

Ludwig von Mises

LIBERALISMUS

EKOPRESS

Česká pojišťovna

je dnes největší pojišťovací institucí v České republice. Její síla je výsledkem 170 let trvající důvěry klientů v solidnost a stabilitu. Tato skutečnost se nezmění, protože solidnost a stabilita zůstanou jednou provždy základem dobrého pojištění.

ČESKÁ POJIŠŤOVNA

Kniha vyšla díky finanční podpoře České pojišťovny, a. s.

LIBERÁLNÍ INSTITUT
a
CENTRUM LIBERÁLNÍCH STUDIÍ
děkují za podporu,
kterou jim při vydání této knihy poskytly
paní Bettina Bien Greaves
a
FUND FOR CENTRAL AND EAST
EUROPEAN BOOK PROJECTS

CENTRUM
LIBERÁLNÍCH
STUDIÍ

Ludwig von Mises

LIBERALISMUS

EKOPRESS PRAHA 1998

CENTRUM
LIBERÁLNÍCH
STUDIÍ

Ludwig von Mises
Liberalismus
Praha 1998

Překlad z německého originálu

Ludwig Mises, Liberalismus, Verlag von Gustav Fischer, Jena 1927

Vydal Liberální institut, Centrum liberálních studií, Ekopress, s.r.o.

Liberální institut

Spálená 51

110 Praha 1

Centrum liberálních studií

Spálená 51

110 Praha 1

EKOPRESS, s.r.o.

K Motelu 124

149 00 Praha 4

Všechna práva jsou vyhrazena. Žádná část knihy nesmí být reprodukována nebo dále šířena v žádné formě, žádnými prostředky, elektronickými nebo mechanickými, bez písemného souhlasu Liberálního institutu, Centra liberálních studií a nakladatelství EKOPRESS.

Copyright © Mrs. Bettina Bien Greaves

Copyright © 1998, Liberální institut, Centrum liberálních studií

Translation © JUDr. Alžběta Kvasničková, 1997; Ing. Zdeňka Talábová, 1998 (doslov), Ing. Josef Šíma (předmluva p. Bettiny Bien Greaves)

Cover Design © EKOPRESS

Odborný lektor: Doc. PhDr. Ján Pavlík

ISBN 80-86119-08-4 (Ekopress)

Liberální institut, Centrum liberálních studií, EKOPRESS

Praha 1998

Obsah

Bettina Bien Greaves: Osobní setkání s Ludwigem von Misesem	7
Ludwig von Mises: Předmluva k anglickému vydání	9
Úvod	
1. Liberalismus	13
2. Materiální blahobyt	15
3. Racionalismus	16
4. Cíl liberalismu	17
5. Liberalismus a kapitalismus	19
6. Psychické kořeny antiliberálního	22
I. Základy liberální politiky	
1. Vlastnictví	27
2. Svoboda	28
3. Mír	30
4. Rovnost	34
5. Nerovnost důchodových a majetkových poměrů	36
6. Soukromé vlastnictví a etika	38
7. Stát a vláda	39
8. Demokracie	42
9. Kritika teorie násilí	44
10. Argument fašismu	47
11. Meze vládní činnosti	51
12. Tolerance	53
13. Stát a antisociální chování	54
II. Liberální hospodářská politika	
1. Organizace národního hospodářství	57
2. Soukromé vlastnictví a jeho kritikové	59
3. Soukromé vlastnictví a vláda	62
4. Neproveditelnost socialismu	64
5. Intervencionismus	68
6. Kapitalismus jako jedině možný řád společenských vztahů	75
7. Kartely, monopoly a liberalismus	79
8. Byrokratizace	82

III. Liberální zahraniční politika	
1. Státní hranice	89
2. Právo na sebeurčení	91
3. Politické základy míru	93
4. Nacionalismus	98
5. Imperialismus	100
6. Koloniální politika	102
7. Svobodný obchod	106
8. Volný pohyb osob	111
9. Spojené státy Evropy	115
10. Společnost národů	119
11. Rusko	121
IV. Liberalismus a politické strany	
1. „Doktrinářství“ liberálů	125
2. Politické strany	126
3. Krize parlamentarismu a idea stavovského nebo hospodářského sněmu	135
4. Strany skupinových zájmů a liberalismus	138
5. Stranická propaganda a stranický aparát	141
6. Strana kapitálu?	144
V. Budoucnost liberalismu	149
Dodatek	
1. K literatuře o liberalismu	153
2. K termínu „liberalismus“	157
Hans-Hermann Hoppe: Ludwig von Mises a liberalismus (doslov)	161

Osobní setkání s Ludwigem von Misesem

Bettina Bien Greaves

Každé úterý večer během školního roku krátce před 19.25 h přicházel profesor Ludwig von Mises do učebny na New York University (NYU), kde probíhaly pravidelné semináře, posadil se a rozhlížel se, aby mohl pozdravit své studenty. Měla jsem to štěstí, že jsem tyto semináře navštěvovala. Takže jsem po mnoho let sedávala u stolu mezi ostatními pravidelnými účastníky seminářů a čekala, až se Mises dostaví.

Seznámila jsem se s Misesem velice dobře, a to skrze mou práci ve Foundation for Economic Education, pro kterou pracoval Mises jako ekonomický poradce, a skrze semináře na NYU, které jsme s mým manželem Percy L. Greavesem, Jr. společně navštěvovali od roku 1951 až do Misesova odchodu v roce 1969. Mises a jeho manželka často zvali mě a mého manžela k návštěvám v jejich bytě a po Misesově smrti jsme se s jeho manželkou nadále pravidelně stýkali.

Misesova pověst vzdělaného učenice možná způsobuje, že mnozí lidé zapomínají na to, že byl také člověkem, se všemi zálibami a nechtěmi. Za mlada byl nadšeným turistou, slézal hory a jezdil na koni. S postupujícím věkem nacházel zálibu v návštěvách a diskusích s přáteli a studenty, rád se procházel v přírodě, chodil do divadla a do opery, které byl jako věrný Vídeňan oddaným přívržencem.

Mises byl střední postavy. Své tělo držel rovně a vzpřímeně a jeho krok byl pevný. Vždy byl pečlivě oblečen do obleku, vesty a kravaty, své šedé vlasy a knír měl vždy pečlivě upravené. Byl-li představován nějaké dámě, vždy ji zdravil po evropsku, formálně v lehkém předklonu. Nikdy však ženy intelektuálně nepodceňoval a vítal je s otevřenou náručí na svých seminářích. Byl vážným člověkem, nikdy o věcech nemluvil lehkovážně nebo nesmyslně, jeho oči ale jiskřily. Smysl pro humor, který mu byl vlastní, se projevoval v anekdotách, jež při hovoru dával k lepšímu, a ve způsobu, jímž uváděl příklady a ilustrace při svých přednáškách a při odpovědích na otázky. Nikdy se záměrně nespolečoval s intervencionisty a socialisty.

Mises byl především vědec. Bezpochyby byl nejspokojenější, když četl, studoval nebo přednášel ekonomii. Neměl příliš trpělivosti na společenské tlachání. Hovor s ním se většinou stočil na diskusi o ekonomických a politic-

kých myšlenkách a byl doplňován anekdotami převzatými z historie. Často se stávalo, že během společenské akce se jeho přátelé posadili okolo něj a se zájmem naslouchali a jako studenti kladli otázky.

Ekonomie byla Misesovou vášní, a to nejen proto, že byl důkladným studentem tohoto oboru, ale také proto, že byl přesvědčen, že na ní závisí budoucnost civilizace. Přestože byl pesimistický ohledně blízké budoucnosti, nepovažoval udržení celosvětového míru a prosperity za zcela „neuskutečnitelný sen“. Vše podle něj záviselo na myšlenkách, které lidé zastávají. Skrze pochopení ekonomické teorie, která vysvětlovala výhody mírové spolupráce a dobrovolné směny, Mises věřil, že je možné, aby se lidem z celého světa dostalo možnosti svobody, míru a prosperity. Kdyby ovšem svět ignoroval základní principy ekonomie, které jasně formuloval ve svých dílech, vznikalo by ohromné riziko. Jak Mises napsal na samém konci jeho magnum opus *Human Action*: „Znalost ekonomie je základním prvkem ve struktuře lidské civilizace. Je to základ, na kterém jsou vystavěny morální, intelektuální, technologické a terapeutické úspěchy posledních staletí. Závisí pouze na lidech, zda správně využijí bohatství, které jim tato znalost poskytuje, nebo zda ji nechají nevyužitou. Jestliže ji ovšem nevyužijí tím nejlepším způsobem a budou přehlížet její učení a varování, neodstraní ekonomii, ale zničí naši společnost a lidskou rasu.“

Aby tedy nedošlo k zániku naší společnosti a lidského rodu, udělali by lidé na celém světě dobře, kdyby se seznámili s touto knihou, poprvé publikovanou v roce 1927. Profesor v této knize popsal výhody mírové spolupráce a dobrovolné směny. A v této knize zřetelněji než v jakékoli z jeho dalších knih představuje své názory na roli, kterou by vlády měly hrát při ochraně svobodných trhů a ochraně svobody jednotlivců.

červen 1998

Předmluva k anglickému vydání

Společenský řád vytvořený filosofií osvícenství přenesl svrchovanost na řadového občana. Ve své roli spotřebitele byl tento „obyčejný muž“ vyzván, aby s konečnou platností rozhodoval o tom, co se má vyrábět, v jakém množství a v jaké kvalitě, kým, jak a kde; ve své roli voliče uplatňoval svrchovanost při řízení politiky svého národa. V předkapitalistické společnosti vládli ti, kdo měli sílu podrobit si své slabší druhy. Velice pomlouvaný „mechanismus“ volného trhu ponechává k tomu, aby bylo získáno bohatství, otevřenou pouze jedinou cestu: uspět ve službě spotřebiteli co možná nejlepším a nejlevnějším způsobem. Této „demokracii“ trhu odpovídá v oblasti řízení státních záležitostí systém zastupitelské vlády. Velikost dějinného období mezi napoleonskými válkami a první světovou válkou spočívala právě v té skutečnosti, že tehdejším společenským ideálem, za jehož realizaci bojovali nejlepší mužové, byl svobodný obchod v mírovém světě svobodných národů. Byl to věk dosud nevidaného zvýšení životního standardu pro rapidně rostoucí obyvatelstvo. Byl to věk liberalismu.

Dnes jsou principy této filosofie liberalismu 19. století skoro zapomenuty. V kontinentální Evropě ji pamatuje jen málo lidí. V Anglii se výraz „liberální“ používá nejvíce, aby označil program, jenž se jen v podrobnostech liší od totalitarismu socialistů¹. Ve Spojených státech znamená dnes „liberální“ soubor idejí a politických postulátů, které jsou v každém ohledu opakem toho, co liberalismus znamenal pro předchozí generace. Svěrázný americký liberál usiluje o všemocnost vlády, je rozhodným nepřítelem svobodného podnikání a obhajuje všeobecné rozšíření plánování prováděného vládními úřady, tj. socialismus. Tito „liberálové“ se úzkostlivě snaží zdůrazňovat, že nesouhlasí s ruskou diktátorskou politikou nikoliv pro její socialistický či komunistický charakter, ale pouze pro její imperialistické tendence. Každé opatření snažící se konfiskovat něco z majetku těch, kdo vlastní víc, než je průměr, anebo omezující vlastnická práva, se považuje za liberální a pokrokové. Prakticky neomezená moc jednat podle vlastní libovůle se svěruje vládním úřadům, jejichž rozhodnutí jsou vyňata zpod soudní kontroly. Těch několik čestných občanů, kteří se odváží kritizovat tento trend k administrativnímu despotismu, je pranýřováno jako extremisté, reakcionáři, ekonomičtí rojalisté a fašisté.

---

1 Přesto je však nutno zmínit, že několik málo vynikajících Angličanů nepřestává obhajovat věc autentického liberalismu.

Dává se na srozuměnou, že svobodná země by neměla tolerovat politické aktivity ze strany takových „veřejných nepřátel“.

Je dost překvapivé, že se na tyto ideje v této zemi nahlíží jako na specificky americké, jako na pokračování zásad a filosofie puritánských přistěhovalců z lodě *Mayflower*, signatářů deklarace nezávislosti a autorů americké ústavy a úmluv o federaci. Jen několik lidí si uvědomuje, že tato údajně progresivní politika je původem z Evropy a že její nejbrilantnější exponent v 19. století byl Bismarck, jehož politiku by žádný Američan nekvalifikoval jako pokrokovou a liberální. Bismarckova *Sozialpolitik* byla nastolena v roce 1881, více než 50 let předtím než její replika, Rooseveltův *New Deal*. Sledující cestu Německé říše, tehdy nejúspěšnější mocnosti, přijaly všechny evropské industriální národy ve větší nebo menší míře systém, který tvrdil, že prospívá masám na úkor menšiny „drsných individualistů“. Generace, která vstoupila do volebního věku po první světové válce, přijala etatismus jako danost a měla jen opovržení pro „měšťácký předsudek“ - svobodu.

Když jsem se před třiceti pěti lety snažil podat souhrn idejí a principů oné sociální filosofie, která byla kdysi známa pod jménem liberalismus, neliboval jsem si v marné naději, že by můj souhrn zamezil hrozícím katastrofám, k nimž politika prováděná evropskými národy tak manifestačně směřovala. Všechno, čeho jsem chtěl dosáhnout, bylo nabídnout malé menšině myslících lidí příležitost, aby se dozvěděla něco o cílech klasického liberalismu a o jeho výdobytcích, a tímto způsobem rovnat cestu pro znovuvzkříšení ducha svobody teprve **poté**, co dojde k nastávajícímu debaklu.

28. října 1951 objednal profesor J. P. Hamilius z Lucemburska výtisk „Liberalismu“ od vydavatelské firmy Gustav Fischer v Jeně (ruská zóna Německa). Vydavatelství odpovědělo 14. listopadu 1951, že žádné výtisky knihy nejsou k dostání a připsalo: „Die Vorräte dieser Schrift mussten auf Anordnung behördlicher Stellen restlos makuliert werden.“ (Na příkaz úřadů musely být všechny výtisky této knihy zničeny.) V dopise se neřikalo, zda zmiňované „úřady“ se vztahovaly k nacistickému Německu nebo k úřadům Německé „demokratické“ republiky.

V letech, jež uplynula od vydání „Liberalismu“, jsem o těchto problémech napsal mnohem víc. Zabýval jsem se mnohými otázkami, kterými jsem se nemohl zabývat v knize, jejíž rozsah musel být omezen, aby neodstrašila normálního čtenáře. Na druhé straně jsem v ní pojednal o některých skutečnostech, které jsou pro přítomnost nedůležité. Navíc jsou v knize pojednány

různé politické problémy způsobem, jemuž lze porozumět a jež lze správně vykládat jen tehdy, když vezmeme v úvahu politickou a ekonomickou situaci doby, kdy byly napsány.

Nezměnil jsem nic z původního textu knihy a neovlivnil jsem ani v nejmenším anglický překlad, jež pořídil Dr. Ralph Raico, a redakci provedenou p. Arthurem Goddardem. Jsem těmto dvěma vědcům velmi zavázán za námahu, kterou podstoupili, aby zpřístupnili knihu anglickým čtenářům.

Ludwig von Mises

New York, duben 1962

Úvod

1. Liberalismus

Filosofové, sociologové a ekonomové 18. a počínajícího 19. století vypracovali politický program, jenž se ve větší nebo menší míře stal vodítkem pro praktickou politiku, a to nejprve v Anglii a ve Spojených státech, potom na evropském kontinentu a nakonec také v jiných částech obydleného světa. Nikde a nikdy nebyl tento program zcela uskutečněn. Dokonce ani v Anglii, označované za vlast liberalismu a vzornou liberální zemi, se nikdy nepodařilo prosadit všechny požadavky liberalismu. A též v ostatním světě byly převzaty vždy jen některé části liberálního programu, zatímco jiné, neméně důležité části, byly buďto od počátku odmítány, anebo přinejmenším zkrátka zase popřeny. Lze vlastně jen s jistou nadsázkou hovořit o tom, že svět kdysi prodělal liberální éru. Liberalismus nemohl své působení nikdy v úplnosti rozvinout.

Převládání liberálních idejí - bohužel příliš krátké a přespříliš omezené - stačilo přesto změnit tvářnost Země. Nastal velkolepý ekonomický rozvoj. Uvolnění lidských produktivních sil zmnohonásobilo množství životních prostředků. V předvečer světové války, která sama již byla výsledkem mnohaletého ostrého boje proti duchu liberalismu a která byla úvodem k době ještě ostřejšího boje proti liberálním zásadám, byl svět obydlen neskonale hustěji než kdy předtím a každý jednotlivý obyvatel mohl žít nesrovnatelně lépe, než to bylo možné v minulých staletích. Blahobyt, jenž byl vytvořen liberalismem, značně snížil dětskou úmrtnost, která bezohledně řádila v minulých staletích, a prodloužil zlepšením životních podmínek průměrný věk lidí. Tento blahobyt se nedostal jen k úzké vrstvě vyvolených. V předvečer světové války žil dělník v evropských průmyslových státech, ve Spojených státech amerických a v zámořských dominiích Anglie lépe a krásněji než nedávno předtím šlechtic. Nejenže mohl jíst a pít, co ráčil, mohl dát svým dětem lepší výchovu, mohl, pokud chtěl, účastnit se duchovního života svého národa a mohl, pokud měl nadání a dostatek sil, postoupit bez potíží do vyšších vrstev. Právě v zemích, které dovedly liberalismus nejdále, neměli mezi muži, kteří stáli na vrcholu společenské pyramidy, převahu ti, kteří byli upřednostňováni pouhým zrozením z bohatých a vysoce postavených rodičů, ale ti, kteří se vlastní silou a zvýhodnění příznivými okolnostmi vymanili z těsných poměrů. Hranice, které oddělovaly kdysi pány od poddaných,

padly. Existovali již jen rovnoprávní občané. Nikdo nebyl znevýhodňován nebo dokonce pronásledován pro svou národnost, pro své přesvědčení, pro svou víru. Uvnitř státu se přestalo s politickým a náboženským pronásledováním a v mezistátních vztazích se snížil počet válek. Optimisté se již domnívali, že nastal věk věčného míru.

Dopadlo to jinak. V 19. století dostal liberalismus agresivní a silné protivníky, jimž se podařilo zvrátit zpět velkou část liberálních vymožeností. Dnešní svět již o liberalismu nechce slyšet. Mimo Anglii je označení „liberalismus“ dáváno přímo do klatby; v Anglii sice ještě existují „liberálové“, ale z velké části jsou jimi jen podle jména, ve skutečnosti jsou spíše umírněnými socialisty. Vládní moc je dnes všude v rukou antiliberálních stran. Program antiliberalismu rozpoutal velkou světovou válku a přiměl národy, aby se vzájemně od sebe oddělovaly zákazy dovozu a vývozu, cly, zákazy migrace a podobnými opatřeními. Uvnitř států to vedlo k socialistickým experimentům, jejichž výsledkem bylo snížení produktivity práce vedoucí k nárůstu nouze a bídy. Kdo své oči nezavírá úmyslně, musí všude rozpoznávat náznaky blížící se katastrofy světového hospodářství. Antiliberalismus směřuje k všeobecnému zhroucení civilizace.

Chceme-li vědět, co je liberalismus a o co usiluje, nesmíme získávat informace tím způsobem, že se budeme obracet jen k historii a zjišťovat, o co liberální politikové usilovali a co uskutečnili. Neboť nikde se liberalismu nepodařilo prosadit svůj program podle původního záměru.

Avšak ani programy a činy těch stran, jež se dnes nazývají liberálními, nemohou nám podat informaci o opravdovém liberalismu. Již jsme se zmínili o tom, že se dnes dokonce i v Anglii pod liberalismem rozumí cosi, co se mnohem více podobá toryismu a socialismu, než starému programu přívrženců svobodného obchodu. Existují-li liberálové, kteří považují za slučitelné se svým liberalismem, aby se zasadili dokonce za zestátnění železnic, dolů a jiných podniků anebo za ochranná cla, poznáme snadno, že z liberalismu přetrvává pouze název.

Dnes rovněž ani nemůže stačit studovat liberalismus ze spisů jeho velkých zakladatelů. Liberalismus není uzavřenou naukou, není ztrnulým dogmatem; je opakem toho všeho: je aplikací vědy na společenský život lidí. Tak jako se od dob Davida Huma, Adama Smitha, Davida Ricarda, Jeremy Bentham a Wilhelma Humboldta nezastavila věda o národním hospodářství, sociologie a filozofie, tak je nauka o liberalismu, třebaže se základní myšlenka nezměnila, dnes jiná než byla v dobách těchto mužů. Již mnoho let se

nikdo nepokusil souhrnně vylíčit smysl a podstatu liberální nauky. To ospravedlňuje náš pokus odvážit se takového vylíčení.

2. Materiální blahobyť

Liberalismus je nauka plně zaměřená na chování lidí na tomto světě. Nemá konec konců na mysli nic jiného než podporu vnějšího, materiálního blahobytu lidí a nestará se bezprostředně o jejich vnitřní, duševní a metafyzické potřeby. Neslibuje lidem štěstí ani spokojenost, ale jen co možná nejhojnější uspokojení všech těch přání, jež lze uspokojit dodáváním věcí vnějšího světa.

Tento zcela vnější a materialistický postoj k věcem pozemským a pomíjejícím byl liberalismu často vyčítán. Život člověka, tak se tvrdí, se nevyčerpává jídlem a pitím. Existují vyšší a důležitější potřeby než jídlo a pití, bydlení a odívání. Ani největší pozemské bohatství prý nemůže učinit člověka šťastným, ponechává jeho nitro, jeho duši neuspokojenou a prázdnou. Největší chyba liberalismu tedy spočívá v tom, že hlubším a ušlechtiljším snahám lidí nemá co nabídnout.

Avšak kritikové, kteří takto promlouvají, tím jen ukazují, že mají o tomto vyšším a ušlechtilším jen velmi nedokonalou a velmi materialistickou představu. Prostředky, jež má k dispozici lidská politika, lze sice učinit lidí bohatými nebo chudými, s jejich pomocí však nikdy nelze dospět k tomu, aby se lidé učinili šťastnými a aby se uspokojily jejich nejnítějnější a nejhlubší touhy. Tu selhávají veškeré vnější pomůcky. Vše, co zmůže politika, je odstranit vnější příčiny bolesti a utrpení; může podporovat systém, jenž nasytí hladové, obléká nahé a dává přístřeší bezdomovcům. Avšak štěstí a spokojenost nezávisí na jídle, oděvu a bydlení, ale především na tom, co chová člověk ve svém nitru. Liberalismus se zaměřuje výhradně na materiální a nikoliv proto, že by znevažoval duševní statky, ale z přesvědčení, že nejvyššího a nejhlubšího v člověku se nelze dotýkat vnější regulací. Snaží se jen vytvořit vnější blahobyť, protože ví, že vnitřní, duševní bohatství se k člověku nemůže dostat zvenčí, ale jen z jeho vlastního srdce. Nechce vytvořit nic jiného než vnější předpoklady pro rozvoj vnitřního života.

A nelze pochybovat o tom, že občan 20. století žijící v poměrném blahobytu může uspokojovat své duševní potřeby snáze, než třeba občan 10. století, jemuž starost o nuznou existenci a nebezpečí hrozící od nepřátel nedopřávaly klidu.

Kdo ovšem spolu s přívrženci některých asijských a středověkých křesťanských sekt stojí na stanovisku úplné askeze, kdo tvrdí, že ideálem lidského chování je nenáročnost a chudoba ptáků v lese a ryb ve vodě, tomu ovšem nemůžeme nic odpovědět, vyčítá-li liberalismu materialistický postoj. Můžeme ho jen poprosit, aby nás nechal jít nerušeně naší cestou, jako ani my mu nebudeme bránit, aby se stal svým způsobem šťastným. Nechtě se klidně odvrací ve své poustevně od světa a lidí.

Drtivá většina našich současníků nemá pro asketické ideály pochopení. Kdo však jednou zamítl zásady asketické životosprávy, nemůže vyčítat liberalismu jeho snahu o vnější blahobyť.

3. Racionalismus

Liberalismu se také vyčítá, že je racionalistický, že chce vše rozumově upravovat, a že přitom nerozpoznal, že city a vůbec iracionálně - to, co je nerozumné - zaujímají v lidské existenci velký prostor a asi jej také zaujímat musí.

Tak tedy, liberalismus vůbec nepodceňuje to, že lidé jednají také nerozumně. Kdyby lidé jednali vždy jen rozumně, bylo by asi zbytečné je napomínat, aby byl vodítkem jejich jednání rozum. Liberalismus neříká: lidé jednají vždy moudře, nýbrž: měli by - v jejich vlastním poznaném zájmu - jednat vždy moudře. A podstatou liberalismu je právě to, že chce uplatnit v politice rozum, jak se to nesporně připouští ve všech ostatních oblastech lidského jednání.

Odpoví-li někdo svému lékaři, jenž mu doporučuje rozumnou - tj. hygienickou - životosprávu: „Vím, že vaše rady jsou rozumné; mé city mi však brání, abych se jimi řídil; chci prostě - i když je to třeba nerozumné - dělat právě to, co škodí mému zdraví“, potom se stěžít najde někdo, kdo to schválí. Čehokoliv se v životě ujímáme, abychom dosáhli cíle, který jsme si stanovili, vždy se budeme snažit učinit tak rozumně. Kdo chce přejít přes železniční koleje, nezvolí proto právě ten okamžik, kdy přes přechod přejíždí vlak; kdo chce přišít knoflík, chce se také vyhnout tomu, aby se píchнул jehlou do prstu. V každém oboru své činnosti si člověk vytvořil dovednost - techniku -, jež ukazuje, jak je třeba postupovat, nechce-li člověk být nerozumný. Obecně se uznává, že je dobré osvojit si techniky, které člověk bude v životě potřebovat; kdo se pak vydá do oblasti, jejíž techniku neovládá, je nazván břídilem.

Jen v politice je to prý jiné. Zde nemá rozhodovat rozum, nýbrž city a impulsy. O otázce, co je třeba dělat pro to, abychom večer a v noci měli dobré osvětlení, se diskutuje zpravidla jen racionálními důvody. Jakmile jsme se ale v diskusi dobrali bodu, kdy je třeba rozhodnout, zda osvětlení budou provozovat soukromníci, anebo město, nechceme dát průchod rozumu; zde má rozhodnout cit, světový názor, zde má - stručně řečeno - rozhodnout nerozum. Marně se tážeme: proč?

Uspořádání lidské společnosti podle nejúčelnějšího schématu je zcela prozaická a střízlivá věc, nejinak než třeba stavba železnice nebo výroba sukna či nábytku. Státní a vládní záležitosti jsou sice důležitější než všechny ostatní otázky lidské činnosti, protože společenský řád je základnou pro všechno ostatní, a úspěšné působení každého jednotlivce je možné jen v účelně uspořádané pospolitosti. Ale byť by byly jakkoliv důležité, jsou lidským výtvořem a je třeba je posuzovat podle pravidel lidského rozumu. Tak jako v ostatních záležitostech našeho jednání je i v otázkách politiky mystika jen na škodu. Náš rozum je značně omezen; nesmíme doufat, že někdy odhalíme poslední a nejhlubší tajemství vesmíru. Ovšem okolnost, že nikdy nebudeme s to pochopit smysl a účel svého bytí, nám nebrání učinit opatření, abychom se vyhnuli nakažlivým nemocem a abychom se účelně šatili a živili, a nemá nám zabránit v takovém uspořádání společnosti, kde bychom dosáhli kýžených pozemských cílů co nejúčelněji. Také stát a právní řád, vláda a správa nejsou tak vznešené a dobré, že bychom je nesměli zahrnout do okruhu svého rozumného uvažování. Problémy politiky jsou problémy společenské techniky a o jejich řešení je třeba se pokusit stejnou cestou a stejnými prostředky, jaké máme k dispozici pro řešení jiných technických úkolů: rozumnou úvahou a zkoumáním daných podmínek. Za vše, co člověk má a co ho vyvyšuje nad zvířata, vděčí rozumu. Proč by se měl vzdát používání rozumu právě v politice a svěřit se temným a nejasným pocitům a impulsům?

4. Cíl liberalismu

Velmi rozšířený je názor, že se liberalismus liší od jiných politických směrů tím, že zastupuje zájmy jedné části společnosti - majetných, kapitalistů, podnikatelů - a že je nadřazuje zájmům jiných vrstev. Toto tvrzení je zcela nesprávné. Liberalismus měl vždy na mysli blaho celku, nikdy neměl na mysli blaho nějakých zvláštních skupin. To chtěli vyjádřit svým slavným heslem angličtí utilitaristé: „největší štěstí největšímu počtu“, ovšem nepřiliš šťastným způsobem. Liberalismus byl v dějinách prvním politickým směrem,

jenž chtěl sloužit blahu všech, nikoliv blahu zvláštních vrstev. Od socialismu, který rovněž předstírá, že usiluje o blaho všech, se liberalismus liší nejen cílem, ale i prostředky, jež volí k dosažení tohoto cíle.

Tvrdí-li někdo, že úspěch liberální politiky spočívá nebo musí spočívat v podpoře zvláštních zájmů určitých společenských vrstev, je to otázka, o níž ovšem lze diskutovat. Je jedním z úkolů našeho výkladu liberálního programu, abychom ukázali, že tato výtky je zcela neospravedlnitelná. Toho ovšem, kdo ji vyslovil, nelze a priori podezírat z nelobajálnosti; je možné, že své - podle našeho názoru nesprávné - tvrzení vyslovil v dobré víře. V každém případě ten, kdo vystupuje tímto způsobem proti liberalismu, uznává, že úmysly liberalismu jsou ryzí a že liberalismus nechce nic jiného než to, co tvrdí, že chce.

Zcela jinak se to má s kritiky liberalismu, kteří vytýkají liberalismu, že nechce sloužit všem, ale jen zvláštním zájmům některých vrstev. Jsou zároveň nelobajální i neznalí. Tím, že zvolili tento způsob boje, ukazují, že vnitřně jsou si dobře vědomi slabosti vlastní věci. Sahají k otráveným zbraním, protože se jinak nemohou nadít úspěchu.

Ukáže-li lékař nemocnému, jenž baží po škodlivém jídle, nesprávnost jeho přání, nebude nikdo tak pošetilý, aby řekl: „Lékař nechce blaho nemocného; kdo chce jeho dobro, musí mu dopřát požitek chutného jídla.“ Každý porozumí tomu, že lékař doporučí nemocnému vzdát se příjemného požitku ze škodlivého jídla, aby se vyhnul poškození svého těla. Ale ve společenském životě to chceme mít jinak. Když liberál varuje před jistými populistickými opatřeními, protože od nich očekává škodlivé následky, spílá se mu jako nepříteli lidu, a naopak je chválen demagog, jenž doporučuje to, co se jeví v tomto okamžiku užitečným, bez ohledu na pozdější škodlivé následky.

Rozumné jednání se liší od nerozumného tím, že přináší dočasné oběti; tyto dočasné oběti jsou obětmi jen zdánlivě, protože je vyváží pozdější úspěch. Kdo se vystříhá chutného, ale nezdravého jídla, přináší jen dočasnou, zdánlivou oběť; úspěch - to, že se nedostavilo poškození - ukáže, že neztratil, ale získal. Avšak k takovému jednání je třeba znát následky jednání. Toho využívá demagog. Vystupuje proti liberálovi, který vyžaduje dočasnou, zdánlivou oběť; vyčítá mu, že nemá srdce a je nepřitelem lidu. Demagog vychvaluje sebe jako přítele lidu a národa. Dojímá srdce posluchačů k slzám tím, že doporučuje své návrhy poukazem na bídu a nouzi.

Antiliberální politika je politikou spotřeby kapitálu. Doporučuje zásobovat bohatěji přítomnost na úkor budoucnosti. To je zcela totéž jako v případě nemocného, o němž jsme mluvili; v obou případech stojí proti okamžitému vydatnějšímu požitku budoucí těžká újma. Mluví-li se tvářív v tvář tomuto dilematu o tom, že nemilosrdnost stojí proti filantropii, je to neupřímné a prohané. Tato naše výtka směřuje nejen proti průměrným politikům a proti tisku antiliberálních stran; skoro všichni „sociálně političtí“ spisovatelé používali tuto nepoctivou taktiku.

Není argumentem proti liberalismu, že existují bída a nouze, jak jsou ochotni předpokládat omezení průměrní čtenáři novin. Přece právě liberalismus chce odstranit bídu a nouzi a považuje prostředky, jež navrhuje, za jediné vhodné k tomu, aby tohoto cíle bylo dosaženo. Kdo se domnívá, že zná lepší nebo alespoň jinou cestu k tomuto cíli, nechť to dokáže. Ale tvrzení, že se liberálové nesnaží o blaho všech členů společnosti, ale jen o blaho zvláštní skupiny, tento důkaz v žádném případě nenahradí.

Skutečnost, že existuje bída a nouze, by nebyla důkazem proti liberalismu ani tehdy, kdyby se svět dnes řídil liberální politikou; vždy by ještě zůstala nezodpovězena otázka, zda by bída a nouze nebyly při jiné politice větší. Tvářív v tvář okolnosti, že dnes antiliberální politika všude brzdí instituci soukromého vlastnictví a brání jejímu fungování, je ovšem zcela nesprávné vyvozovat něco proti správnosti liberálních zásad z toho, že v přítomnosti není všechno tak, jak bychom si přáli. Co liberalismus a kapitalismus vykonaly, poznáme, porovnáme-li přítomnost se středověkem či prvními staletími novověku. Co by mohly vykonat, kdyby nebyly rušeny, toho se lze domýšlet jen teoretickými úvahami.

5. Liberalismus a kapitalismus

Společnost, v níž jsou liberální zásady uskutečněny, označujeme zpravidla jako společnost kapitalistickou a její společenský řád jako kapitalismus. Jelikož všude v hospodářské politice liberalismu jde jen o více či méně přibližný liberalismus, podává nám stav panující v dnešním světě jen nedokonalý obraz toho, co by mohl znamenat a vykonat plně rozvinutý kapitalismus. A přece je zcela správné nazývat náš věk věkem kapitalismu, protože vše, co vytvořilo bohatství naší doby, lze odvodit od kapitalistických institucí. Jen tomu, co z liberálních idejí je v naší společnosti živé, jen míře kapitalismu, kterou naše společnost obsahuje, vděčíme, že velká masa našich

současníků může vést život, jenž stojí vysoko nad způsobem života, jaký mohli před několika málo lidskými věky vést bohatí a zvláště privilegovaní.

Běžná demagogická fráze to ovšem lící docela jinak. Vypočlechneme-li si ji, mohli bychom věřit, že veškerý pokrok výrobní techniky prospěl jen úzké vrstvě, zatímco masy jsou stále více zbídačovány. Vyžaduje to však jen krátkou úvahu, abychom poznali, že výsledky všech technických a průmyslových inovací se projevují v lepším uspokojování potřeb mas. Veškerý velkopřmysl, jenž vyrábí konečný produkt, pracuje bezprostředně pro blahobyt širokých mas; veškerý průmysl, jenž vyrábí polotovary a stroje, pracuje zprostředkovaně pro něj. Velké průmyslové převraty posledních desetiletí, stejně jako velké průmyslové převraty 18. století, které se označují ne právě šťastným výrazem „průmyslová revoluce“, měly v první řadě za následek lepší uspokojení masové spotřeby. Rozvoj konfekčního průmyslu, strojové výroby obuvi a potravinářského průmyslu prospěl svojí povahou nejširším masám; způsobil, že masy jsou dnes lépe živeny a šaceny než kdy předtím. Ale masová výroba nepečuje jen o výživu, bydlení a odívání, ale také o jiné potřeby širokých mas. Tisk je právě tak masovým průmyslem jako filmový průmysl, a dokonce i divadla a jiné stánky umění se den ze dne stávají stále více místy masových návštěv.

Nicméně dnes, díky neúnavné agitaci antiliberálních stran, která staví na hlavu fakta, se s pojmy liberalismu a kapitalismu spojuje představa rostoucího zbídačování a šířící se pauperizace světa. Veškeré té demagogii se ale zcela nepodařilo znehodnotit výrazy „liberální“ a „liberalismus“ tak, jak by si to byla ráda přála. Konec konců nelze pominout, že navzdory všem snahám antiliberální agitace něco v těchto výrazech souzní s tím, co pocituje každý zdravý člověk, slyší-li slovo svoboda. Antiliberální agitace se proto vystříhá toho, aby příliš často vyslovovala slovo liberalismus, a preferuje spojování hanebností, které připisuje systému, s výrazem „kapitalismus“. Při slovu „kapitalismus“ se vybavuje představa tvrdého kapitalisty, jenž nemyslí na nic jiného než jak by se obohacoval, i kdyby to bylo možné jen vykořisťováním spoluobčanů. Když se vytváří představa o kapitalistovi, uvědomuje si skutečně jen málokdo, že opravdu liberálně organizovaný kapitalistický společenský řád je takový, že pro podnikatele a kapitalisty vede cesta k blahobytu jen přes lepší zásobování jejich spoluobčanů takovým zbožím, o němž samotní tito spoluobčané věří, že je potřebují. Místo aby antiliberální agitace při zmínce o obrovských pokrocích v životní úrovni mas hovořila o kapitalismu, hovoří o kapitalismu vždy jen tehdy, zmiňuje-li se o některých jevech,

jež se staly možnými jen proto, že liberalismus byl potlačen. Neříká se, že kapitalismus dal širokým masám k dispozici chutnou poživatinu a potravinu v podobě cukru. O kapitalismu se mluví ve spojitosti s cukrem jen tehdy, zvýší-li se cena cukru působením kartelu nad cenu na světovém trhu. Jako kdyby to při provádění liberálních zásad bylo vůbec myslitelné! V liberálně spravovaném státě, kde neexistují cla, by nebyly představitelné ani kartely, které by mohly vyhnat cenu nějakého zboží nad cenu určenou světovým trhem.

Úvaha, skrze kterou antiliberální demagogie svádí veškeré excesy a zlé důsledky antiliberální politiky právě na liberalismus a kapitalismus, je tato: Vychází se z tvrzení, že účelem liberálních zásad je podpora zájmů kapitalistů a podnikatelů proti zájmům ostatních vrstev obyvatelstva; liberalismus je v souladu s tím politika ve prospěch bohatých proti chudým. Vidíme ovšem, že četní podnikatelé a kapitalisté se za jistých předpokladů zastávají ochranných cel, jiní zase, totiž výrobci zbraní, že se zastávají válečného zbrojení, a toto se hbitě prohlašuje za kapitalistickou politiku. Popravdě se má věc zcela jinak. Liberalismus není politikou v zájmu nějaké zvláštní vrstvy, je politikou v zájmu celku. Není tudíž pravda, že by podnikatelé a kapitalisté měli nějaký **zvláštní** zájem, aby se zastávali liberalismu. Jejich zájem zastávat se liberalismu je přesně týž jako zájem každého jiného člověka. Je možné, že se v jednotlivém případě kryje soukromý zájem některých podnikatelů nebo kapitalistů s programem liberalismu; vždy však stojí proti tomu soukromé zájmy jiných podnikatelů nebo kapitalistů. Tak jednoduché, jak si to představují ti, kteří všude větří „zájmy“ a „zájemce“, to vůbec není. Nelze např. okolnost, že nějaký stát zavádí cla na železo, vysvětlit „jednoduše“ tím, že to prospívá železářským průmyslníkům. V zemi jsou i lidé jinak zainteresovaní, a to i mezi podnikateli, a v každém případě jsou v mizivé menšině ti, kteří mají ze cla na železo prospěch. Ani korupce tu nemohla být, protože i korumpovaní mohou být jen v menšině, a pak: proč by podpláceli jen zastánci ochranných cel, nikoliv také jejich odpůrci, zastánci svobodného obchodu? Ideologii, jež umožňuje ochranné clo, nevytvářejí ani „zájemci“ ani ti, kteří jimi byli koupeni, ale ideologové, kteří dávají světu ideje, jimiž se vše řídí.

V naší době, kdy převládají antiliberální ideje, myslí všichni antiliberálně - tak jako před sto lety myslela většina liberálně. Když se dnes mnoho podnikatelů zastává ochranných cel, není to právě nic jiného, než podoba, kterou v nich přijímá antiliberální ideje. S liberalismem to nemá nic společného.

6. Psychické kořeny antiliberalismu

Nemůže být úkolem této knihy diskutovat problémy společenské kooperace jinými než rozumovými argumenty. Racionalismem se ovšem nelze dobrat kořenů odporu proti liberalismu; tento odpor totiž nevychází z rozumu, nýbrž z chorobného duševního postoje: z resentimentu a neurastenického komplexu, jež bychom mohli nazvat podle francouzského socialisty Fourierovým komplexem.

O resentimentu, závistivé nevráživosti, nelze mnoho říci. Resentiment je ve hře, jestliže někoho pro jeho příznivější poměry natolik nenávidíme, že jsme ochotni vzít na sebe dokonce i těžkou újmu, jen když přitom dojde újmy i ona námi nenáviděná osoba. Mnozí, kteří bojují proti kapitalismu, dokonce dobře vědí, že jejich postavení bude za každého jiného ekonomického systému méně příznivé; uvědomujíce si tuto okolnost zastávají se však reformy, například socialismu, protože doufají, že pod ním bude trpět i bohatý, jemuž závidí. Velmi často slyšíme od socialistů, že v socialistické společnosti se bude snáze snášet i materiální bída, protože bude panovat vědomí, že nikdo na tom není lépe.

S resentimentem se ještě lze vypořádat rozumovými argumenty. Konec konců není příliš těžké vysvětlit tomu, kdo je pln resentimentu, že mu přece nemůže záležet na tom, aby zhoršil postavení svých lépe situovaných spoluobčanů, a že mu naopak má záležet na tom, aby zlepšil své vlastní postavení.

Je však mnohem obtížnější bojovat proti Fourierovu komplexu. Zde máme co činit s těžkým onemocněním nervového systému, s neurózou, která by měla zajímat více psychologii než politiky. Ale dnes jej při zkoumání problémů moderní společnosti nelze pominout. Je politováníhodné, že se lékaři dosud nezabývali úkoly, před něž je Fourierův komplex staví; dokonce ani Freud, velký mistr psychologie, a ani jeho škola si těchto věcí ve své nauce o neurózách velmi nevěšmali, i když je třeba poděkovat psychoanalýze, že vystopovala cestu, která jediná vede k poznání těchto souvislostí.

Sotva jeden člověk z miliónu dosáhne v životě toho, oč usiloval. Úspěch zaostává i pro šťastlivce daleko za tím, v co ve svém mládí doufal ve své ctižádostivé fantazii. Plány a přání ztroskotávají na tisíceroch protivenstvích a vlastní síla se ukáže být příliš slabou pro splnění toho, co si předsevzal duch. Selhání nadějí, ztroskotání plánů, vlastní nedostatečnost tváří v tvář úkolům jsou největšími a nejbolestnějšími zážitky každého člověka, jsou typickým lidským osudem.

Člověk může reagovat na svůj osud dvojím způsobem. Jednu cestu ukazuje Goetheho životní moudrost. „Domníváš se snad, že mám nenávidět život, utíkat do pouště, protože nedozrály všechny sny?“, volá jeho Prometheus. A Faust poznává „v nejvyšším okamžiku“, že „posledním závěrem moudrosti“ je, že „jen ten si zasluhuje svobody i života, kdo jich musí denně dobývat.“ Takové vůli a takovému duchu nemůže ublížit žádné pozemské neštěstí; kdo bere život takový, jaký je, a nikdy se jím nenechá zdotat, nepotřebuje útěchu životní lži, ke které se utíká jeho zlomené sebevědomí. Když se nedostaví vytoužený úspěch, když rány osudu mávnutím ruky zničí to, čeho se lopotně dosáhlo dlouhou prací, znásobí své úsilí. Může se podívat neštěstí do očí, aniž by klesal na mysl.

Neurotik nemůže snést život v jeho pravé podobě. Je mu příliš drsný, příliš hrubý, příliš špatný. Aby si jej učinil snesitelným, nechce se, jak je tomu u zdravého člověka, „zachovat navzdory všem silám“; to by neodpovídalo jeho slabosti. Utíká se do bludných představ. Bludná představa je podle Freuda „něco, co jsme si přáli, jakýsi druh útěchy“; vyznačuje se „rezistencí proti logickým a reálným útokům“. Nikterak proto nestačí chtít je nemocnému vymluvit přesvědčivými důkazy o jejich nesmyslnosti; nemocný sám je musí překonat, aby se uzdravil, musí se naučit porozumět tomu, proč nechce snášet pravdu a proč se utíká do svého bludu.

Jen nauka o neurózách je s to vysvětlit úspěch, jehož se dostalo fourierismu, tomuto pomatenému produktu těžce chorého mozku. Zde není namístě dokazovat Fourierovu psychózu citáty z jeho spisů; tyto věci jsou zajímavé jen pro psychiatra a eventuálně ještě pro lidi, jimž četba výplodů lascivní fantazie poskytuje potěšení. Je však třeba konstatovat, že marxismus - tam, kde je nucen opustit oblast strojených dialektických frází, posměchu a pomluv adresovaných svým protivníkům a kde musí uvést několik málo věčných argumentů - vůbec není schopen říci něco jiného než co řekl Fourier, ten „utopista“. Ani marxismus nemůže konstruovat obraz socialistické společnosti jinak než s pomocí dvou předpokladů, které stanovil již Fourier a které se protíví veškeré zkušenosti a všemu rozumu. Na jedné straně je to předpoklad, že materiální „substrát“ výroby, který „existuje od přírody bez přičinění člověka“, je k dispozici v tak hojné míře, že se s ním nemusí hospodařit; z toho potom plyne víra v „prakticky bezmezný stupňování výroby“. Na druhé straně je to zase předpoklad, že v socialistické společnosti se práce promění „z břemene v potěšení“, dokonce že se stane „první životní potřebou“. Kde je přebytek všech statků a kde je práce potěšením, není jistě těžké zřídít pozemský ráj.

Marxismus si osobuje právo opovržlivě shlížet s výše svého „vědeckého socialismu“ na romantiky a romantismus. Ve skutečnosti si nepočíná jinak než oni; ani on neodstraňuje překážky, které stojí v cestě uskutečnění jeho přání, ale spokojuje se s tím, že je nechává mizet ve svých fantaziích.

Životní lež má v životě neurotika dvojí úlohu. Přenese přes neúspěch a předpovídá budoucí úspěchy. V případě sociálního neúspěchu, jenž jediný se nás tu týká, spočívá útěcha ve víře, že nedosažení kýžených vysokých cílů nelze připsat vlastním nedostatkům, nýbrž nedostatkům společenského řádu. Od převratu společenského řádu si nespokojenec slibuje úspěch, jehož mu nebylo dopřáno ve stávajícím řádu. Tu je zcela zbytečné mu vysvětlit, že vysněný stát budoucnosti je neproveditelný a že společnost založená na dělbě práce nemůže existovat jinak než na základě soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Neurotik se chytá své životní lži a pokud je postaven před volbu, zda se má zříci této lži, anebo logického myšlení, dává přednost obětování logiky. Neboť život by byl pro něho nesnesitelný bez útěchy, kterou nachází v socialistické ideji. Ta mu ukazuje, že chyby, jež zaviny jeho neúspěch, netkví v jeho osobě, ale v chodu světa. Tím upevňuje jeho pokleslé sebevědomí a osvobozuje ho od trapných pocitů méněcennosti. Tak jako věřící křesťan se snáze smířil s neštěstím, které ho stíhalo na Zemi, protože doufal v pokračování své individuální existence na onom světě, kde ti, kteří byli na Zemi první, budou posledními a poslední prvními, tak se stal socialismus pro moderního člověka elixírem proti pozemským protivenstvím. Avšak vytvořila-li víra v nesmrtelnost, v odplatu na onom světě a ve zmrtvýchvstání podnět pro ctnostný život na tomto světě, je účinek socialistických slibů zcela odlišný. Neukládají jiné povinnosti než zastávat se socialistické stranické politiky; poskytují však očekávání a nároky.

Při tomto charakteru socialistických idejí je pochopitelné, že každý jejich jednotlivý přívrženeček očekává od socialismu právě to, co mu bylo odepřeno. Socialističtí spisovatelé neslibují jen bohatství pro všechny, ale také štěstí v lásce, plný rozvoj duševní a tělesné osobnosti, rozvoj velkých uměleckých a vědeckých schopností atd. pro všechny. Teprve nedávno tvrdil Trockij v jednom svém spise, že v socialistické společnosti se pozvedne „lidský průměr“ až na „úroveň Aristotela, Goetheho, Marxe“. Socialistický ráj bude říší dokonalosti, obývanou bezezbytku samými šťastnými nadlidmi. Ve všech socialistických spisech se to hemží takovými nesmysly. Jsou to však právě tyto nesmysly, které k nim přitahují většinu přívrženců.

Nelze poslat k lékaři každého, kdo trpí Fourierovským komplexem, aby byl vyléčen psychoanalýzou. Proti tomu hovoří již obrovský počet postižených. Zde nemůže pomoci jiný lék než léčba zla samotným nemocným. Musí se sebezpoznáním naučit snášet svůj osud, aniž by hledal obětního beránka, na nějž by mohl svalit veškerou vinu, a musí se pokusit porozumět základním zákonům společenské kooperace lidstva.

I. Základy liberální politiky

1. Vlastnictví

Lidská společnost je sdružením lidí ke společnému jednání. Společné jednání, jež se řídí zásadou dělby práce, má totiž před izolovaným jednáním jednotlivých lidí výhodu vyšší efektivity. Uspořádá-li určitý počet lidí své jednání společně podle zásady dělby práce, vyrábějí za jinak stejných poměrů nejenom tolik, kolik by činil součet toho, co by vyráběl každý sám, nýbrž značně více. Na této vyšší produktivitě práce vykonané na základě její dělby spočívá celá lidská civilizace. Dělbou práce se odlišuje člověk od zvířat. Dělbou práce učinila ze slabého člověka, zaostávajícího ve fyzické síle za většinou zvířat, vládce Země a tvůrce zázraků techniky. Bez dělby práce bychom dnes nebyli v žádném ohledu dále než naši předkové před tisíci anebo desetitisíci lety.

Lidská práce není sama o sobě schopna rozmnožit náš blahobyt. Aby byla plodná, musí se aplikovat na půdu, která je dána přírodou, a na látky a síly Země. Půda spolu s veškerými látkami a silami, jež v sobě skrývá a nese, a lidská práce jsou ony dva výrobní faktory, z jejichž smysluplného spolupůsobení pocházejí všechny užitečnosti, jež slouží uspokojování našich vnějších potřeb. Aby se mohlo vyrábět, je třeba disponovat prací a věcnými výrobními faktory, a to jednak statky a silami, jež nám příroda dává k dispozici v surovém stavu a které jsou většinou vázány na půdu, jednak těmi meziprodukty, jež vytvořila lidská práce již předtím z primárních přírodních výrobních faktorů. V jazyce národního hospodářství rozlišujeme podle toho tři výrobní faktory: práci, půdu a kapitál. Půdou rozumíme všechny látky a síly, které nám příroda poskytuje pod a nad zemským povrchem, ve vodě a ve vzduchu, kapitálovými statky rozumíme veškeré meziprodukty vyrobené z půdy s pomocí lidské práce, jako jsou stroje, nástroje, polotovary všeho druhu apod., jež mají sloužit k další výrobě.

Nejprve pojednáme o dvou různých řádech lidské kooperace založené na dělbě práce: o tom, který se zakládá na soukromém vlastnictví výrobních prostředků a o tom, který je založen na společenském vlastnictví výrobních prostředků. Tento druhý řád se nazývá socialismus nebo komunismus, onen první zase liberalismus nebo také - od doby, co v 19. století vytvořil organizaci dělby práce obepínající celý svět - kapitalismus. Liberálové tvrdí, že jediný proveditelný řád lidské kooperace ve společnosti založené na dělbě práce je

soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Tvrdí, že socialismus jako celkový, všechny výrobní prostředky zahrnující systém je neproveditelný a že jeho aplikace na část výrobních prostředků sice není nemožná, avšak vede k tomu, že se produktivita práce sníží, takže by nejen nemohl vytvořit větší bohatství, ale naopak by nutně působil ve směru zmenšování bohatství.

Program liberalismu ve shrnutí do jediného slova by tedy měl znít: **vlastnictví**, což znamená: soukromé vlastnictví výrobních prostředků (neboť pro spotřební statky je soukromé vlastnictví samozřejmostí a není popíráno ani socialisty a komunisty). Všechny ostatní požadavky liberalismu vyplývají z tohoto základního požadavku.

V čele programu liberalismu však bude účelné uvést vedle slova „vlastnictví“ také slova „svoboda“ a „mír“. To se neděje snad proto, že starší program liberalismu je obvykle uváděn vedle slova vlastnictví. Již jsme přece řekli, že program dnešního liberalismu přerostl program starého liberalismu, že spočívá na hlubším a lepším poznání souvislostí věcí, protože může použít ve svůj prospěch vědu posledních desetiletí. Svoboda a mír by se měly postavit na čelné místo programu nikoliv proto, že se jevíly mnohým starším liberálům jako rovnocenné, vedle sebe postavené základní ideje liberalismu, a ne jako pouhý logický důsledek základní myšlenky o soukromém vlastnictví výrobních prostředků, ale již proto, že byly zvláště ostře napadány odpůrci liberalismu a že by se jejich vypuštěním nemělo budit zdání, že se jakýmkoli způsobem uznává oprávněnost námitek, které jsou proti nim vznášeny.

2. Svoboda

Okolnost, že nám všem myšlenka svobody zcela přešla do krve, takže se nikdo po dlouhou dobu neodvážil ji zpochybnit, že se o svobodě mluvívало vždy jen s nejvyšším uznáním a že bylo vyhrazeno teprve Leninovi, aby ji nazval „měšťáckým předsudkem“, je úspěchem liberalismu, což se dnes již často zapomíná. Od svobody přece také pochází název liberalismu a název strany odpůrců liberalismu zněl původně „servilové“. Oba názvy se objevily v bojích o španělskou ústavu v prvních desetiletích 19. století.

Ušlechtilí filosofové, zakladatelé náboženství a kněží ovládaní nejlepší vůlí i státníci opravdově milující svůj lid považovali před vznikem liberalismu otroctví části lidstva dokonce za spravedlivé, obecně užitečné a přímo dobročinné zřízení. Myslelo se, že existují od přírody lidé a národy, jež jsou určeny ke svobodě, jakož i takoví lidé a takové národy, jež jsou od přírody

určeny k nesvobodě. Uvažovali tak nejen páni, ale také velká část otroků. Smiřovali se s otroctvím nejen proto, že se museli podřizovat silnější moci pánů, ale nacházeli na něm i cosi dobrého: otrok je prý zbaven starostí o denní chléb, jelikož pán je nucen postarat se o jeho nejnnutnější potřeby. Když se liberalismus v 18. a první polovině 19. století chystal zrušit nevolnictví a poddanství selského obyvatelstva Evropy a otroctví černochů v zámořských koloniích, vyslovilo se proti tomu nemálo upřímných lidumilů. Podle jejich argumentace nesvobodní dělníci jsou na nesvobodu zvyklí a nepocítují ji jako nepříjemné břímě; nedozráli ještě ke svobodě a nevěděli by, co si s ní počít. Zrušení péče pána by je těžce poškodilo a nebyli by schopni hospodařit tak, aby vždy měli nutné živobytí; brzy by pak upadli v nouzi a bídu. Osvobozením by tedy na jedné straně nezískali to, co by mělo pro ně opravdovou hodnotu, na druhé straně by byla vážně poškozena jejich materiální existence. Udivující bylo, že tyto názory bylo slyšet i od četných dotazovaných nevolníků. Aby vyvrátili takové názory, domnívali se mnozí liberálové, že musí zobecnit a někdy i s nadsázkou líčit případy, které ovšem byly výjimečné, kdy nevolní sedláci a otroci byly krutě týráni. Ale takové excesy nebyly nikterak pravidlem; jednotlivé excesy ovšem existovaly zcela jistě a okolnost, že existovaly, byla **také** důvodem pro odstranění tohoto systému. Pravidlem však přece jen bylo lidské a mírné zacházení s poddanými ze strany jejich pánů.

Když se proti těm, kdo se zastávali odstranění nesvobody jen z obecně filantropických úvah, argumentovalo, že zachování systému je také v zájmu nevolníků, nebyli schopni odpovědět nic kloudného. Neboť proti této námitce ve prospěch nesvobody existuje jen **jeden** argument, který přebíjí všechny ostatní, a také nad nimi skutečně zvítězil: totiž že svobodná práce je neskonale produktivnější než práce vykonávaná nesvobodnými. Nesvobodný dělník nemá zájem na tom, aby seriózně napínal své síly. Pracuje tolik a tak usilovně, jak je třeba, aby se vyhnul trestům stanoveným za nedodržení minimálního množství práce. Svobodný dělník však ví, že bude odměněn tím lépe, čím více práce vykoná. Nasadí veškerou svou sílu, aby si zvýšil příjem. Srovnejme třeba požadavky, jaké klade na dělníka obsluha moderního parního pluhu, s relativně malým vynakládáním inteligence, síly a píle, jež se považovaly ještě přede dvěma generacemi za postačující u nevolného ruského oráče. Jen svobodná práce může podat výkony, jaké je nutné požadovat na moderním průmyslovém dělníkovi.

Pomatení podivíni necht' pokračují v dumání o tom, zda jsou všichni lidé předurčení ke svobodě a zda jsou pro ni zralí. Necht' i nadále tvrdí, že existují rasy a národy, jejichž přírodou předurčeným údělem je poddanství, a že je povinností panských národů udržovat nevolníky v jejich nesvobodě. Liberál ani nechce vyvracet jejich argumenty, protože jeho vlastní argumentace ve prospěch svobody pro všechny bez rozdílu je zcela jiného druhu. My liberálové vůbec netvrdíme, že Bůh nebo příroda předurčili všechny lidi ke svobodě - již proto ne, že nevíme nic o úmyslech Boha nebo přírody a zásadně se vystříháme toho, abychom Boha nebo přírodu vtahovali do sporu o pozemské záležitosti. Tvrdíme jediné to, že svoboda všech dělníků je totožná s tím pracovním systémem, který zaručuje největší produktivitu lidské práce, a ten je tudíž v zájmu všech obyvatel Země. Nebojujeme proti nesvobodě dělníků proto, že tato prý prospívá „pánům“, ale proto, že jsme přesvědčeni, že škodí všem členům lidské společnosti, tedy i „pánům“. Kdyby se bylo lidstvo přidrželo nesvobody části či dokonce všech dělníků, nebyl by býval možný velkolepý rozvoj hospodářských sil, jež přineslo posledních stopadesát let. Neměli bychom železnice, automobily, letadla, parníky, elektrické světlo a elektrické motory, neměli bychom chemický velkopřmysl, jako je neměli Řekové a Římané při vši své genialitě. Stačí se jen o tom zmínit, aby každý poznal, že i dřívější páni otroků a nevolníků mají všechny důvody, aby byli s vývojem věcí po zrušení nesvobody dělníků spokojeni. Evropský dělník žije dnes v příznivějších a příjemnějších vnějších poměrech než kdysi egyptský faraon, přestože ten vládl tisíci otroků, a dělník má ke zvyšování svého blahobytu jen sílu a šikovnost svých rukou. Kdybychom mohli přesadit dřívějšího naboba do poměrů, v nichž žije dnes prostý člověk, bez váhání by prohlásil, že jeho život byl nucný ve srovnání se životem, jaký může vést i skromný občan naší doby.

To je ovoce svobodné práce: může vytvořit pro všechny větší bohatství, než kdysi poskytovala nesvobodná práce pánům.

3. Mír

Existují ušlechtilí lidé, kteří opovrhují válkou, protože přináší smrt a utrpení. Nemůžeme než obdivovat lásku k bližnímu, která vězí v tomto argumentu. Filantropický moment však, jak se zdá, ztrácí částečně nebo docela svou sílu, slyšíme-li argumentaci přívrženců a přímluvců války. Ti vůbec nezapírají, že válka s sebou nese i bolest a utrpení. Tvrdí však, že válka a jen

válka je s to pohnout lidstvem dopředu. Válka je otcem všech věcí, říká řecký filosof, a tisíce lidí to opakovaly po něm. Člověk prý v míru usychá, jen válka budí v něm dřímající schopnosti a síly a vede ho k tomu, co je nejvyšší. Kdyby se vyhubila válka, zahynulo by lidstvo ochablostí a slabostí.

Je obtížné či dokonce nemožné vyvrátit takovou argumentaci zastánců války, nelze-li proti válce uplatnit nic jiného než fakt, že vyžaduje oběti. Neboť přívrženci války jsou právě toho názoru, že se tyto oběti nepřinášejí nadarmo a že cena je hodna oběti. Kdyby skutečně mělo být pravdivým tvrzením, že válka je otcem všech věcí, pak jsou oběti na lidech, jež představují její cenu, nutné k tomu, aby se podpořil obecný blahobyť a pokrok lidstva. Jistěže truchlíme nad oběťmi, je tu i snaha snížit jejich počet, přece jen se však nesmí zrušit válka a nastolit věčný mír.

Liberalní kritika válečné teorie se však zásadně liší od kritiky filantropů; vychází z toho, že nikoliv válka, ale mír je otcem všech věcí. To, co jediné zakládá pokrok lidstva a co je odlišuje od zvířat, je společenská kooperace. Jedině práce buduje bohatství a klade tím vnější základy pro vnitřní blaho člověka. Válka jen ničí, nikdy nemůže budovat. Válka, vražda, bourání a ničení jsou tím, co máme společné s divokými lesními zvířaty, budovatelská práce je naší lidskou specialitou. Liberál neopovrhne válkou jako filantrop, který nevyklučuje, že by mohla mít i užitečné následky, nýbrž proto, že podle liberalismu má válka pouze a jen škodlivé následky.

Filantropický zastánce míru se obrací na mocné a říká jim: „Nevedte žádnou válku, ani když máte naději, že válkou podpoříte vlastní blahobyť. Buďte šlechetní a velkodušní a zřekněte se naděje na vítězství, i když to znamená oběť, ztrátu zisku.“ Liberál smýšlí jinak. Je přesvědčen, že vítězná válka je zlem i pro vítěze, že mír je dokonce vždy lepší než vítězství. Nepožaduje od silných obětí, nýbrž jen to, aby pochopili svůj skutečný zájem a pochopili, že mír je i pro ně, silné, stejně výhodný jako pro slabší.

Napadne-li válkychtivý protivník mírumilovný národ, pak se tento národ musí bránit a udělat vše, aby odrazil útok nepřátel. Jestliže v takové válce ti, kdo bojují o své životy a svoji svobodu, vykonají hrdinské činy, pak jsou chvályhodní a právem se vyzdvihuje mužnost a odvaha takových bojovníků. Zde jsou chvályhodné odvaha, neohroženost, pohrdání smrtí, protože slouží dobré věci. Ale chybovalo se, když se tyto vojenské ctnosti líčily jako absolutní ctnosti, jako vlastnosti, které jsou dobré samy o sobě, bez ohledu na účel, jemuž slouží. Sdílíme-li tento názor, potom musíme logicky uznat za

ušlechtilou ctnost také loupežnickovu odvahu, neohroženost a pohrdání smrtí. Avšak ve skutečnosti neexistuje nic, co by bylo samo o sobě dobré nebo zlé; dobrými nebo zlými se stanou lidské činy vždy jen účelem, jemuž slouží, a následky, k nimž vedou. Ani Leonidas by nebyl hoden našeho uznání, kdyby nebyl padl jako obránce své vlasti, nýbrž jako vůdce útočné armády, která by byla chtěla oloupit mírumilovný národ o jeho svobodu a majetek.

Pro každého, kdo poznal užitek dělby práce, jasně vyplývá škodlivost války pro rozvoj lidské civilizace. Dělba práce vedla k tomu, že z člověka, který si vystačil sám o sobě, se stal ZOON POLITIKON, společenský tvor závislý na spoluobčanech, o němž hovořil Aristoteles. Vystoupí-li zvíře proti jinému zvířeti nebo divoch proti jinému divochovi nepřátelsky, nemění se tím nic na hospodářských předpokladech a základech jejich existence. Jestliže však v pospolitosti, která rozdělila práci mezi své členy, vypukne hádka, která se má řešit nepřátelskými činy, pak se věci mají jinak. Zde jsou jednotlivci při své práci specializováni; nejsou již s to žít nezávisle, protože jsou odkázáni na vzájemnou pomoc a podporu. Soběstační zemědělci, kteří vyrábějí na svých usedlostech vše, co oni a jejich rodiny potřebují k životu, mohou proti sobě bojovat. Ale když ve vesnici vzniknou strany a na jedné straně stojí kovář a na druhé švec, musí jedna strana trpět nedostatkem bot, druhá nedostatkem nástrojů a zbraní. Občanská válka tak ničí dělbu práce tím, že nutí každou skupinu, aby se spokojila s prací svých straníků. Uváží-li se možnost takových nepřátelství, nesmí se již předem nechat rozvinout dělba práce natolik, aby pak v případě, že opravdu dojde k boji, nenastal nedostatek. Rozvoj dělby práce je možný jen natolik, nakolik je zaručeno věčné mírové soužití. Dělba práce se může rozvinout jen pod ochranou zaručeného míru. Kde chybí tento předpoklad, nepřekročí dělba práce hranici vesnice nebo dokonce ani jednotlivého rodinného domu. Dělba práce mezi městem a venkovem - že totiž sedláci z okolních vesnic dodávají do města obilí, dobytek, mléko a máslo a směňují za ně od měšťanů řemeslné výrobky - již předpokládá, že je zajištěn mír alespoň uvnitř jednotlivých regionů. Má-li dělba práce obsáhnout území celého národa, musí být mimo dosah občanské války; kdyby měla obejmout celý svět, musí být mezi národy zajištěn věčný mír.

Každý současník by měl za nesmysl, kdyby se moderní velkoměsto, třeba Londýn nebo Berlín, zaměřilo na vedení války proti obyvatelům sousedního venkova. Po mnoho staletí počítala evropská města i s touto možností a hospodářsky se tomu přizpůsobila. Existovala města, jejichž opevnění byla záměrně postavena tak, aby obyvatelé mohli v nutném případě vydržet nějakou dobu chovem dobytka a pěstováním obilí uvnitř městských hradeb.

Ještě počátkem 19. století se rozpadala daleko největší část obydleného světa do řady malých hospodářských území, která si vcelku stačila sama. Dokonce i ve více rozvinutých částech Evropy se kryla potřeba nějakého území větším dílem produkcí tohoto území. Obchod přesahující bezprostřední sousedství byl poměrně malý a týkal se vcelku jen takového zboží, které nebylo možno vyrábět v zemi vzhledem ke klimatickým poměrům. V daleko největší části světa byla kryta skoro celá potřeba vesničanů výrobou samotné vesnice. Pro tyto vesničany neznamenovalo porušení obchodních vztahů válkou vůbec žádnou hospodářskou újmu. Avšak ani obyvatelé pokročilejších částí Evropy tím zvláště netrpěli. I kdyby byla kontinentální blokáda, kterou Napoleon zavedl pro Evropu, aby vyloučil anglické a jen anglickým prostřednictvím dosažitelné zámožské zboží, prováděna přísněji, nebyla by znamenala pro obyvatele kontinentu žádnou příliš citelnou újmu. Byli by sice museli postrádat kávu a cukr, bavlnu a bavlněné zboží, koření a některá vzácná dřeva, ale všechny tyto věci hrály v domácnostech širokých vrstev jen podřadnou úlohu.

Hustota světových hospodářských, mezinárodních vztahů je produkt liberalismu a kapitalismu 19. století. Teprve ony umožnily dalekosáhlou specializaci moderní výroby a tím velkolepé zdokonalení techniky. Všechny státy pěti světadílů se účastní zásobování anglického dělníka vším, co chce mít a spotřebovávat. Čaj pro snídani dodává Japonsko nebo Ceylon, kávu Brazílie nebo Jáva, cukr Západní Indie, maso Austrálie nebo Argentina, víno Španělsko nebo Francie; vlna pochází z Austrálie, bavlna z Ameriky nebo Egypta, kůže pro kožené věci z Indie nebo Ruska atd. A výměnou za to jde anglické zboží do celého světa, do nejdlehlších vesnic a usedlostí. Tento vývoj byl možný a myslitelný jen proto, že od doby vítězství liberálních idejí nikdo nebral vážně představu, že by vůbec někdy mohlo dojít zase k velké válce. V době největšího rozkvětu liberalismu se války mezi příslušníky bílé rasy všeobecně považovaly za navždy odbyté.

Bylo tomu však jinak. Liberální ideje a programy byly vytlačeny socialismem, nacionalismem, protekcionismem, imperialismem, etatismem, militarismem. Jestliže Kant a Humboldt, Bentham a Cobden hlásali chválu věčného míru, přišli nyní muži, kteří neúnavně vychvalovali válku a občanskou válku. A měli až příliš rychlý úspěch. Výsledkem byla Velká válka, která dala naší době jakousi názornou výuku o problému neslučitelnosti války s dělbou práce.

4. Rovnost

Rozdíl v argumentaci mezi starším a novým liberalismem nelze prokázat nikde jasněji a snáze, než na problému rovnosti. Liberálové 18. století, vedeni idejemi přirozeného práva a osvícenství, požadovali rovnost politických a občanských práv pro každého, protože vycházeli z toho, že lidé si jsou rovni. Podle jejich tvrzení Bůh stvořil všechny lidi stejně, vybavil je stejnými základními silami a vlohami, vdechnul jim svého ducha. Všechny rozdíly mezi lidmi jsou jen umělé, jsou výsledkem společenských, lidských, tedy pomíjivých institucí. To, co je na člověku nepomíjivé, jeho duch, je nesporně stejného druhu u chudých a bohatých, vznešených a nízkých, bílých a barevných.

Nic ovšem nestojí na tak slabých nohou jako tvrzení o údajné rovnosti všeho, co má lidskou tvář. Lidé jsou si naprosto nerovni. Dokonce mezi sourozenci existují ty největší odlišnosti tělesných a duševních vlastností. Příroda se při své tvorbě neopakuje, nevyrábí tuctové zboží, nezná sériovou výrobu. Člověk vycházející z její dílny nese pečet individuálního, jedinečného, neopakujícího se. Lidé si nejsou rovni a požadavek stejného zacházení prostřednictvím zákonů nelze například zdůvodnit tím, že rovným náleží rovné zacházení.

Pro rovné zacházení se všemi lidmi před zákonem hovoří dvě různá hlediska. O jednom jsme hovořili, když jsme vysvětlovali důvody, jež mluví proti osobní nsvobodě lidí. Abychom dosáhli nejvyšší dosažitelné produktivity lidské práce, je třeba svobodných dělníků, protože jen svobodný dělník, který užívá výsledky své vlastní činnosti v podobě mzdy, napíná své síly, jak jen může. Druhé hledisko, které mluví pro rovnost před zákonem, je hledisko zachování společenského míru. Již jsme ukázali, že je třeba vystříhat se každého narušení mírového vývoje. Sotva je však možné trvale udržovat mír ve společnosti, v níž se od sebe různá práva a povinnosti jednotlivých vrstev. Kdo odpírá části obyvatelstva práva, musí být vždy připraven na to, že se bezprávně spojí k útoku na privilegované. Stavovská privilegia musí zmizet, aby vymizely boje o stavovské výsady.

Je proto zcela neoprávněné kritizovat způsob, jak uskutečnil liberalismus svůj postulat rovnosti, protože vytvořil pouze rovnost před zákonem, nikoliv opravdovou rovnost. Veškeré lidské úsilí nestačí udělat lidi skutečně rovnými. Lidé jsou a zůstanou nerovni. Stížlivé účelové úvahy, jako jsou ty, jež jsme výše uvedli, mluví pro to, aby se s lidmi zacházelo před zákonem stejně. Víc liberalismus nechtěl a ani nemohl chtít. Je nad lidské síly učinit

z černochoa bělocha. Můžeme však propůjčit černochovi tatáž práva jako bělochovi a poskytnout mu tím možnost dosáhnout také za stejné výkony totéž.

Teď ovšem přicházejí socialisté a říkají, že nestačí učinit lidi rovnými před zákonem, je třeba jim přidělovat též stejné důchody, aby se stali skutečně rovnými. Nestačí zrušit privilegia zrození a stavu, je třeba jít do důsledků a odstranit největší a nejdůležitější privilegium, totiž privilegium poskytované vlastnictvím. Teprve potom prý bude zcela uskutečněn liberální program a důsledný liberalismus tak nakonec vede k socialismu, k odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků.

Privilegium je instituce ve prospěch jednotlivce nebo určitého okruhu lidí na úkor blahobytu ostatních. Privilegium přetrvává, ačkoliv jedněm - možná většině - škodí a nikomu neprospívá kromě těch, v jejichž prospěch bylo zřízeno. Ve středověkém feudálním státě bylo soudnictví dědičným úřadem určitých feudálních pánů. Byli soudci, protože zdědili soudcovský úřad, bez ohledu na to, zda měli schopnosti a charakterové vlastnosti, pro které by byli pro soudcovský úřad způsobilí; v jejich očích byl tento úřad jen vydatným zdrojem příjmů. Zde byl soudcovský úřad privilegiem vrstvy urozených pánů.

Jestliže však, jako v moderních státech, se soudci rekrutují vždy z okruhu těch mužů, kteří mají právní znalosti a zkušenosti, není to „privilegium“ právníků. Upřednostnění právníků se neděje kvůli právníkům, ale pro obecné blaho, protože panuje názor, že znalost práva je bezpodmínečným předpokladem pro zastávání soudcovského úřadu. Otázku, zda na nějakou instituci máme nahlížet jako na privilegování určité skupiny, vrstvy nebo osoby, nelze rozhodnout podle toho, zda přináší této skupině, vrstvě či osobě výhody, ale podle toho, jak je třeba hodnotit její užitek pro všechny. Okolnost, že na námořní lodi je **jediný** muž kapitánem a ostatní tvoří jemu podřízenou lodní posádku, je určitě kapitánovou výhodou. Není to ale výsada, privilegium kapitána, jestliže je schopen řídit v bouři loď mezi skalisky, a tím být prospěšným nejen sobě, nýbrž celému mužstvu.

Abychom vyzkoušeli, zda je možno nahlížet na určitou instituci jako na výsadní právo, privilegium jednotlivce nebo vrstvy, nesmíme si položit otázku, zda prospívá jistému jedinci či jistým vrstvám, ale jen otázku, zda prospívá veřejnosti. Dojdeme-li k závěru, že jediné soukromé vlastnictví výrobních prostředků umožňuje zdárný rozvoj lidské společnosti, bude jasné, že to je totéž jako zjištění, že soukromé vlastnictví není výsadou vlastníků, ale společenskou institucí k užítku všech, třebaže je pro jednotlivce zvlášť příjemné a prospěšné.

Liberalismus se nevyslovuje za zachování vlastnictví v zájmu vlastníků. Nechce zachovat soukromé vlastnictví proto, že by je nemohl zrušit bez porušení práv vlastníků. Kdyby považoval odstranění soukromého vlastnictví za užitečné v zájmu veřejnosti, zastával by se jeho zrušení bez ohledu na to, zda tím vlastníka poškodí. Zachování soukromého vlastnictví je však v zájmu všech vrstev společnosti. I chudák, který nic nevlastní, žije v našem společenském řádu nepoměrně lépe, než by žil ve společnosti, která by se ukázala neschopnou vyrobit i jen zlomek toho, co se vyrábí v našem společenském řádu.

5. Nerovnost důchodových a majetkových poměrů

V našem společenském řádu je nejvíce kritizována skutečnost nerovného rozdělování důchodu a majetku. Existují bohatí a chudí, velmi bohatí a velmi chudí. Nabízí se snadné východisko: rovnoměrné rozdělování statků.

Proti tomu návrhu je třeba nejprve namítnout, že bychom si tím velmi nepomohli, protože počet méně majetných je ve srovnání s bohatými nesmírně veliký, takže jednotlivec může očekávat od takového rozdělování jen velmi nepatrný přírůstek blahobytu. To je jistě správné; argument však není úplný. Zastánci rovnosti rozdělování důchodu totiž přehlédli nejdůležitější bod: že totiž součet toho, co lze rozdělit, roční produkt společenské práce, není nezávislý na způsobu, jakým se rozděluje. Skutečnost, že dnes je produkt tak veliký, není přirozeným ani technickým jevem, nezávislým ode všech sociálních faktů, ale je určitě následkem našich společenských institucí. Jen proto, že náš společenský řád zná majetkovou nerovnost, jen proto, že každého pobízí vyrábět co nejvíce a s co nejmenšími náklady, má lidstvo dnes k dispozici sumu ročního bohatství, kterou může spotřebovat. Kdybychom odstranili tuto pobídku, stlačili bychom vydatnost výroby natolik, že by důchod na hlavu při rovnoměrném rozdělování spadl hluboko pod to, co dnes dostává i nejhudší.

Nerovnost rozdělování má však ještě druhou funkci, která je právě tak důležitá jako výše zmíněná. Umožňuje totiž luxus bohatých.

O luxusu se říkalo a psalo mnoho hloupého. Proti luxusní spotřebě se namítalo, že je nespravedlivé, aby si jedni užívali nadbytek, zatímco druzí přitom mají nedostatek. Zdá se, že na tomto argumentu něco je. Ale to se jen zdá. Neboť kdyby se ukázalo, že luxus plní prospěšnou funkci vůči společenskému soužití lidí, byl by tento argument zcela nepodstatný. Právě to se pokusíme ukázat.

Naše argumentace ve prospěch luxusu ovšem není ta, kterou občas slycháme, že totiž luxus přináší peníze mezi lidi. Kdyby bohatí nepěstovali luxus, říká se, neměli by chudí důchod. To je přímo hloupé. Neboť kdyby luxus neexistoval, kapitál a práce, jež by nebyly použity k výrobě luxusních statků, by vyráběly jiné statky, výrobky masové spotřeby, nutné zboží namísto „nadbytečného“.

Abychom si učinili správnou představu o společenském významu luxusu, musíme si nejprve uvědomit, že pojem „luxus“ je zcela relativní. Luxus je životní způsob, který kontrastuje s životním způsobem širokých mas. Představa o tom, co je luxus, je tudíž zcela svázána s dobou. Mnohé, co se nám dnes jeví nutným, jevílo se kdysi jako luxus. Když ve středověku byzantská šlechtična provdaná za benátského dóžete použila při jídle místo prstů zlatý nástroj, jež lze označit za předchůdce naší vidličky, považovali to Benátčané za bohapustý luxus, takže považovali jen za spravedlivé, když byla dáma postižena strašnou chorobou; domnívali se, že to musí být spravedlivý trest boží za takovou nepřírozenou prostopášnost. Před dvěma nebo třemi generacemi byla koupelna v domě dokonce i v Anglii považována za luxus; dnes ji má v Anglii snad každý dům lepšího dělníka. Před 35 lety ještě neexistovala motorová vozidla; před 20 lety bylo vlastnictví takového vozidla známkou obzvláště luxusního stylu života; dnes má ve Spojených státech i dělník svého forda. Takový je totiž běh hospodářských dějin: dnešní luxus je zítřejší potřebou. Veškerý pokrok vstupuje do života nejprve jako luxus několika bohatých, aby se pak po nějaké době stal samozřejmou nutnou potřebou všech. Luxus dává spotřebě a průmyslu podněty k vynalézání a zavádění novot. Je jedním z dynamických zařízení našeho hospodářského života. Jen jemu děkujeme za pokrok a novinky, za postupné zvyšování životní úrovně všech vrstev obyvatelstva.

Bohatý darmošlap, který tráví svůj život jen požívačně, není pro většinu z nás sympatickým jevem. Avšak i on plní funkci v životě společenského organismu. Jeho luxus působí jako příklad; budí v davech nové potřeby a podněcuje průmysl, aby uspokojoval tyto potřeby davu. Byla doba, kdy si mohli dovolit jen bohatí lidé luxus spočívající v návštěvách cizích zemí. Schiller nikdy neviděl švýcarské hory, jež opěvoval ve svém Tellovi, ačkoliv sousedí s jeho švábskou vlastí. Goethe nikdy nenavštívil Paříž, Vídeň či Londýn. Dnes ale cestují statisíce a brzy to budou milióny.

6. Soukromé vlastnictví a etika

Tím, že se snažíme dokázat společenskou funkci a nutnost soukromého vlastnictví výrobních prostředků a tím také nerovnost rozdělování majetku a důchodu, dokazujeme také současně mravní oprávnění soukromého vlastnictví a kapitalistického společenského řádu, jenž se na něm zakládá.

Morálka je ohled na společenskou nutnost, jež je třeba vyžadovat od každého jednotlivého člena společnosti. Izolovaně žijící člověk nemusí dodržovat žádná morální pravidla. Může klidně činit, co mu prospívá, aniž by musel mít ohledy na to, zda tím nepoškozuje jiné. Ale člověk žijící ve společnosti musí při svém konání brát ohled nejen na svůj bezprostřední užitek, nýbrž také na nutnost potvrzovat každým činem společnost jako takovou. Neboť život jednotlivce ve společnosti je možný jen ve společnosti a skrze společnost a každý jednatel by byl těžce poškozen, kdyby se zhroutila společenská organizace života a výroby. Tím, že společnost vyžaduje od jednotlivce, aby při svém konání na ni bral ohled, aby se tedy vzdal jednání, jež by mu sice přinášelo užitek, avšak škodilo by společenskému životu, nežádá, aby přinesl obět cizím zájmům. Obět, jež mu ukládá, je jen prozatímní obětí, vzdání se bezprostřední menší výhody, aby za ni vyměnil mnohem větší, zprostředkované výhody. Trvání společnosti jako společenství lidí ke společné práci a životu je v zájmu každého jednotlivce; kdo obětuje okamžitou výhodu, aby neohrozil další trvání společnosti, obětuje malou výhodu v zájmu větší výhody.

Smysl takových ohledů na celospolečenské zájmy byl často špatně chápán. Věřilo se, že mravní hodnota spočívá ve faktu oběti, vzdání se bezprostředního požitku a nechtělo se vidět, že nikoliv obět, nýbrž účel, jemuž obět slouží, je mravní hodnotou. Tak se mohlo stát, že se spatřovala mravní hodnota v oběti, v samotném odříkání. Avšak sebeobětování je mravné jen tehdy, slouží-li mravnímu účelu. Je nebetyčný rozdíl mezi člověkem, jenž pro dobrou věc dává všanc svůj majetek a zdraví, a člověkem, který je obětuje bez užitku pro společnost.

Mravné je vše, co slouží zachování společenského řádu, a vše, co jej poškozuje, je nemravné. Dojdeme-li tedy k závěru, že prohlásíme nějakou instituci za užitečnou pro společnost, nelze proti tomu již namítnout, že je nemravná. Podle okolností lze mít různé názory na to, zda nějaká instituce společnosti prospívá nebo jí škodí. Ale uznáme-li jednou její užitečnost, nesmíme již proti ní bojovat argumentem, že je třeba ji zavrhnout jako nemravnou z nějakého nevysvětlitelného důvodu.

7. Stát a vláda

Dodržování mravních zákonů je v bezprostředním zájmu každého jednotlivce, protože každý má zájem na udržování společenské kooperace lidí; ukládá však každému obět, i když jen prozatímní, která je více než vyvážena větším ziskem. Avšak abychom toto poznali, je třeba jistého porozumění pro souvislosti věcí, a abychom se řídili tímto poznáním, je třeba jisté síly vůle. Ten, komu chybí poznání anebo kdo sice má porozumění, nikoliv však patřičnou vůli je použit, ten není s to dobrovolně dodržovat mravní zákony. Věc se má stejně jako při dodržování hygienických pravidel, jimiž by se jednotlivec měl řídit v zájmu svého vlastního blaha. Může se přihodit, že se někdo oddá zdraví škodlivému hýření, třeba požívání omamných látek, ať již proto, že nezná následky, nebo proto, že považuje následky za méně nevýhodné než zřeknutí se okamžitého požitku, anebo proto, že se mu nedostává patřičné vůle, aby své chování řídil svými poznatky. Jsou lidé, kteří považují za správné, aby společnost takové osoby, které ohrožují svůj život a své zdraví, nuceně přivedla na správnou cestu. Přimlouvají se za to, aby se alkoholikům a morfinistům násilně zabráňovalo v konání, aby se přinutili ke zdraví a pohodě. Na spornou otázku, zda to je účelné či ne, odpovíme později. Neboť to, oč zde jde, je něco zcela jiného. Vynoří-li se otázka, zda máme lidi, ohrožující svým jednáním další trvání společnosti, přinutit k takovému chování, aby společnosti neškodili, pak je třeba diskutovat o jiných hlediscích. Pijan a morfinista škodí svým chováním jen sobě; ten, kdo porušuje morální pravidla lidského soužití, škodí nejen sobě, ale všem. Kdyby se lidé, kteří si přejí další trvání společenské spolupráce a kteří se podle toho chovají, museli zříci použití moci a donucení vůči těmto škůdcům společnosti, aby jim zabránili v podkopávání společenského řádu, znemožnilo by se jakékoliv společenské soužití. Malý počet asociálních individuí, tj. lidí neochotných nebo neschopných přinášet zatím oběti, jež od nich společnost vyžaduje, by mohli znemožnit veškerou společnost. Bez donucení a použití moci proti nepřátelům společnosti stalo by se společenské soužití nemožným.

Společenskou instituci, jež donucováním a násilím přiměje škůdce společnosti, aby se přidržovali pravidel společenského soužití, nazýváme stát, pravidla, podle nichž se přitom postupuje, nazýváme právo, a orgán, jež obstarává používání donucovacího aparátu, nazýváme vládou.

Existuje ovšem sekta, která se domnívá, že se lze bez nebezpečí zříci jakéhokoliv donucování a že lze vybudovat společnost zcela na dobrovolném dodržování mravních zákonů. Anarchisté považují stát, právní řád a vládu za

zbytečné instituce ve společenském řádu, který doopravdy slouží blahu všech, a nikoliv jen zvláštním zájmům několika privilegovaných. Jen proto, že naše společnost zná soukromé vlastnictví výrobních prostředků, je prý nutné používat k jeho ochraně donucení a násilí. Kdybychom ale odstranili soukromé vlastnictví, dodržoval by každý bez výjimky sám od sebe pravidla, která vyžaduje společenská spolupráce.

Již byla zmínka o tom, že pokud jde o soukromé vlastnictví výrobních prostředků, je toto pojetí pochybené. Ale i jinak je naprosto neudržitelné. Anarchista právem nepopírá, že každá forma lidské spolupráce v naší společnosti založené na dělbě práce vyžaduje dodržování nějakých pravidel, což jednotlivci ne vždy vyhovuje, jelikož mu ukládá sice jen prozatímní, ale přece jen okamžitou oběť. Mýlí se však v tom, že předpokládá, že všichni bez výjimky budou ochotni tato pravidla dodržovat **dobrovolně**. Jsou lidé trpící žaludeční chorobou, kteří vědí zcela přesně, že požití určitého jídla jim zakrátko způsobí těžké, ba nesnesitelné bolesti, kteří ale přesto nejsou s to zřít se požitku chutného jídla. Můžeme předpokládat, aniž bychom upadli do absurdity, že jednotlivec v anarchistické společnosti prokáže více prozíravosti a vůle, přestože souvislosti společenského života nejsou tak průhledné jako fyziologické působení jídla a přestože se následky nedostaví tak rychle a především pro pachatele tak citelně?

Mělo by v anarchistické společnosti být úplně vyloučeno, že někdo z nebdalosti odhodí hořící sirku tak, že vznikne požár, anebo že někdo ublíží spoluobčanovi ze vzteku, žárlivosti anebo msty? Anarchismus špatně odhaduje pravou povahu člověka; byl by proveditelný jen ve světě andělů a svatých.

Liberalismus není anarchismus; liberalismus nemá s anarchismem vůbec nic společného. Liberalismus je si dokonale vědom toho, že bez donucení by bylo ohroženo bytí společnosti, a že za pravidly, jež je třeba dodržovat, aby byla zajištěn pokojná lidská kooperace, musí stát moc, aby nemohl kterýkoliv jednotlivec zničit celou společenskou budovu. Musíme být schopni donutit toho, kdo nechce mít úctu k životu, zdraví nebo osobní svobodě jiných lidí anebo k soukromému vlastnictví, aby se podřídil pravidlům společenského soužití. To jsou úkoly, jež přičklo liberální učení státu: ochrana vlastnictví, svobody a míru.

Německý socialista Ferdinand Lassalle se pokusil zesměšnit omezení úkolů vlády na tento okruh tím, že nazval stát, budovaný podle idejí liberálů, „státem nočních hlídačů“. Nevíme však, proč by měl být stát nočních hlídačů směšnější nebo horší než stát, jenž se zabývá přípravou kysaného zelí nebo výrobou

knoflíků ke kalhotám anebo vydáváním novin. Abychom porozuměli účinku, jehož dosáhl Lassalle v Německu svým bonmotem, musíme se uvědomit, že Němci jeho doby ještě nezapomněli na všeovládající stát knížecího despotismu a že byli pod působením Hegelovy filosofie, která pozvedla stát na božskou bytost. Kdo se s Hegelem díval na stát jako na „sebevědomou mravní substanci“, jako na „obecnou, rozumnou vůli o sobě“, ten musel ovšem považovat za rouhání, že někdo chce omezit úkoly státu na noční hlídání.

Jen tak lze pochopit, jak mohlo dojít k tomu, že se liberalismu vyčítá „nepřátelství ke státu“ nebo nenávisť vůči státu. Jsem-li toho názoru, že není účelné pověřit vládu úkolem provozovat železnice, hostince nebo doly, nejsem „nepřitelem státu“. Jsem jím právě tak málo jako by mě někdo mohl třeba nazvat nepřítelem kyseliny sírové, protože jsem toho názoru, že kyselina sírová, ať by byla jakkoliv užitečná pro řadu účelů, se nehodí ani k pití ani k mytí rukou.

Je nesprávné vymezit postoj liberalismu ke státu v tom smyslu, že liberalismus chce omezit oblast možných státních aktivit a že ze zásady opovrhuje činností státu ve vztahu k hospodářskému životu. Tak tomu vůbec není. Postoj liberalismu k problému úkolů státu vyplývá z toho, že se zastává soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Chceme-li soukromé vlastnictví výrobních prostředků, nemůžeme přirozeně chtít, aby existovalo společenské vlastnictví výrobních prostředků, tj. aby vláda, a nikoliv jednotliví vlastníci, disponovala výrobními prostředky. V požadavku soukromého vlastnictví výrobních prostředků je již obsaženo zcela ostré vymezení úkolů, které se přidělují státu.

Socialisté vyčítají liberalismu mezi jiným nedostatek důslednosti. Tvrdí, že je nelogické omezit státní aktivitu v hospodářské oblasti jen na ochranu vlastnictví. Nelze uznat, proč se musí intervence státu omezit na ochranu vlastnictví, jestliže stát stejně nemá být zcela neutrální. Tato dedukce by měla smysl jen tehdy, kdyby liberalismus ze zásadního odporu proti státní aktivitě odmítal hospodářskou aktivitu vlády přesahující ochranu majetku. Tomu ale vůbec tak není. Důvod odmítání širší aktivity státu je pouze ten, že by se tím fakticky odstranilo soukromé vlastnictví výrobních prostředků. V soukromém vlastnictví však vidí liberál nejúčelnější princip organizace společenského soužití.

8. Demokracie

Liberalismus je tedy velmi vzdálen tomu, aby popíral nutnost státního aparátu, právního řádu a vlády. Je zlym nedorozuměním spojovat jej jakýmkoliv způsobem s idejemi anarchismu. Pro liberála je spojení mezi lidmi skrze stát bezpodmínečnou nutností, neboť státu připadají nejdůležitější úkoly: ochrana soukromého vlastnictví a míru, v němž jedině může soukromé vlastnictví rozvíjet své působení.

Z toho ihned vyplývá, jak musí být organizován stát, který odpovídá ideálu liberálů. Musí umět chránit nejen soukromé vlastnictví; musí být zařízen i tak, aby pokojný vývoj nikdy nebyl narušen občanskou válkou, revolucí anebo pučem.

Z předliberální doby ještě v mnohých hlavách straší představa zvláštní ušlechtilosti a důstojnosti činností spjatých s výkonem vlády. V Německu se veřejní úředníci těšili do nedávné doby, ba těší se ještě dnes vážnosti, jež učinila z povolání státních zaměstnanců povolání nejprestižnější. Společenská prestiž mladého asesora nebo poručíka daleko předčila prestiž obchodníka nebo advokáta, zestárlých čestně při práci. Spisovatelům, vědcům a umělcům, jejichž pověst a sláva daleko přesáhly německý národ, se dostalo v jejich vlasti jen takové úcty, jaká odpovídala jejich často nevysoké hodnotě v byrokratické hierarchii. Neexistuje rozumný důvod pro nadhodnocení činnosti v kancelářích úřadů. Je to atavismus, pozůstatek z oné doby, kdy se občan musel obávat knížete a jeho pohunků, protože ho mohli kdykoliv vyrabovat. Samo o sobě naprosto není hezcí, ušlechtilejší anebo čestnější trávit své dny v úřadě vyřizováním spisů, než pracovat například v konstrukčním oddělení strojíny. Výběrčí daní nemá důstojnější zaměstnání než ti, kdo se zabývají bezprostřední tvorbou bohatství, z něhož se část odčerpává ve formě daní, aby se hradily náklady vládního aparátu.

Na této představě o zvláštní vznešenosti a důstojnosti činnosti vlády je vybudována pseudodemokratická teorie o státní správě. Tato nauka považuje za nedůstojné, aby si člověk nechal vládnout jinými. Jejím ideálem je proto ústava, v níž vládne a vykonává správu celý národ. To ovšem nikdy neexistovalo, nemůže to a nebude existovat ani v poměrech nějakého malého státečku. Věřilo se, že tento ideál byl uskutečněn ve starověkých řeckých městských státech a v malých švýcarských horských kantonech. I to byl omyl. V Řecku se účastnila vlády jen část obyvatelstva, svobodní občané; metoikové a otroci na ní neměli účast. Ve švýcarských kantonech se dosud vyřizují a vyřizovaly ně-

kteřé záležitosti čistě místního charakteru v ústavní formě přímé demokracie; veškeré záležitosti přesahující okruh malého území však spravuje spolková vláda, která nijak neodpovídá ideálu přímé demokracie.

Vůbec není nedůstojné muže, aby mu vládli jiní. I vláda a správa, uplatňování policejních předpisů a podobná opatření vyžadují odborníky: úředníky a politiky z povolání. Princip dělby práce se nezastaví ani před úkoly vlády. Nelze být zároveň konstruktérem a policistou. Moje důstojnost, můj blahobyt a má svoboda neutrpí újmu, nejsem-li policistou. Rovněž není nedemokratické, obstarává-li několik lidí úkoly bezpečnostní služby pro všechny ostatní, ani převezme-li několik lidí výrobu bot pro všechny ostatní.

Není nejmenšího důvodu vystupovat proti politikům a úředníkům z povolání, když jsou instituce státu demokratické. Demokracie je však něco docela jiného než to, co si romantikové představují pod přímou demokracií.

Výkon vlády hrstkou lidí - a ti, kdo vládou, jsou vůči ovládaným vždy právě tak v menšině, jako jsou v menšině výrobci obuvi vůči spotřebitelům obuvi - je vybudován na tom, že ovládaní jsou srozuměni se způsobem, jakým se vláda vykonává. Ovládaní třeba chápou způsob vlády jen jako menší zlo anebo nevyhnutelné zlo, musí však být toho názoru, že změna stávajícího stavu nemá smysl. Prosadilo-li se jednou u většiny ovládaných přesvědčení, že je možné a nutné změnit způsob vlády a vyměnit starý systém a staré osoby za nový systém a nové osoby, pak jsou i dny staré vlády spočítány. Většina bude mít moc, aby i násilím proti vůli staré vlády prosadila to, co chce. Natrvalo se nemůže udržet žádná vláda, nemá-li za sebou veřejné mínění, nejsou-li ovládaní toho názoru, že vláda je dobrá. Přinucení, jež vláda používá, aby zkrotila vzpurné, může provádět úspěšně jen tak dlouho, dokud nemá většinu svorně proti sobě.

Při každém druhu ústavy existuje tedy prostředek, jak učinit vládu alespoň v poslední instanci závislou na vůli ovládaných. Je to občanská válka, revoluce, puč. Ale liberalismus se chce vyhnout právě tomuto východisku. Trvalý hospodářský růst není možný, bude-li pokojný chod věcí stále znovu přerušován vnitřními boji. Politická situace, jako byla ta, v níž se nacházela Anglie v době válek obou růží, uvrhla by moderní Anglii v několika letech do nejhlubší a nejstrašnější bídý. Nikdy by se nedosáhlo moderní úrovně hospodářského vývoje, kdyby se nebylo podařilo vyloučit občanskou válku. Revoluce, jako byla francouzská v roce 1789, stála velké oběti na majetku a krvi; moderní hospodářství by takové otřesy již nemohlo unést; obyvatel-

stvo moderního velkoměsta by muselo tak strašně trpět za revolučního hnutí, které by mu mohlo například odříznout přísun potravin a uhlí a přerušit zásobování elektřinou, plynem a vodou, že by již obava z vypuknutí takovýchto nepokojů musela ochromit velkoměstský život.

Zde pak nastupuje společenská funkce demokracie. Demokracie je ona ústavní forma státu, jež umožňuje přizpůsobit vládu přání ovládaných bez násilných bojů. Jestliže se v demokratickém státě vláda již nechová tak, jak si to přeje většina obyvatel, není třeba občanské války, aby se dostali do funkcí muži, kteří jsou ochotni pracovat v souladu s chtěním většiny. Volební aparát a parlamentarismus se již postarají o to, aby se výměna vlády uskutečnila hladce a bezporuchově, bez použití násilí a prolévání krve.

9. Kritika teorie násilí

Průkopníci demokracie v 18. století uváděli ve prospěch demokracie, že mravně zkažení, nerozumní a špatní jsou jen knížata a ministři. Lid je však prý naprosto dobrý, neviný a ušlechtilý a má také duchovní dar poznat a uskutečnit vždy to, co je správné. To je samozřejmě všechno nesmysl, ne menší nesmysl než lichotky dvořanů, kteří připisovali svým vládcům všechny dobré a ušlechtilé vlastnosti. Lid je souhrnem jednotlivých občanů a občanek, a když není moudrý a ušlechtilý každý jednotlivec, všichni dohromady takoví také nejsou.

Jelikož lidstvo vstupovalo do věku demokracie s těmito smělymi očekáváními, nebylo žádným divem, že se brzy projevilo zklamání. Snadno se zjišťovalo, že se demokracie dopouští přinejmenším tolika chyb jako dříve monarchové a aristokraté. Srovnání učiněná mezi muži, jež postavila v čelo demokracie, a muži, jež postavili v čelo císařové a králové z vlastní všemohoucnosti, vůbec nevyznívala ve prospěch nových mocipánů. Francouzi říkávají, že směšnost zabývá. Nuže, v krátké době se všude stala demokracie vinou svých státníků směšnou. Státníci starého režimu stavěli na obdiv jisté ušlechtilé postoje. Noví, kteří je nahradili, sklízeli svým chováním pohrdání. Nic neuškodilo demokracii v Německu a Rakousku víc, než nadutá nafoukanost a hloupě drzá ješitnost, s jakou se chovali sociálně demokratičtí vůdcové, kteří se po pádu císařství dostali k moci.

Všude, kde se dostala k veslu demokracie, se brzy objevilo učení zásadně zavrhuující ústavní formu. Nemá smysl, řeklo se, nechat vládnout většinu. Necht' vládnou nejlepší, i když jsou v menšině. To se zdá tak jasné a srozu-

mitelné, že přívrženců antidemokratických směrů všeho druhu stále více přibývá. Čím opovrženějšími se ukázali muži, jež demokracie postavila v čelo, tím více rostl počet odpůrců demokracie.

Antidemokratické učení však trpí závažnými logickými chybami. Copak to znamená - ten nejlepší nebo ti nejlepší? Polská republika postavila ve své čelo klavírního virtuóza, protože ho považovala za nejlepšího Poláka doby. Ale vlastnosti, které má mít vedoucí státník, se přece velmi liší od vlastností hudebníka. Výrazu „nejlepší“ v ústech odpůrců demokracie nelze podkládat jiný význam než tento: muž nebo muži nejvhodnější pro vedení vládních záležitostí, i kdyby snad rozuměli hudbě málo nebo vůbec ne. Ale z toho plyne hned politická otázka, kdo že je nejvhodnější? Byl nejvhodnějším Disraeli nebo Gladstone? Tory viděl v jednom, whig zase ve druhém toho nejlepšího. Kdo má o tom rozhodovat, ne-li většina?

A tím se dostáváme k rozhodujícímu bodu všech antidemokratických učení - ať již vycházejí od potomků staré aristokracie a přívrženců dědičných knížat nebo od syndikalistů, bolševiků a socialistů - k učení o násilí. Antidemokratické učení hájí právo menšiny, aby násilím učinila sebe samu vládcem státu a většiny. V souladu s tímto míněním spočívá mravní ospravedlnění takového postupu v síle, jež je schopna skutečně uchopit moc. Právě podle toho se poznají nejlepší, kteří jsou jedině povoláni vládnout a rozkazovat, že totiž mají schopnost vyšvihnout se proti vůli většiny, aby ji opanovali. Zde se kryje učení *Action Française* s učením syndikalistů, učení Ludendorffa a Hitlera s učením Lenina a Trockého.

Pro a proti tomuto učení lze uplatnit mnoho námitek, jež se posoudí různě podle světového názoru a náboženského přesvědčení jednotlivců, tedy samé argumenty, o nichž sotva lze dosáhnout konsensu. Nestojí za to uvádět všechny tyto argumenty a diskutovat o nich, neboť nejsou rozhodující. Rozhodující může být jen úvaha, která se zakládá na základním argumentu ve prospěch demokracie.

Kdyby každá skupina, jež se domnívá, že se může násilím vyšvihnout a stát se pánem ostatních, měla být oprávněna učinit takový pokus, museli bychom být připraveni na nepřetržitou řadu občanských válek. Takový stav však není slučitelný s úrovní dělby práce, jaké jsme dnes dosáhli. Moderní hospodářství založené na dělbě práce lze zachovat jen v trvalém míru. Kdybychom se měli zařadit na možnost neustálých občanských válek a vnitřních bojů, museli bychom dělbu práce zase vrátit zpět, aby aspoň každý kraj, ne-li každá vesnice se staly téměř soběstačnými, tj. aby se mohly po nějaký

čas samostatně žít a vydržovat bez přísunu zvenčí. To by znamenalo tak obrovské snížení produktivity práce, že by Země mohla uživit jen zlomek toho počtu lidí, jenž na ní dnes žije. Antidemokratický ideál vede k hospodářskému řádu, jaký existoval ve středověku a starověku. Každé město, každá vesnice, ba každé obydlí byly opevněny a zařízeny na obranu, každý kraj byl v zásobování statky pokud možno nezávislý na ostatních částech země.

Také demokrat je toho názoru, že mají vládnout nejlepší. Věří však, že způsobilost nějakého muže nebo určitého počtu mužů k vládnutí se prokáže lépe tak, že se jim podaří přesvědčit své spoluobčany o své schopnosti zastávat vládní úřad, takže jim přenechají dobrovolně obstarávání vlády, nežli by tomu bylo za situace, kdyby onen muž či mužové násilím donucovali ostatní, aby uznali jejich nároky. Komu se nepodaří dosáhnout vůdcovství silou svých argumentů a důvěrou, kterou vyvolá jeho osobnost, ten si nesmí stěžovat, že jeho spoluobčané dávají přednost jiným.

Nemůžeme a nesmíme popírat, že existuje situace, kdy se zvýší pokušení odchýlit se od demokratických zásad liberalismu. Vidí-li rozvášní mužové, že jejich národ nebo všechny národy světa se nacházejí na cestě vedoucí do záhuby a nejsou-li s to vysvětlit svým spoluobčanům, jak se věci skutečně mají, vynoří se možná u nich myšlenka, že by bylo jen správné a spravedlivé, kdyby směli použít k záchraně všech jakéhokoliv prostředku, jen pokud to je prostředek použitelný a vede k žádanému cíli. Pak se snad objeví myšlenka diktatury nejlepších, despotické vlády menšiny v zájmu všech, a získá přívržence. Avšak násilí není nikdy prostředkem, jak se dostat z těchto obtíží. Tyranie menšiny nikdy nemůže mít trvání, ledaže by se menšině podařilo přesvědčit většinu o nutnosti nebo alespoň užitečnosti svého panování. Potom však není už vůbec třeba násilí, aby se zajistilo panství menšiny.

Historie poskytuje dost přesvědčivých příkladů, že žádnou vládu nelze natrvalo udržet, a to ani nejbezohlednější politikou násilí. Vyberme však pouze příklad nám patrně nejlépe známý z bezprostřední minulosti. Když bolševici strhli vládu v Rusku na sebe, byli malou menšinou a s jejich programem souhlasil sotva zlomek ruského lidu, neboť velká většina ruského lidu se nechtěla znát k socializaci pozemkového vlastnictví; usilovala o rozdělení pozemkového vlastnictví mezi „vesnickou chudinu“, jak bolševici nazývají tuto část venkovského obyvatelstva. A tento program, nikoliv program marxistických vůdců, se prosadil. Lenin a Trockij, aby zůstali u moci, nejenže uznali tuto agrární reformu, ale přímo ji učinili svým vlastním progra-

mem, který se snažili obhajovat proti všem útokům doma i v zahraničí. Tím získali bolševici důvěru velkých mas ruského obyvatelstva. Od rozdělení půdy již nevládnou bolševici proti vůli širokých mas obyvatelstva, ale s jejich souhlasem a podporou. Existovaly pro ně jen dvě možnosti: buďto se zříci programu, anebo vlády. Zvolili první a zůstali u vesla. Třetí možnost, aby totiž prosadili svůj program proti vůli velké masy, vůbec neexistovala. Bolševici mohli, jako každá rozhodná a dobře vedená menšina, strhnout na sebe vládu násilím a udržet ji po krátkou dobu; natrvalo by ji však byli mohli udržet právě tak málo, jako každá jiná menšina. Všechny různé „bílé“ podniky ztroskotaly na tom, že měly proti sobě masu ruského lidu. Avšak dejme tomu, že by měly úspěch, potom by museli i vítězové dbát přání velkých mas ruského obyvatelstva. Bylo by pro ně bývalo nemožné dodatečně něco změnit na provedeném rozdělení půdy a uloupené pozemky zase vrátit statkářům.

Trvalou vládní moc může zřídit jen skupina, jež může počítat se souhlasem ovládaných. Kdo chce, aby svět byl řízen v jeho duchu, musí se snažit získat převahu nad dušemi. Není možné lidi natrvalo proti jejich vůli podrobit systému, který odmítají. Kdo to zkusí násilím, nakonec ztroskotá a způsobí skrze boje, jež vyvolá jeho počínání, více zla než nejhorší vláda opírající se o souhlas ovládaných. Nelze učinit lidi šťastnými proti jejich vůli.

10. Argument fašismu

I když se liberalismus nikde zcela neprosadil, přece jen dosáhl v 19. století, že se všeobecně uznaly některé z nejdůležitějších liberálních zásad. Před rokem 1914 museli i nejzavilejší a nejzarytější odpůrci liberalismu ponechat v platnosti mnoho liberálních zásad. Dokonce v Rusku, kam sotva pronikly slabé paprsky liberalismu, museli přívrženci carské despotie brát při pronásledování svých odpůrců ohled na liberální názory Evropy a během světové války se ve válčících zemích musely ty strany, jež učinily válku svým programem, při vši své horlivosti do jisté míry mírnit při potírání vnitřních odpůrců.

Teprve když nabyli vrchu marxističtí sociální demokraté a ujali se vlády v domněnku, že věk liberalismu a kapitalismu je s konečnou platností překonán, padly poslední ohledy, o nichž se ještě věřilo, že je třeba je mít vůči liberální ideologii. Stranám III. Internacionály se každý prostředek v boji za dosažení jejich cílů jeví jako dovolený. Každý, kdo neuznává bezpodmínečně jejich názory jako jediné správné a kdo s nimi slepě nesdílí dobré i špatné, propadl podle jejich názoru smrti a oni neváhají zlikvidovat jeho

a celou jeho rodinu včetně nezletilých dětí, kdykoliv a kdekoliv se jim k tomu naskytne fyzická možnost.

Otevřená přiznání týkající se likvidace odpůrců, jakož i vraždy vykonané ve službách této taktiky vyvolaly k životu hnutí s opačnou orientací. Nekomunistickým odpůrcům komunismu najednou jakoby spadly šupiny z očí. Dosud věřili, že je třeba ještě i v boji s nenáviděným nepřítelem dbát jistých zásad liberalismu. Museli, ač neradi, vyškrtnout ze seznamu prostředků politického boje vraždu a zabití, při pronásledování spisů odpůrců a potlačování mluveného slova se museli podrobit mnoha omezením. Teď najednou viděli, že povstali protivníci, kteří tyto ohledy neznali a jimž byl v boji proti odpůrcům každý prostředek dobrý. Militarističtí a nacionalističtí odpůrci III. Internacionály se cítili podvedeni liberalismem. Liberalismus, říkali, jim svázal ruce, když je napřáhli k úderu proti revolučním stranám, dokud to ještě bylo možné. Kdyby jim v tom nezabránil liberalismus, říkali, byli by revoluční snahy v zárodku krvavě udusili. Revoluční ideje se mohly rozrůst jen díky toleranci, která oslabilu jejich vůli - jak se ukázalo - zbytečnými ohledy na liberální principy.

Kdyby je již před lety napadlo, že je přípustné bezohledně potlačit každý pokus o revoluční hnutí, nemohlo nikdy dojít k úspěchům dosaženým III. Internacionálou od r. 1917. Domnívají se totiž, že oni sami jsou jistějšími střelci a obratnějšími šermíři, dojde-li na střelení a šermování.

Základní myšlenkou těchto hnutí, jež lze podle nejsemknutějšího a největšokolepějšího z nich, italského, snad obecně označit jako fašismus, je tedy myšlenka, že v boji proti III. Internacionále chtějí použít těchže prostředků, jakých bez zábran používá III. Internacionála v boji proti svým protivníkům. Jelikož III. Internacionála se snaží vyhubit své protivníky a jejich ideje stejně jako hygienik morový bacil, jsou fašistická hnutí toho názoru, že je samotné právě tak nezavazuje žádná smlouva uzavřená s protivníkem, a jelikož III. internacionála považuje každý zločin a každou lež a každou pomluvu za přípustné v boji, chtějí to tak, alespoň v zásadě, činit i fašisté. Že se při tom nedokáží zcela osvobodit od ohledů na jisté liberální představy a ideje a na jisté tradiční morální normy, jak to činí ruští bolševici, je jen důsledkem toho, že přece jen působí mezi národy, z nichž nelze jedním rázem vymýtít vzpomínku na několika tisíciletý kulturní vývoj, a nikoliv mezi barbarskými národy po obou stranách Uralu, jejichž vztah k lidské civilizaci byl vždy stejný jako u lesních a pouštních lupičů, kteří čas od času pořádají loupežná tažení do zemí civilizovaných lidí, aby tam něco ukořistili. Tento rozdíl je příčinou toho, že se fašismus nikdy

nedokáže takovým způsobem osvobodit od mocných idejí liberalismu, jak to dokázali bolševici v Rusku. Jen pod čerstvým dojmem vražd a zločinů spáchaných přívrženci sovětů mohli Němci a Italové vymazat tradiční meze práva a morálky a najít odvahu ke krvavé protiakci. Činy fašistů a jiných jim odpovídajících stran byly reflexním a afektivním jednáním vyvolaným pobouřením nad činy bolševiků a komunistů. Jakmile vyprchal první vztek, ubírala se jejich politika do umírněnějších drah a bude se pravděpodobně čím dále tím více mírnit.

Avšak ať již tato umírněnost vyvolaná vlivem překonaných liberálních názorů, jež stále působí v podvědomí, sahá jakkoliv daleko, nesmí se zapomínat, že přechod pravicových stran k fašistické taktice ukazuje, že boj proti liberalismu měl takové úspěchy, jaké se donedávna považovaly za zcela nemyšlitelné. Existuje dost lidí schvalujících postup fašistů, protože fašistické strany, třebaže je jejich hospodářskopolitický program zcela antiliberální a jejich politika zcela intervencionistická, jsou vzdáleny tomu, aby prováděly onu nesmyslnou a nezřízenou politiku ničení, jež dává komunistům cejch nejhorších nepřátel lidské civilizace. Jsou zase jiní, kteří při plném poznání zla, jež nese sebou fašistická hospodářská politika, považují fašismus ve srovnání s bolševismem a sovětismem přinejmenším za menší zlo. Ovšem většina jeho skrytých a otevřených přívrženců a obdivovatelů si váží na něm právě násilnického vystupování.

Nelze ovšem popírat, že se proti útokům nelze ubránit jinak než násilím. Proti zbraním bolševiků je třeba používat zase zbraně a bylo by chybné ukázat vůči vrahům slabost. To liberálové nikdy nepopírali. Co odlišuje liberální taktiku od fašistické, není názor na nutnost bránit se proti ozbrojeným útočníkům zbraněmi, ale zásadní ocenění úlohy, jež připadá násilí v boji o moc. Velké nebezpečí hrozící ze strany fašismu vnitřní politice spočívá v neomezené víře v různé účinky násilí. Jeho nejvyšší zásadou je, že je třeba vždy postupovat násilně s odhodláním zvítězit, aby se sklídl jistý úspěch. Co ale, jestliže i protivník, rovněž pln odhodlání zvítězit, vystupuje stejně násilnický? Pak dojde k boji, k občanské válce. Nakonec vyjdou z takových bojů jako vítězové ti, kdo jsou počtem silnější. Sotva se menšině podaří - i kdyby se skládala ze zdatnějších a činorodějších jedinců - ubránit se natrvalo většině. Rozhodující otázkou tedy stále zůstává, jak opatřit vlastní straně většinu? To je však čistě duchovní záležitost, toho lze dosáhnout jen zbraněmi ducha, nikoliv násilím. Pouhé používání násilných potlačovacích metod je nejméně způsobitou cestou, jak získat vlastní věci přívržence. Surové použití

násilí - tj. neospravedlněné před veřejným míněním duchovními argumenty - jen přivádí nové přátele těm, proti nimž chceme bojovat. V boji ideje s násilím vždy vítězí idea.

Fašismus může dnes triumfovat, protože všeobecné opovržení nad hrůznými činy socialistů a komunistů mu získalo sympatie širokých vrstev. Ale až jednou vybledne čerstvý dojem z bolševických zločinů, bude socialistický program znovu přitažlivý pro masu. Neboť fašismus nedělá pro boj s ním nic jiného než to, že pronásleduje ideje a ty, kteří je šíří; kdyby chtěl skutečně bojovat proti socialismu, musel by vystoupit proti němu prostřednictvím idejí. Existuje však jen **jediná** idea, kterou můžeme účinně postavit proti socialismu: idea liberalismu.

Často se říkalo, že nic neprospívá nějaké věci více než to, že se pro ni vytvoří mučedníci. To je jen přibližně správné. To, co posiluje věc pronásledovaných, není mučednictví jejich přívrženců, ale okolnost, že se proti nim bojuje násilím, a nikoliv duchovními zbraněmi. Násilné utlačování je vždy příznáním neschopnosti přijít s lepšími zbraněmi, zbraněmi ducha, které jsou lepší proto, že jediné ony slibují úspěch. To je základní chyba, na kterou churaví fašismus a na kterou nakonec zajde. Vítězství fašismu v řadě zemí je jen epizodou v dlouhé řadě bojů o problém vlastnictví. Příští epizodou bude vítězství komunismu. O konečném výsledku bojů se však nebude rozhodovat zbraněmi, ale idejemi. Jsou to ideje, co z lidí dělá bojové formace a co jim vtiskuje do rukou zbraně; ideje určují, proti komu a kdy se zbraně použijí. Jen ideje, a nikoliv zbraně jsou v poslední instanci rozhodující.

Tolik o vnitropolitickém postavení fašismu. Není třeba dalšího výkladu o tom, že v zahraniční politice příznání k principu násilí ve vztahu národa k národu musí vyvolat nekonečnou řadu válek, jež musí zničit veškerou moderní civilizaci. Další trvání a rozvoj současné hospodářské kultury vyžadují zajištění míru mezi národy. Národy se však nemohou snášet, jsou-li ovládnuty ideologií, která věří, že může zajistit postavení vlastního národa v kruhu ostatních národů jen násilím.

Nelze popírat, že fašismus a všechna podobná diktátorská hnutí jsou plny nejlepších úmyslů a že jejich zásah zachránil pro tento okamžik evropskou civilizaci. Tato zásluha fašismu se zapíše do dějin. Ale politika, která přinesla okamžitou záchranu, není toho druhu, aby trvalé lpění na ní slibovalo úspěch. Fašismus byl okamžitou nouzovou výpomocí; bylo by osudným omylem vidět v něm něco víc.

11. Meze činnosti vlády

Podle liberálního pojetí spočívá jediný úkol státního aparátu v tom, aby zaručoval ochranu života a zdraví, svobody a soukromého vlastnictví proti násilným útokům. Vše, co je nad to, je zlo. Vláda, která by se zaměřila na to, aby sahala na životy a zdraví, svobodu a vlastnictví, místo aby plnila svoji úlohu, by byla přirozeně zcela špatná.

Moc je však sama o sobě zlem, lhostejno kdo ji vykonává, praví Jacob Burckhardt. Svádí k zneužívání. Nejen absolutistická knížata a aristokracie, ale také masy vládnoucí v demokracii inklinují příliš snadno k vybočení z mezí.

Ve Spojených státech amerických je zakázán obchod a výroba alkoholických nápojů. Ostatní státy tak daleko nejdu, ale skoro všude existují omezení prodeje opia, kokainu a podobných omamných drog. Obecně se považuje za úkol zákonodárství a správy, aby jednotlivec byl chráněn sám před sebou. Dokonce ti, kdo jinak mají zpravidla námitky proti rozšiřování působnosti vrchnosti, považují za úplně správné, aby byla v tomto směru omezena svoboda individua a říkají, že se proti takovým zákazům může vyslovovat jen zaslepené doktrinářství. Souhlas s takovými zásahy vrchnosti do života jednotlivce je tak všeobecný, že zásadoví odpůrci liberalismu rádi argumentují tak, že vycházejí z údajně nezpochybnitelného uznání nutnosti takových zákazů a vyvozují, že úplné potření zla a jakési omezení individua mentorující vrchností je nezbytné. Otázkou by pak nemohlo být, zda má vrchnost omezovat individuum, ale jen to, jak daleko má toto omezování sahat.

Nemusíme ztratit ani slovo o tom, že všechny omamné jedy jsou škodlivé. Nebudeme zde řešit spor, zda jsou již malá množství alkoholu škodlivá, či zda teprve zneužití alkoholických nápojů přivodí škody. Jisté je, že alkoholismus, kokainismus a morfinismus jsou strašní nepřátelé života, zdraví a schopnosti pracovat a mít z něčeho požitek, a utilitarista je proto označuje za neřesti. Ale tím ještě zdaleka není dokázáno, že vrchnost musí učinit krok k potlačení těchto neřestí zákazem obchodování. Ani není jasné, zda je krok vrchnosti způsobilý, aby skutečně potlačil tuto neřest, ani zda se tím - má-li se dosáhnout úspěchu - nepřivolají jiná nebezpečí, jež nejsou o nic méně zlá než alkoholismus a morfinismus.

Kdo je přesvědčen o zlobnosti požívání či nadměrného požívání těchto jedů, tomu nezabrání ani okolnost, že výroba a obchod nebudou státem postihovány, aby žil zdrženlivě a střídavě. Je jen otázkou, zda přesvědčení odpůrci

požívání škodlivých jedů mají těm, kdo nejsou jejich názoru anebo nemají dostatečnou vůli žít zdrženlivě a střídavě, znemožnit jejich požívání úředním opatřením či nikoliv. O této otázce se nesmí pojednávat výhradně ve vztahu ke všem lidem uznávaným zlům, jako jsou alkoholismus, morfinismus, kokainismus apod. Neboť jestliže zásadně přiznáváme většině státních příslušníků právo předepsat menšině, jak má žít, pak není možné zastavit se před požíváním alkoholu, morfia, opia, kokainu a podobných jedů. Proč nemá platit to, co platí o těchto jedech, také o nikotinu, kofeinu a jiných podobných jedech? Proč nemá stát také předpisovat, která jídla smíme jíst a kterých se máme vystríhat, protože jsou škodlivá? I při sportu dělávají mnozí víc, než jim dovoluje jejich síla. Proč by stát neměl zasahovat i zde? Jen málo lidí dokáže dodržovat míru ve svém milostném životě a jako zvlášť obtížné připadá, jak se zdá, stárnoucím lidem, aby uznali, že i tu musí jednou skončit anebo se přinejmenším múnit. Neměl by i zde zasáhnout stát? Mnozí říkají, že špatná četba je ještě škodlivější než všechny tyto požitky. Máme dovolit tisku, který spekuluje s nejnižšími pudry lidí, aby kazil duši? Neměli bychom zamezit zveřejňování neslušných obrazů, provádění neslušných divadelních her, zkrátka všem lákadlům k nemravnosti? A není šíření nesprávných učení o společenském soužití lidí a národů zrovna tak škodlivé? Máme dovolit poštvat lidi do občanské války a do války se zahraničím? A máme připustit, aby se podkopávala úcta před Bohem a církví hanopisy a hanlivými řečmi? Vidíme, že jakmile opustíme zásadu nevměšování státního aparátu do všech otázek životosprávy jednotlivce, dojdeme k tomu, že budeme upravovat a omezovat život do nejmenších podrobností. Zruší se osobní svoboda jednotlivce, ten se stane otrokem pospolitosti, čeledínem většiny. Ani si nemusíme představovat, jak by mohli zlovolní mocipáni zneužívat takové pravomoci. Již uplatňování těchto pravomocí, i když třeba s nejlepšími úmysly, by muselo přeměnit svět v duchovní hřbitov. Veškerý pokrok lidstva se uskutečňoval vždy tak, že malá menšina se začala odchylovat od idejí a zvyklostí většiny, až jejich příklad nakonec přiměl ostatní převzít novotu. Udělíme-li většině právo předpisovat menšině, co má myslet, číst a konat, zabrzdíme jednou provždy veškerý pokrok.

Ať jen nikdo nenamítne, že boj proti morfinismu a boj proti „špatným“ tiskovinám jsou zcela rozdílné věci. Rozdíl je jen v tom, že jednomu zákazu přitakávají i lidé, kteří s druhým zákazem nechtějí souhlasit. Ve Spojených státech zahájili metodisté a fundamentalisté ihned po zákazu alkoholu boj za potlačení vývojové teorie a již se jim podařilo vypudit darwinismus ze škol v řadě států Unie. V Sovětském Rusku je potlačen každý svobodný projev

smýšlení. Na volné úvaze řady nevzdělaných a nekulturních fanatiků pověřených řízením příslušného oddělení vládního aparátu závisí, zda bude kniha povolena či nikoliv.

Sklon našich současníků požadovat úřední zákazy, jakmile se jim něco nelíbí, a ochota podřídit se takovým zákazům i tehdy, nejsou-li vůbec srozuměni s jejich obsahem, ukazuje, že otrocké smýšlení je v nich ještě hluboce zakořeněno. Bude třeba dlouhých let sebevýchovy, než se z poddaného stane občan. Svobodný člověk musí umět tolerovat, že jeho spoluobčané jednájí a žijí jinak, než to považuje za správné, a musí si odvyknout volat po policii, jakmile se mu něco nelíbí.

12. Tolerance

Liberalismus je zcela zaměřen na pozemský život a pozemské činnosti. Říše náboženství však není z tohoto světa. Tak by mohly oba, liberalismus a náboženství, existovat vedle sebe, aniž by se jejich kruhy dotýkaly. Není vinou liberalismu, že přece jen došlo ke střetu. Liberalismus nevystoupil ze svého kruhu, nevnikl do oblasti víry a světového názoru. Nalezl však církev jako politickou moc vystupující nejen s nárokem upravovat poměr člověka k onomu světu, ale zařídit také pozemské věci tak, jak se jí jevilo dobrým. Zde musel být vybojován zápas.

Vítězství liberalismu v tomto boji bylo tak mocné, že církve se musely jednou provždy vzdát nároků, jež po tisíciletí důrazně hájily. Upalování kacířů, pronásledování inkvizicí, náboženské války náleží dnes historii. Již nikdo tomu nerozumí, že byli vláčeni před soud, zavírání, mučení a upalování pokojní lidé, kteří konali svoji pobožnost ve svých čtyřech stěnách tak, jak to považovali za správné. Ale i když se dnes již nezapalují *ad majorem Dei gloriam* hranice, přežívá ještě značná nesnášenlivost.

Liberalismus ale musí být nesnášenlivý vůči nesnášenlivosti každého druhu. Spatřujeme-li cíl společenského vývoje v pokojné spolupráci všech lidí, nemůžeme připustit, aby mír byl rušen knězi a zeloty. Liberalismus hlásá snášenlivost vůči každé víře a každému světovému názoru, nikoliv z lhostejnosti k těmto „vyšším“ věcem, ale z přesvědčení, že nade vším a nad všemi musí stát zajištění míru uvnitř společnosti. A jelikož požaduje snášenlivost vůči všem názorům a všem církvím a sektám, musí vykázat do jejich mezí všechny, kdo se vyznačují nesnášenlivostí. Ve společenském řádu založeném na pokojné kooperaci není místa pro nárok církví přisvojit si výuku

a výchovu mládeže. Církvím se smí a musí dovolit vše, co jim jejich přívrženci dobrovolně poskytují; nic se jim nesmí povolit vůči osobám, které s nimi nechtějí nic mít.

Sotva lze pochopit, jak mohly tyto zásady získat liberalismu mezi věřícími tolik odpůrců. Jestliže znemožňují církvi získat nové proselyty vlastním nátlakem anebo pomocí nátlaku státního aparátu, jenž se jim dává k dispozici, přece je na druhé straně chrání před podobnou násilnou propagandou jiných církví a sekt. Co liberalismus na jedné straně církvi bere, jí na druhé straně zase dává. I pobožňstkář musí uznat, že liberalismus víře neodnímá nic, co je její doménou.

I církve a sekty, které se nemohou nabažit pronásledování jinak smýšlejících tam, kde mají navrch, žádají tam, kde se ocitly v menšině, pro sebe přinejmenším snášenlivost. Tento požadavek tolerance však nemá vůbec nic společného s liberálním požadavkem tolerance. Liberalismus požaduje toleranci ze zásady, a nikoliv z oportunismu. Požaduje tolerovat i zjevně nesmyslná učení, pošetilé bludy a dětinsky hloupé pověry. Požaduje toleranci pro nauky a názory, jež považuje za škodlivé a zhoubné pro společnost, pro směry, proti kterým neúnavně bojuje. Neboť to, co jej přimělo, aby požadoval a poskytoval toleranci, není ohled na obsah učení, jež chce strpět, ale poznání, že jen snášenlivost může vytvořit a zachovat společenský mír, aniž by lidstvo muselo znovu upadnout do stavu nekulturnosti a chudoby dávno minulých staletí.

Boj proti hlouposti, nesmyslům, bludům a špatnostem vede liberál zbraňmi ducha, nikoliv surovým násilím a útlakem.

13. Stát a antisociální chování

Stát je donucovací a potlačovací aparát. To platí nejen o „státu nočních hlídačů“, ale právě tak o každém odlišně organizovaném státním útvaru, zejména také o socialistickém státu. Vše, co dělá stát státem, je donucení a použití násilí. Hlavní činností státu je potlačovat chování, jež ohrožuje další trvání společenského řádu; v socialistické pospolitosti k tomu ještě navíc přistupuje nakládání výrobními prostředky.

Střízlivá logika Římanů vyjádřila tuto skutkovou podstatu symbolicky tím, že přijala sekeru a svazek prutů za symbol státu. Abstrúzní mysticismus, jenž se nazýval filosofií, učinil v nové době vše, co bylo možné, aby tuto skutečnost zatemnil. Pro Schellinga je stát bezprostřední a viditelný obraz

absolutního života, stupeň zjevení absolutna, duše světa. Existuje jen kvůli sobě samému a jeho působnost chce jen zachovat substanci jako formu jeho existence. Pro Hegela se ve státě zjevuje absolutní rozum, v něm se realizuje objektivní duch. Je mravním duchem, skutečností a mravní ideou jakožto zřetelná, podstatná vůle, která se vyvinula v organickou skutečnost. Epigoni idealistické filosofie své mistry ještě překonávali ve zbožňování a uctívání státu. Také se ovšem nepřiblížíme pravdě, jestliže - rozzlobení takovými a podobnými učeními - nazveme s Nietzschem stát nejstudenější ze všech studených oblud. Stát není ani studený ani teplý, protože je to abstraktní pojem, jehož jménem jednají živí lidé - státní aparát, vláda. Veškerá státní činnost je lidským jednáním, zlem způsobeným lidmi lidem. Účel - zachování společnosti - ospravedlňuje jednání státních orgánů, avšak způsobené zlo pociťují ti, kdo pod ním trpí, nicméně jako zlo.

Zlo, jež způsobuje člověk svým bližním, škodí oběma, nejen tomu, koho se týká, ale i tomu, kdo je činí. Nic nekazí člověka více než být ramenem zákona, působit lidem utrpení. Údělem poddaného je úzkostlivost, otrocké smýšlení a podlézavost; ale samolibost, namyšlenost a nadutost vládce a jeho pomocníků nejsou také o nic lepší.

Liberalismus se snaží ozdravit vztah úředníka k občanovi. Nejde přitom v šlépějích oněch romantiků, kteří obhajují antisociální chování toho, kdo přestoupil zákon, a obžalovávají nejen soudce a policisty, ale i samotný společenský řád. Liberalismus nechce a nemůže popřít, že státní moc a trestní soudy jsou instituce, jež společnost nebude moci postrádat za žádných okolností. Ale účel trestu je pro něj jedině v tom, aby vyřadil chování nebezpečné společnosti využívaje přitom všech dostupných možností. Trest nemá být mstou ani odplatou. Zločinec nechť je vydán zákonu, ne však nenávisti a sadismu soudců, policistů a davu, jenž je vždy ochoten lynčovat.

Nejhorší na mocenském donucení, jež se k svému ospravedlnění dovolává „státu“, je to, že se vždy obrací proti klíčovému novotám, protože se konec konců vždy nutně opírá o souhlas většiny. Lidská společnost nemůže postrádat stát, avšak veškerý pokrok se musel prosadit proti státu a jeho donucovací moci. Není divu, že nikdo, kdo přinášel lidstvu něco nového, neměl rád stát a zákony. Nepolepšitelní mystikové a obdivovatelé státu jim to možná mají za zlé; liberálové to chápou, i když to nemohou schvalovat. Avšak každý liberál se musí obrátit proti tomu, když se s přehnanou samolibostí hlásá - z pochopitelného odporu proti všemu policejnímu útisku - právo individua vzepřít se proti státu. Násilný odpor proti státní moci je **posledním**

prostředkem, aby se zlomilo utlačování **většiny** menšinou. **Menšina**, která chce svým idejím dopomoci k vítězství, musí usilovat o to, aby se stala většinou prostřednictvím moci duchovních prostředků. Stát musí být organizován tak, aby se jednotlivec mohl svobodně pohybovat na své půdě a v rámci prostoru daného jeho zákony. Státní občan nesmí být tak omezován, aby v případě, že smýšlí jinak než nositelé státního aparátu, neměl jinou volbu než zahynout nebo rozbít státní aparát.

II. Liberální hospodářská politika

1. Organizace národního hospodářství

Součinnost jednotlivců ve společnosti založené na dělbě práce si lze představit různým způsobem. Rozeznáváme pět systémů organizace společnosti: systém soukromého vlastnictví výrobních prostředků, jenž v jeho rozvinuté formě označujeme jako kapitalismus, systém soukromého vlastnictví výrobních prostředků s periodickou konfiskací vlastnictví veškerých statků a jejich následným znovurozdělením, systém syndikalismu, systém společenského vlastnictví výrobních prostředků známý pod názvem socialismus nebo komunismus a konečně systém intervencionismu.

Dějiny systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků spadají v jedno s dějinami vývoje lidstva od zvířecího stavu k výšinám moderní civilizace. Odpůrci soukromého vlastnictví usilovali o to, aby podali důkaz, že v prapočátcích lidské společnosti ještě neexistovalo plné soukromé vlastnictví, protože se část užívané půdy periodicky znovurozdělovala. Z tohoto zjištění, že soukromé vlastnictví je prý „jen historickou kategorií“, chtěli odvodit, že je lze beze škody zase odstranit. Logická chyba, která vězí v tomto dokazování, je tak zřejmá, že není třeba se jí blíže zabývat. Že v šerém dávnověku existovala společenská kooperace i bez plného soukromého vlastnictví, nedokazuje ani v nejmenším, že se lze obejít bez soukromého vlastnictví i na vyšších kulturních stupních. Pokud dějiny mohou v této otázce vůbec něco dokázat, mohlo by to být jen to, že nikdy a nikde neexistovaly národy, jež se pozvedly nad nejtříživější bídu a polozvířeckou divokost bez soukromého vlastnictví.

Starší odpůrci systému soukromého vlastnictví výrobních prostředků nebojovali proti soukromému vlastnictví jako takovému, ale proti nerovnému rozdělení vlastnictví. K odstranění nerovnosti důchodových a majetkových poměrů doporučovali systém periodického znovurozdělování všech statků anebo alespoň výrobního prostředku, jenž v té době jediný přicházel v úvahu, půdy. V zemích se zaostalou kulturou, kde převládá primitivní zemědělská výroba, je tento ideál rovnoměrného rozdělení půdy dodnes živý; bývá nazýván - ne zcela výstižně, protože nemá co dělat se socialismem - agrárním socialismem. Ruská bolševická revoluce, která začala jako socialistická, nezavedla v zemědělství socialismus jakožto společenské vlastnictví půdy, nýbrž agrární socialismus. Ve velkých částech ostatní Východní Evropy je rozdělení velkostatků malorol-

níčkům pod názvem agrární reformy ideálem vlivných politických stran. Je zbytečné rozebírat blíže tento systém. Sotvakdo popře, že jeho výsledkem je jen snížení produktivity lidské práce. Jen tam, kde se zemědělství ještě provozuje v nejprimitivnější formě, nelze rozeznat snížení produktivity způsobené rozdělením. Každý uzná, že rozbití moderně zařízeného statku je nesmyslné. Na přenesení principu rozdělení na průmysl či dopravu nelze vůbec pomyslet. Železnici, válcovnu, strojírnou nelze rozdělit. K periodickému znovurozdělování vlastnictví bychom mohli přistoupit pouze tehdy, kdybychom napřed rozbili celé národní hospodářství založené na neomezeném a nerušeném soukromém vlastnictví a pak se vrátili k samozásobitelským selským statkům, jež existují vedle sebe, aniž by vzájemně směřovaly.

Idea syndikalismu představuje pokus přizpůsobit ideál rovnoměrného rozdělování vlastnictví poměrům moderních velkopodniků. Syndikalismus nechce převést vlastnictví výrobních prostředků ani na jednotlivce, ani na společnost, ale na dělníky zaměstnané v příslušném výrobním oboru.¹ Jelikož však v rozličných výrobních odvětvích není stejný poměr, v němž se kombinují věcné a osobní výrobní faktory, nemohla by se touto cestou dosáhnout rovnost rozdělování majetku. Už předem dostane v některých odvětvích dělník větší majetkové vybavení než v jiných. Pomysleme jen na potíže, jež musí vznikat neustálou nutností přesouvat v hospodářství kapitál a práci mezi jednotlivými výrobními odvětvími. Bude možné odejmout jednomu odvětví kapitál, aby se jím jiné odvětví vybavilo bohatěji? Bude možné odejmout dělníky jednomu odvětví, aby se přeložili do jiného, kde kapitálové vybavení na hlavu je nižší? Nemožnost takových přesunů charakterizuje syndikalistickou pospolitost jako vrchol nerozumu a sociální neúčelnosti. Pripusťme však, že existuje nad jednotlivými skupinami ústřední moc oprávněná provádět takové přesuny - potom ale už nemáme před sebou syndikalismus, nýbrž socialismus. Syndikalismus jako cíl je vskutku tak nesmyslný, že jen popletové, kteří problém dostatečně nepromysleli, se jej odvážíli zásadně zastávat.

---

1 Syndikalismus jakožto cíl a sociální ideál nelze zaměnit se syndikalismem jakožto taktikou dělnictva sjednoceného v odborech („*action directe*“ francouzských syndikalistů). Syndikalismus jako taktika může jistě posloužit jako způsob boje za uskutečnění syndikalistického společenského ideálu, ale lze jej využít také pro jiné cíle neslučitelné s tímto ideálem; lze například - a to chce část francouzských syndikalistů - syndikalistickou taktikou usilovat o socialismus.

Socialismus a komunismus je organizace společnosti, kde vlastnictví - právo disponovat všemi výrobními prostředky - náleží společnosti, tj. státu jako společenskému donucovacímu aparátu. Pro posouzení socialismu je lhostejné, jakým způsobem se rozděluje národní důchod, zda rovnoměrně nebo podle nějakých jiných zásad. Není ani rozhodující, zda se socialismus skutečně formálním převodem vlastnictví všech výrobních prostředků na společenský donucovací aparát, na stát, anebo zda se vlastnictví formálně ponechá vlastníkům a socializace bude pozůstat v tom, že všichni „vlastníci“ budou oprávněni disponovat výrobními prostředky ve svých rukou jen podle pokynů, jež jim uděluje stát. Rozhodne-li vláda, co a jak se má vyrobit a komu a za jakou „cenu“ se má zcizit, pak existuje soukromé vlastnictví jen podle jména: ve skutečnosti je veškeré vlastnictví již zespolečenštěno, protože hybnou silou hospodářského jednání již není snaha podnikatelů a vlastníků mít zisk, ale nutnost plnit uloženou povinnost a poslouchat rozkazy.

Konečně je třeba hovořit i o intervencionismu. Podle velmi rozšířeného názoru existuje uprostřed mezi socialismem a kapitalismem třetí možnost společenské organizace: systém soukromého vlastnictví regulovaného, kontrolovaného a řízeného systémem izolovaných vrchnostenských příkazů (zásahů).

V dalším nebudeme hovořit o systému periodicky se opakujícího znovurozdělení vlastnictví a o systému syndikalismu. O obou těchto systémech není třeba diskutovat; nikdo, koho je třeba brát vážně, se za ně nestaví. Budeme se zabývat jen socialismem, intervencionismem a kapitalismem.

2. Soukromé vlastnictví a jeho kritikové

Život lidí není jen samo štěstí, země není ráj. To není vina společenských institucí, ale připisuje se jim za to odpovědnost. Základem naší a veškeré lidské civilizace je soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Kdo chce kritizovat moderní civilizaci, začíná proto u soukromého vlastnictví. Všechno, co se kritikovi nelíbí, jde na vrub soukromého vlastnictví, zejména také ty nedostatky, jejichž původ tkví v tom, že se soukromé vlastnictví v mnoha ohledech omezilo a zúžilo, takže nemůže plně sociálně působit.

Obvyklý postup bývá ten, že kritik si představuje, jak by bylo vše krásné, kdyby to šlo podle něho. V myšlenkách vymazává každou vůli jiných působící proti jeho vlastní vůli, a sice tím způsobem, že dosazuje sama sebe anebo někoho, kdo chce totéž, za neomezeného vládce světa. Každý, kdo káže o právu silnějšího, považuje sama sebe za silnějšího; kdo podpo-

ruje instituci otroctví, nikdy nepomyslí na to, že by sám mohl být otrokem; kdo požaduje kontrolu svědomí, požaduje ji vůči jiným, a ne vůči sobě; kdo se zasazuje za oligarchické státní zřízení, počítá sama sebe k oligarchii; a kdo básní o osvíceném despotismu nebo o diktatuře, je tak neskromný, že v duchu přiděluje sobě úlohu osvíceného despoty nebo diktátora nebo přinejmenším očekává, že se sám stane despotou despoty nebo diktátorem diktátora. Jako si nikdo nepřeje být v postavení slabšího, utlačovaného, násilňovaného, negativně privilegovaného, bezprávného poddaného, tak si nikdo nepřeje žít v socialismu jinak než v roli generálního ředitele nebo inspirátora generálního ředitele. Ve vidině socialismu přece neexistuje jiný život, který by stálo za to žít.

V literatuře se pro takové mudrování snů vytvořilo pevné schéma, jež spočívá v obvyklém porovnávání rentability a produktivity. V duchu se porovnává to, co se odehrává v kapitalistickém společenském řádu, s tím, co by se - v souladu s přáním kritika - stalo ve smyšleném socialistickém společenském řádu; vše, co se uchyluje od tohoto ideálu, se označuje za neproduktivní. Že se soukromohospodářská rentabilita a národohospodářská produktivita nekryjí, platilo po dlouhou dobu za nejtěžší výtku kapitalistickému systému. Teprve v posledních letech se stále více poznávalo, že ve většině zde vyjmenovaných případů by ani socialistická pospolitost nemohla jednat jinak, než jedná pospolitost kapitalistická. Ale i tam, kde tento domnělý protiklad skutečně existuje, nesmí se jen tak beze všeho předpokládat, že to, co by dělal socialistický společenský řád, je zrovna to správné, a že je třeba odsoudit kapitalistický společenský řád vždy, jakmile se od toho odchyluje. Pojem produktivity je veskrze subjektivní, nikdy nemůže být východiskem objektivní kritiky.

Proto skoro nestojí za to zabývat se tím, o čem ve svém denním snění mudruje náš diktátorský snělek; v jeho snové vidině jsou všichni úslužní a poslušní, ochotni přesně vykonávat jeho rozkazy. Je však jinou otázkou, jak by to s tím dopadalo nikoliv jenom ve vysněné, nýbrž v živé socialistické pospolitosti. Předpoklad, že pouhé každoroční rovnoměrné rozdělení celkového výnosu dosaženého kapitalistickým hospodářstvím mezi všechny členy společnosti by mělo postačit, aby se zajistilo každému jednotlivci slušné živobytí, je nesprávný, jak ukazují jednoduché statistické výpočty. Touto cestou by tudíž socialistická společnost sotva mohla docílit znatelné zvýšení životního standardu mas. Dává-li všem naději na blahobyt, ba dokonce na bohatství, může se tak díť jen za předpokladu, že práce musí být v socialistic-

kém společenském řádu vydatnější než v kapitalistickém a že socialistický společenský řád bude s to uspořít mnoho zbytečných, a proto neproduktivních výdajů.

Co se tedy týče toho druhého bodu, myslíme na odpadnutí všech nákladů vznikajících prodejem zboží, soutěží a reklamou. Je jasné, že v socialistické pospolitosti není místa pro takové výdaje. Nelze ale zapomínat, že i aparát zajišťující socialistické rozdělování bude stát nemalé náklady, možná větší než aparát v kapitalistickém společenském řádu. Ale to není podstatné pro posouzení významu těchto výdajů. Socialista předpokládá jako samozřejmé, že produktivita práce bude v socialistickém společenském řádu alespoň stejná jako v kapitalistické společnosti, a snaží se dokázat, že bude větší. Ale to prvé není tak samozřejmé, jako se dle všeho zdání domnívá socialismus. Množství, jež se vyrábí v kapitalistické společnosti, není nezávislé na způsobu, jakým se odehrává výroba. Rozhodující význam má okolnost, že v každém jednotlivém stadiu veškeré výroby je soukromý zájem tam zaměstnaných osob co nejtěsněji svázán s efektivností právě vykonávané dílčí činnosti. Jen proto, že každý dělník musí napínat své síly v nejvyšší míře, jelikož jeho mzda se určuje výsledky jeho práce, a že každý podnikatel se musí snažit vyrábět levněji, tj. menším nákladem kapitálu a práce než konkurenti, mohlo kapitalistické hospodářství vyprodukovat to bohatství, jež má dnes k dispozici. Znamenalo by dívat se na věci ze žabí perspektivy, je-li někdo pohoršen domněle příliš vysokými náklady kapitalistického prodejního aparátu. Kdo vyčítá kapitalismu, že plýtvá, protože na mnohých živých obchodních třídách je mnoho prodejen kravat a ještě více trafik, nevidí, že tato organizace prodeje je jen posledním působištěm výrobního aparátu, jenž zaručuje nejvyšší produktivitu práce. Veškerých pokroků výroby bylo dosaženo jen proto, že je tomuto aparátu vlastní dělat neustálé pokroky. Jen proto, že všichni podnikatelé si vzájemně stále konkurují a jsou nemilosrdně ničeni, nevyrábějí-li nejrentabilnějším způsobem, se stále pracuje na zlepšování a vývoji výrobních metod. Kdyby tento podnět odpadl, ustal by pokrok ve výrobě a hospodárnost při uplatňování dosavadních metod. Je proto zcela nesprávná otázka, kolik by se dalo ušetřit, kdyby odpadly náklady na reklamu. Musíme se ptát, kolik by se dalo vyrobit, kdyby odpadla soutěž mezi výrobci. O odpovědi na tuto otázku nelze pochybovat.

Lidé mohou spotřebovávat jen tehdy, když pracují, a jen tolik, kolik vyprodukovala jejich práce. Je tedy charakteristickým znakem kapitalistického řádu, že přenáší tento popud k práci na každého jednotlivého člena společ-

nosti, že každého jednotlivce povzbuzuje k nejvyššímu výkonu a že dosahuje maximálních výsledků. V socialistickém společenském řádu by chyběla tato bezprostřední souvislost mezi prací jednotlivce a tím, co dostává. Popudem k práci by nebyl výnos vlastní práce, ale rozkaz vrchnosti a vlastní pocit odpovědnosti. V pozdější kapitole vyvodíme exaktní důkaz, proč je taková organizace práce neproveditelná.

Kapitalistickému řádu se neustále vytýká, že vlastníci výrobních prostředků zauímají přednostní postavení. Mohou žít, aniž by pracovali. Díváme-li se na společenský řád z individualistického stanoviska, musíme v tom spatřovat těžký systémový nedostatek. Proč by se jeden měl mít lépe než druhý? Kdo se však nedívá na věci ze stanoviska jednotlivých osob, ale ze stanoviska celku, zjistí, že majetníci si mohou zachovávat své příjemné postavení jen za podmínky, že poskytují společnosti nepostradatelnou službu. Vlastník dostal své přednostní postavení jen tím, že převádí výrobní prostředky do společensky nejdůležitějšího užití. Když to nedělá - investuje-li svůj majetek špatně -, utrpí ztráty a bude brzy bezohledně vytlačen ze svého přednostního postavení, kdyby včas neobrátil a neumoudřil se. Přestane být vlastníkem a jiní, kteří se pro to více hodí, nastoupí na jeho místo. V kapitalistickém řádu disponují výrobními prostředky vždy ti, kdo se k tomu nejvíce hodí a ať již chtějí nebo ne, musí se stále snažit používat výrobní prostředky tak, aby co nejvíce vynášely.

3. Soukromé vlastnictví a vláda

Všichni političtí mocipáni, vlády, králové a republikánské vrchnosti ve směř nikdy nepřáli soukromému vlastnictví. Veškeré politické moci je vlastní tendence bezmezně se uplatňovat a pokud možno nejvíce rozšiřovat oblast svého vlivu. Ovládnout vše, nenechávat prostor, v němž by věci mohly probíhat bez zásahů vrchnosti, to je cíl, o jehož dosažení každý vládce tajně usiluje. Tomuto úsilí se pak staví soukromé vlastnictví na odpor. Soukromé vlastnictví vytváří pro individuum sféru oproštěnou od státního vlivu, stanoví meze působení vrchnostenské vůle, ponechává vedle a proti politické moci prostor pro vznik jiných mocí. Soukromé vlastnictví se tak stává základem veškerého života oproštěného od státu a násilí, živnou půdou svobody, autonomie individua, a v důsledku toho veškerého duchovního i materiálního vývoje. V tomto smyslu bylo vlastnictví označeno jako základní podmínka rozvoje individua, což je formulace, již lze přisvědčit jen s mnoha výhradami, protože obvyklá konfrontace individua a celku, indivi-

dualistických a kolektivistických idejí a cílů nebo dokonce individualistické a univerzalistické vědy je prázdným heslem.

Nikdy proto neexistovala politická moc, která by se dobrovolně zřekla omezování svobodného rozvoje a působení soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Vlády trpí soukromé vlastnictví, protože jsou k tomu přinuceny, neuznávají je však dobrovolně, nýbrž proto, že uznaly jeho nutnost. Dokonce i liberální politikové více nebo méně ustoupili od liberálních zásad, když se dostali k moci. Tendence k potlačování soukromého vlastnictví, ke zneužívání politické moci a k pohrdání všemi oblastmi bez státní ingerence je příliš hluboce zakotvena v psychice vládců, než aby mohli od ní dobrovolně upustit. Liberální vláda je *contradictio in adjecto*, vlády je třeba přinutit k liberalismu silou jednomyslného přesvědčení lidu; nelze počítat s tím, že by mohly být liberálními dobrovolně.

Lze snadno pochopit, co nutí politické vládcy, aby uznali vlastnická práva poddaných ve společnosti tvořené ze samých přibližně stejně bohatých sedláků. Každý pokus o zkrácení vlastnického práva by tu ihned narazil na sevřenou frontu poddaných proti vládě a přivodil by tak její pád. Ve společnosti, v níž existuje nejen zemědělství, ale též průmysl a zejména velké podniky a velké vlastnictví v průmyslu, hornictví a dopravě, se mají věci podstatně jinak. V takové společnosti má politická moc dobrou možnost zakročit proti soukromému vlastnictví. Ba dokonce je boj proti soukromému vlastnictví politicky výhodný, protože lze snadno poštvat široké masy proti vlastníkům. Odjakživa bylo proto nápadem všech absolutních monarchů, všech despotů a tyranů, aby se spojili s „lidem“ proti majetným vrstvám. Idea cesarismu nebyla jen základem druhého napoleonského císařství. I pruský vrchnostenský stát Hohenzollernů převzal ideu, kterou do německé politiky vnesl během pruského sporu o ústavu Lassalle, totiž získat dělnické masy etatistickou a intervencionistickou politikou k boji proti liberálnímu měšťanstvu; to byla základní myšlenka „sociálního království“, jež vychvalovali Schmoller a jeho škola.

Navzdory všemu osočování se však instituce soukromého vlastnictví zachovala. Soukromé vlastnictví nedokázaly zrušit ani nepřátelské postoje všech politických vládců, ani jeho potírání ze strany literátů a moralistů, církvi a náboženství, ani nenávisť davů hluboce zakotvená v závistivých instinktech. Každý pokus o nahrazení soukromého vlastnictví jiným řádem výroby a rozdělování se sám o sobě rychle přivedl *ad absurdum*. Bylo třeba uznat, že to bez soukromého vlastnictví nejde, a tak se uskutečnil, i když ne-

ochotně, návrat k němu. Přitom však nikdo nechtěl uznat, že důvod tohoto návratu k instituci svobodného soukromého vlastnictví výrobních prostředků je třeba hledat v tom, že smysluplné uspořádání lidského hospodářství a společenské soužití lidí vůbec je jinak než na tomto základě naprosto neproveditelné. Chybělo odhodlání rozloučit se s oblíbenou ideologií, podle níž je soukromé vlastnictví zlo, jemuž toho času ještě nelze uniknout, protože lidé nejsou na dostatečně vysoké mravní úrovni. I když se vlády smířily - ovšem proti své vůli a proti vnitřním impulsům každé mocenské organizace - s vlastnictvím, přece jen se však přidržovaly (nejen směrem navenek, ale také ve vlastním smýšlení) protivlastnické ideologie a mínily, že ustupují od správné zásady nepřátelství vůči vlastnictví jen ze slabosti nebo z ohledu na zájmy mocných skupin.

4. Neproveditelnost socialismu

Socialismus se obvykle považuje za neproveditelný na základě mínění, že lidem chybí mravní vlastnosti, jež socialistický společenský řád vyžaduje. Prý je třeba se obávat, že v socialistickém společenském řádu nebude většina lidí obstarávat jim uložené činnosti a práce s takovou horlivostí, jakou projeví ve společenském řádu založeném na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. V kapitalistickém společenském řádu ví každý jednotlivec, že ovoce jeho práce připadá jemu, že jeho důchod roste nebo klesá podle toho, zda je výnos jeho práce větší anebo menší. V socialistickém společenském řádu si prý bude jednotlivec myslet, že na jeho pracovním výkonu tolik nezáleží, jelikož mu přece připadne alikvotní část celkového výnosu práce všech, přičemž ovšem výše celkového výnosu nemůže být znatelně zkrácena výpadkem pocházejícím z nedbalosti **jediného** muže. Stanou-li se takové názory všeobecnými, jak je třeba se obávat, potom v socialistické pospolitosti značně poklesne produktivita práce.

Námitka, která se tím vznesla proti socialismu, je veskrze odůvodněná, nedotýká se však jádra věci. Kdyby bylo v socialistické pospolitosti možné zjistit výnos práce každého jednotlivého soudruha se stejnou přesností, jak to obstarává hospodářská kalkulace kapitalistického řádu, pak by proveditelnost socialismu nezávisela od dobré vůle každého jednotlivého soudruha; společnost by byla s to odstupňovat účast jednotlivých soudruhů na výnosu celkové hospodářské činnosti v jistých mezích podle jimi vykonaných produktivních příspěvků. Co činí veškerý socialismus neproveditelným, je právě okolnost, že v hospodářství socialistické společnosti vůbec nelze **kalkulovat**.

V kapitalistickém společenském řádu je kalkulace rentability vodítkem oznamujícím jednotlivci, zda podnik, jež provozuje, lze za daných poměrů vůbec provozovat a zda se provozuje co nejúčelněji, tj. s nejnižšími náklady. Ukáže-li se, že je nějaký podnik nerentabilní, znamená to: existují podniky, které jimi používané suroviny, polotovary a práci vynakládají na nálehavější a důležitější účel (u hlediska spotřebitele) anebo na týž účel, jenže hospodárněji (tj. s menšími náklady kapitálu a práce). Ukáže-li se například řemeslná tkalcovna jako nerentabilní, znamená to: v mechanické tkalcovně vynášejí použitý kapitál a práce více, je tudíž nevhodnější lpět na výrobním způsobu, kde stejné náklady kapitálu a práce vynášejí méně.

Plánuje-li se nový podnik, lze předem kalkulovat, zda vůbec a jak jej lze učinit rentabilním. Chce-li někdo vystavět železniční trať, lze po odhadu očekávaného provozu a schopnosti tohoto provozu platit přepravné spočítat, zda se vyplatí investovat do tohoto podniku kapitál a práci. Ukáže-li se, že stavba železnice neslibuje zisk, znamená to tolik jako: pro kapitál a práci existuje jiné, nálehavější použití, než jsou náklady na stavbu železnice; svět ještě není dost bohatý, aby si mohl výstavbu železnice dovolit. Avšak kalkulace hodnoty a rentability je rozhodující nejen pro otázku, zda lze nějaký podnik vůbec založit, nýbrž kontroluje každý jednotlivý krok podnikatele.

Kapitalistická hospodářská kalkulace, která jediné umožňuje racionální výrobu, se zakládá na peněžní kalkulaci. Jen proto, že na trhu existují v penězích vyjádřitelné ceny pro všechna zboží a veškeré služby, lze nejrozmanitější statky a pracovní výkony vyjádřit v jednotném systému kalkulace. Socialistický společenský řád, kde jsou všechny výrobní prostředky vlastnictvím celku, který tudíž nezná obchodování na trhu a směnu výrobních prostředků a výrobních služeb, ani nemůže znát peněžní ceny statků vyššího řádu a pracovních výkonů. Zde by proto nutně chyběl prostředek racionálního řízení podniku, kalkulace rentability. Neboť kalkulace rentability nemůže existovat bez společného jmenovatele, na který lze převést všechny různorodé statky a služby.

Představme se docela jednoduchý případ. Při stavbě železnice máme na vybranou několik tratí. Mezi A a B je například hora. Můžeme vést trať přes horu, okolo hory, anebo tunelem skrze horu. V kapitalistickém společenském řádu je snadné spočítat, která z tratí je nejrentabilnější. Zjistíme náklady na výstavbu každé z těchto tří tratí a rozdíly v provozních nákladech, jež by vyžadoval provoz na každé z nich. Z těchto veličin pak snadno zjistíme, která trať je nejrentabilnější. Pro socialistický společenský řád by takové výpočty

byly neproveditelné. Neměl by totiž možnost redukovat nejrůznorodější kvality a množství statků a prací, jež zde přicházejí v úvahu, na jednotné měřítko. Před obyčejnými a každodenními problémy, kterými se hospodářské řízení podniku musí zabývat, by socialistický společenský řád stál bezradně, protože by neměl možnost provádět účetní kalkulaci.

Kapitalistický výrobní způsob se široce rozvětvenými výrobními kooperacemi, jak jej známe a jemuž jediné vděčíme za blahobyt, který umožňuje, aby dnes žilo na Zemi mnohem víc lidí než v předkapitalistické době, si vyžaduje účtování v penězích, jež socialismus nemůže znát. Marně se snažili socialističtí spisovatelé ukázat, že lze vystačit i bez účtování v penězích a cenách. Všechny jejich pokusy v tomto ohledu ztroskotaly.

Vedení socialistické společnosti by tedy bylo postaveno před úkol, jež by vůbec nemohlo řešit. Nebylo by schopno rozhodnout, který z nesčetných možných výrobních postupů je nejracionálnější. Ze socialistického hospodářství by se tudíž stal chaos, kde by brzy a nezadržitelně nastala všeobecná chudoba a návrat do primitivnosti našich předků.

Logicky a do všech důsledků dovedený socialistický ideál by nám nadělil společenský řád, v němž jsou všechny výrobní prostředky majetkem celého národa. Výroba je zcela v rukou vlády, společenské ústřední moci. Jedině ona pak určuje, co a jak se má vyrábět a jakým způsobem se má rozdělovat hotová produkce. Je poněkud vedlejší, zda jsme si představovali socialistický stát budoucnosti jako demokratický nebo jako jinak zařízený. I demokraticky uspořádaný socialistický státní útvar by musel být představován přísně organizovanou úřednickou vrstvou, kde každý mimo nejvyšší špičku je úředníkem i poslouchajícím, třebaže na druhé straně nějakým způsobem spolupůsobí jako volič na tvorbě ústřední vůle.

Nesmíme porovnat takový socialistický státní útvar s jakkoliv velkými státními podniky, jejichž vznik jsme sledovali v posledních desetiletích v Evropě, zejména v Německu a Rusku. Všechny tyto státní podniky existují totiž **vedle** soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Obchodují s podniky vlastněnými a řízenými kapitalisty a přijímají od těchto podniků rozmanité podněty, které vnášejí život do jejich provozů. Státní dráhy například jsou skrze své dodavatele, továrny na lokomotivy, vozy, signalizační zařízení a na jiné provozní prostředky zásobovány zařízeními, jež se osvědčily jinde v kapitalistickém železničním provozu. Odtud přijímají podněty, aby zaváděly novinky, aby se přizpůsobovaly pokroku v technice a způsobu hospodaření, který se uskutečňuje kolem nich.

Je známo, že státní a městské podniky vcelku selhaly, že pracují draze a neúčelně a musí vyžadovat příspěvky z výnosů daní, aby se vůbec udržely. Tam ovšem, kde veřejný podnik má monopolní postavení - jak tomu je většinou např. u městských dopravních a osvětlovacích zařízení - se špatné obchodní výsledky nemusí vždy projevit ve viditelném finančním neúspěchu jejich jednání. Za jistých okolností to bude možné zastírat tím, že se využije možnosti, jimiž disponuje monopolista, a že se cena za výrobky a služby těchto podniků zvýší natolik, aby byly přes pochybné hospodaření ještě rentabilní. Menší výnosnost socialistického výrobního způsobu se zde projevuje jen jiným způsobem a nelze ji tak snadno rozpoznat jako jindy; věc však zůstává v podstatě táž.

Všechny tyto pokusy o socialistické řízení podniků nám neposkytují podklady pro to, abychom posoudili, co by znamenalo, kdyby se dosáhlo socialistického ideálu zespolečenštění všech výrobních prostředků. V socialistickém státě budoucnosti, kde bude již jen socialismus, nikoliv vedle socialismu také ještě svobodné podnikání soukromých vlastníků, bude chybět vedoucím socialistického hospodářství měřítko, jež poskytují hospodářství trh a tržní ceny. Tím, že lze na trhu, kde se směňují všechny statky a služby, zjistit pro každý statek směnné relace, které se vyjadřují v penězích, existuje ve společenském řádu založeném na soukromém vlastnictví možnost kontrolovat číselně výsledek veškeré hospodářské činnosti. Společenskou efektivnost každé hospodářské činnosti lze prověřovat účetnictvím a kalkulem rentability. Ukážeme později, že pro většinu veřejných podniků nemůže být kalkulace rentability stejně výhodná jako pro soukromé podniky. Účtování v penězích však přece jen poskytuje i státnímu a obecnímu podniku určité podklady pro to, aby se mohl orientovat, zda je úspěšný či nikoliv. Čistě socialistickému hospodářství bude tato možnost úplně chybět, protože v něm nemůže existovat soukromé vlastnictví výrobních prostředků, tudíž ani směna výrobních prostředků na trhu, a proto nemohou existovat ani peněžní ceny, ani peněžní kalkulace. Generální ředitelství čistě socialistické společnosti nebude tudíž mít po ruce žádný prostředek, jak převést na společného jmenovatele náklady nutné na každou jednotlivou výrobu. Porovnáváním různých naturálních výdajů a naturálních úspor nelze zde dospět k cíli. Nemáme-li možnost najít společný výraz pro pracovní hodiny různě kvalifikované práce, pro železo, pro uhlí, pro stavební materiál všeho druhu, pro stroje apod., nemůžeme počítat. Kalkulace je možná jen tehdy, když převedeme všechny příslušné statky na peníze. Jistě, peněžní propočty mají své nedokonalosti a hrubé nedostatky, ale nemůžeme

je nahradit ničím lepším; pro praktický život postačují peněžní propočty ve zdravé měně. Zřekneme-li se jich, bude každá kalkulace úplně zmařena.

Toto je rozhodující námitka ekonomů proti možnosti socialistického společenského řádu: že se totiž musí vzdát veškeré dělby duševní práce, jež spočívá ve spolupráci všech podnikatelů, kapitalistů, pozemkových vlastníků a dělníků jakožto výrobců a spotřebitelů při tvorbě tržních cen. Bez nich však nelze pomyslet na racionalitu čili kalkulabilitu ekonomiky.

5. Intervencionismus

Socialistický ideál přece jen začíná ztrácet stále více přívrženců. Pronikavá národohospodářská a sociologická šetření o problémech socialismu, jež ukázala neproveditelnost socialistických idejí, zanechala své stopy, a neúspěchy, jimiž socialistické experimenty všude skončily, zarazily dokonce i nadšence. Pomalu se opět chápe, že společnost nemůže postrádat soukromé vlastnictví. Ale po desetiletí trvající útoky, jimž byl vystaven systém soukromého vlastnictví výrobních prostředků, zanechaly takovou předpojatost proti kapitalistickému společenskému řádu, že přes poznání nedostatků a neproveditelnosti socialismu chybí odhodlání otevřeně přiznat, že je třeba se vrátit k liberálním názorům na problém vlastnictví. Připouští se sice, že společenské vlastnictví výrobních prostředků neboli socialismus není - alespoň v přítomnosti - proveditelné, na druhé straně se však prohlašuje, že neomezené soukromé vlastnictví výrobních prostředků škodí společnosti. Tak je tu snaha vytvořit něco třetího, společenský stav, jenž má ležet uprostřed mezi soukromým vlastnictvím výrobních prostředků na jedné straně a společenským vlastnictvím výrobních prostředků na straně druhé. Soukromé vlastnictví výrobních prostředků má nadále trvat, jednání vlastníků výrobních prostředků - opatření podnikatelů, kapitalistů a pozemkových vlastníků - se má regulovat, kontrolovat a řídit vrchnostenskými příkazy a vrchnostenskými zákazy. Tak se vytvořil ideální obraz regulovaného obchodu, kapitalismu omezeného vrchnostenskými normami, soukromého vlastnictví, jež bude zásahy vrchnosti zbaveno svých údajně škodlivých průvodních jevů.

Smysl a podstatu tohoto systému můžeme nejlépe poznat, uvědomíme-li si na několika příkladech účinky, jež musí mít zásahy vrchnosti. Rozhodující zásahy, o něž jde, mají za cíl stanovit ceny statků anebo služeb jinak, než by je vytvořil volný trh.

Při cenách, jež se utvoří na volném trhu anebo jež by se - pokud by vrchnost podvázala svobodnou cenovou tvorbu - byly na volném trhu vytvořily, pokryje výnos výrobní náklady. Přikáže-li vrchnost nižší cenu, bude příjem zaostávat za náklady. Obchodníci a výrobci se tudíž - nejde-li o zboží, jehož hodnota se skladováním rychle sníží - zřeknou prodeje, aby uschovali zboží pro příznivější časy, například v očekávání, že vrchnostenské opatření se brzy zase zruší. Nechce-li vrchnost, aby byl výsledek jejího opatření ten, že dotyčné zboží zmizí vůbec z oběhu, nemůže se omezit jen na stanovení ceny; současně musí nařídit, aby se veškeré nahromaděné zásoby prodávaly za předepsanou cenu.

Ale ani to nestačí. Při ideální tržní ceně by se nabídka a poptávka kryly. Nyní, jelikož vrchnostenským nařízením byla cena stanovena níže, stoupla poptávka, zatímco se nabídka nezměnila. Existující zásoby nevystačí plně uspokojit všechny, kdo jsou ochotni vynaložit předepsanou cenu. Část poptávky se neuspokojí. Tržní mechanismus, který jinak přiměje nabídku a poptávku změnou cenové hladiny k vyrovnání, již nefunguje. Teď musí osoby, které by byly ochotny zaplatit vrchností předepsanou cenu, opustit trh s nepořízenou. Ti, kteří přišli dříve anebo dovedou využít nějaké osobní vztahy k prodávajícím, získali již celou zásobu; ostatní neuspějí. Chce-li se vrchnost vyhnout takovým následkům svého zásahu, musí k řízeným cenám a nucenému prodeji připojit ještě přidělový systém. Vrchnostenský předpis určí, kolik zboží lze vydat jednotlivému uchazeči za předepsanou cenu.

Jsou-li však zásoby, jež existovaly v okamžiku zásahu vrchnosti, jednou spotřebovány, vyvstane mnohem složitější problém. Jelikož výroba již nebude při prodeji za vrchností nařízenou cenu rentabilní, bude omezena nebo zcela zastavena. Chce-li vrchnost nechat pokračovat výrobu, musí zavázat výrobce, aby vyráběli, a musí za tím účelem stanovit i ceny surovin a polotovarů a mzdy. Tato opatření se však nesmí omezit na jeden anebo několik málo výrobních odvětví, jež má být regulováno, protože se jejich výrobky považují za zvláště důležité. Musí obsáhnout veškerá výrobní odvětví, musí regulovat ceny všech statků a veškeré mzdy, chování všech podnikatelů, kapitalistů, velkostatkářů a dělníků. Kdyby vynechaly některá výrobní odvětví, odplynul by do nich kapitál a práce, a nebylo by dosaženo cíle, jež chtěla dosáhnout vrchnost svým prvním zásahem. Vrchnost přece chce, aby právě to výrobní odvětví, které obmyslela zvláštní regulací vzhledem k důležitosti, jakou přisuzuje jeho výrobkům, bylo také bohatě obsazeno. Odporuje jejím záměru, aby bylo - právě v důsledku zásahu - zanedbáváno.

Vidíme tedy zřetelně: zásah vrchnosti do soukolí hospodářského řádu zakládajícího se na soukromém vlastnictví výrobních prostředků se minul účinkem, jehož chtěli jeho původci dosáhnout; z hlediska smyslu, který do něj vkládají jeho původci, je nejen bezúčelný, ale přímo protiúčelný, protože ještě rozmnožuje „zlo“, proti kterému mělo být zakročeno. Než byly stanoveny ceníky, bylo zboží - dle názoru vrchnosti - příliš drahé; teď mizí z trhu. To však vrchnost, jež chtěla zboží zpřístupnit spotřebiteli levněji, neměla v úmyslu. Naopak: z jejího hlediska se musí nedostatek, nemožnost opatřit si zboží jevit jako větší, ba daleko větší zlo. V tomto smyslu lze o zásahu vrchnosti říci, že je nesmyslný a bezúčelný, a o systému hospodářské politiky, která chce pracovat s takovými zásahy, že je neproveditelný a nepředstavitelný, že odporuje hospodářské logice.

Nechce-li vrchnost věci opět vrátit do starých kolejí tím, že se zřekne zásahu a ceník zase zruší, musí po tomto prvním kroku následovat další. K rozkazu nepožadovat vyšší cenu než předepsanou se musí přidružit nejen rozkaz, aby se prodávaly zásoby, a přidělový systém, ale i ceníky pro statky vyššího řádu a mzdové tarify a nakonec pracovní povinnost pro podnikatele i dělníky. A tyto předpisy se nesmí omezit na jedno nebo několik málo výrobních odvětví, ale musí zahrnout všechna výrobní odvětví. Neexistuje prostě jiná volba: buďto se zřící zásahů do tržního mechanismu, anebo přenést veškeré řízení výroby a rozdělování na vrchnost. Buď kapitalismus, anebo socialismus; není střední cesty.

Mechanismus vylíčeného postupu není cizí těm, kdo zažili během války a inflace pokusy vlády úředně stanovit ceny. Dnes ví každý, že výsledek úředně stanovených ceníků byl jen ten, že dotyčné zboží zmizelo z trhu. Kdekoliv se ceny stanoví úředně, dostaví se týž výsledek. Omezí-li např. vrchnost nájemné z bytů, nastane ihned bytová nouze. Sociálně demokratická strana v Rakousku prakticky zrušila nájemné. Následek je ten, že např. ve Vídni, přestože se od počátku války značně snížil počet obyvatel a přestože vídeňská obec mezitím postavila mnoho tisíc nových bytů, nemohou tisíce osob najít ubytování.

Vezměme ještě další příklad, minimální mzdu čili mzdové tarify.

Není-li poměr mezi podnikatelem a dělníkem ovlivněn zákonnými normami anebo násilnými opatřeními odborů, je mzda vyplácená podnikatelem za každý druh práce právě tak vysoká jako přírůstek hodnoty, jež dozná mrtvým materiálem touto prací. Mzda nemůže být vyšší, neboť podnikatel by jejím zvyšováním nekonal v souladu s hospodářskou kalkulací, a byl by

proto nucen zastavit výrobu, která by se nevyplácela. Právě tak však nemůže být ani nižší, protože by dělníci přešli do jiných odvětví, v nichž by byli lépe odměňováni, takže podnikatel by byl nucen zastavit výrobu pro nedostatek dělníků.

Existuje tedy v národním hospodářství vždy mzdová sazba, při níž najdou všichni dělníci zaměstnání a každý podnikatel, jenž by při této mzdové sazbě chtěl založit rentabilní podnik, najde hledané dělníky. Tuto mzdovou sazbu nazývá ekonomie statickou neboli přirozenou mzdou. Stoupá, když za jinak nezměněných okolností ubývá počet dělníků, klesá, když za jinak nezměněných okolností klesne disponibilní množství kapitálu, pro který se hledá použití ve výrobě. Přitom je třeba upozornit, že není zcela přesné, hovoří-li se prostě o „mzdě“ a o „práci“. Pracovní výkony se různí co do jakosti a množství (za jednotku času), a tak se různí i mzda.

Kdyby národní hospodářství nikdy neopustilo stacionární stav, na trhu práce - neomezeném zásahy vlád nebo donucením odborů - by nebyli nezaměstnaní. Avšak stacionární stav společnosti je jen myšlenková pomůcka naší ekonomické teorie, jež je potřebná pro naše uvažování, aby se kontrastem znázornily pochody odehrávající se v národním hospodářství, které nás skutečně obklopuje a v němž žijeme. Život není - a klidně můžeme říci: našťástí - nikdy ve stavu klidu. V národním hospodářství neexistuje nikdy klid, ale vždy změny, pohyb, novinky a to, co je nebyvalé nebo pozměněné. Proto existují vždy výrobní odvětví, jež se ruší nebo omezují, protože se poptávka od jejich výrobků odvrátila, a výrobní odvětví, jež se rozšiřují anebo dokonce nově zakládají. Pomyslíme-li jen na poslední desetiletí, můžeme ihned vyjmenovat několik nově vzniklých průmyslových odvětví: např. automobilový průmysl, letecký průmysl, filmový průmysl, průmysl umělého hedvábí, konzervářský průmysl, výroba turbin, průmysl spojený s rozhlasem. Tato průmyslová odvětví zaměstnávají dnes milióny dělníků, kteří se rekrutují jen zčásti z přírůstku obyvatelstva; část přišla z výrobních odvětví, jež byla omezena, a ještě víc z takových, kde pro zlepšenou techniku dovedou vystačit s menším počtem dělníků.

Někdy se odehrávají změny ve vzájemném poměru výrobních odvětví tak pomalu, že ani jeden dělník není nucen se přeorientovat a přistoupit k nové činnosti; jen mladí lidé nově nastupující do zaměstnání vstupují ve zvýšené míře do nových anebo rozšiřujících se odvětví. Pokrok v kapitalistickém řádu, jenž rychlými kroky postupuje vpřed a rozmnožuje blahobyt lidí, se však zpravidla uskutečňuje mnohem rychleji, takže nemůže ušetřit jednot-

livce nutnosti se mu přizpůsobit. Jestliže se mladík před dvěma sty nebo více lety vyučil řemeslu, mohl počítat s tím, že bude po celý život vykonávat řemeslo tak, jak se mu naučil, aniž by mu jeho konzervatismus škodil. Dnes je tomu jinak. I dělník se musí přizpůsobovat měnícím se podmínkám, musí se přiučit novému anebo rekvalifikovat se. Musí opustit odvětví, jež nepotřebují dřívější počet dělníků, a vstoupit do jiného, jež vzniklo nově nebo potřebuje více dělníků než dříve. Ale i kdyby zůstal ve svém starém oboru, musí se naučit novému, vyžadají-li si to poměry.

Toto vše pociťuje dělník v podobě mzdových změn. Zaměstnává-li odvětví relativně příliš mnoho dělníků, dojde k propouštění a pro propuštěné není snadné najít novou práci v téže odvětví. Tlak vykonávaný propuštěnými na trh práce stlačuje v tomto výrobním odvětví mzdy. To přiměje dělníky, aby se poohlédli po práci v těch odvětvích, jež chtějí přitáhnout nové dělníky a jsou proto ochotny platit vyšší mzdy.

Z toho tedy vyplývá jasně a zřetelně, co se musí udělat, aby bylo uspokojeno přání dělníka pracovat a mít vysokou mzdu. Nad hladinu, jakou by měly mzdy všeobecně na trhu neomezeném zásahy vlády nebo jiné společenské síly, nelze mzdu vyšroubovat bez vyvolání jistých vedlejších účinků, které by si dělník nemohl přát. V určitém odvětví anebo v jednotlivé zemi lze vyšroubovat mzdu, zakáže-li se příliv dělníků z jiných odvětví nebo ze zahraničí. Takové zvýšení mezd jde na vrub dělníků, jejichž přílivu se bránilo. Mzda těchto dělníků je teď nižší, než by byla mzda, kterou by mohli docílit, kdyby se jim nebránilo ve svobodě pohybu. Zlepšení mezd jedněch jde tedy na úkor druhých. Tuto politiku uzavřeného přístupu mohou provozovat dělníci jen v těch zemích a odvětvích, jež trpí poměrným nedostatkem dělníků. V odvětví anebo v zemi, kde tomu tak není, může zvýšit mzdu pouze **jediné**: zvýšení všeobecné produktivity práce, třeba rozmnožením disponibilního kapitálu nebo zlepšením technického výrobního procesu.

Jestliže ale vláda zavede zákonem minimální mzdy, jež jsou nad úroveň statické nebo přirozené mzdy, podnikatelé nutně zjistí, že nejsou již s to úspěšně provést jistý počet obchodů, jež by byly při nízkých mzdách ještě rentabilní. Omezí tedy výrobu a propustí dělníky. Následek umělého, tj. zvenčí na trh vstupujícího zvýšení mezd je proto zvýšení nezaměstnanosti.

Dnes se asi nikdo nepokouší ve větším rozsahu stanovit minimální mzdy zákonem. Avšak mocenské postavení, jež zaujímají odbory, jim umožnilo stanovit takovéto minimální mzdy. Okolnost, že se dělníci za účelem jednání s podnikateli sdružují do svazů, není sama o sobě způsobila vyvolat poruchy

průběhu tržních jevů. Ani okolnost, že dělníci si úspěšně osobují právo porušit bez dalšího uzavřené smlouvy a zastavit práci, by neměla za následek poruchu na trhu práce. Co vytvořilo zcela novou situaci na trhu práce, je stávková a sdružovací povinnost, jež existuje dnes ve většině evropských průmyslových států. Jelikož odborově organizovaní dělníci odpírají neorganizovaným dělníkům přístup k práci a jelikož v případě stávky zamezí otevřeným násilím, aby nastoupili jiní dělníci na místo stávkujících, působí mzdové požadavky vůči podnikatelům stejně, jako by působil vládní zákon o minimálních mzdách. Neboť podnikatel se musí podrobit požadavkům odborů, nechce-li zastavit celý provoz. Musí platit mzdy, při nichž je třeba omezit rozsah výroby, protože výrobek vyrobený s vyššími náklady nenajde odbyt v takovém rozsahu jako výrobek vyrobený s nižšími náklady. Tak se stane odbory vynucená vyšší mzda příčinou nezaměstnanosti.

Rozsah a trvání nezaměstnanosti vzniklé z této příčiny jsou ovšem zcela jiné než u nezaměstnanosti vzniklé z neustálých přesunů v poptávce po pracovní síle. Kdyby byl příčinou nezaměstnanosti jen pokrok v průmyslovém rozvoji, nemohla by nezaměstnanost nabýt ani velkého rozsahu, ani by se nemohla stát trvalou institucí. Dělníci, kteří se stali v jednom odvětví přebytečnými, brzy najdou živobytí v nových anebo rozšiřujících se odvětvích. Mohou-li se dělníci svobodně stěhovat a není-li přestup z jednoho zaměstnání do druhého ztížen zákonnými a podobnými překážkami, přizpůsobí se novým poměrům nepříliš obtížně a dosti rychle. Vybudováním zprostředkovatelen práce lze ostatně přispět k tomu, aby se závažnost této nezaměstnanosti ještě dále snižovala.

Nezaměstnanost ovšem, jež pochází ze zásahů mocenských faktorů do sil trhu práce, není přechodnou a vždy zase mizející institucí. Je nevyhléditelná, dokud bude trvat příčina, jež ji vyvolala, tj. dokud zákon nebo moc odborů budou zabraňovat, aby byla mzda tlakem nezaměstnaných hledajících práci zase stlačena na tu úroveň, jakou by měla bez zásahu vlády nebo odborů, tj. na tu sazbu, při níž najdou všichni nezaměstnaní také práci.

Poskytují-li se nezaměstnaným vládou nebo dělnickými spolky podpory, může se zlo jen zvětšit. Jde-li o nezaměstnanost v důsledku dynamických změn národního hospodářství, docílí podpora v nezaměstnanosti jen to, že odloží přizpůsobení se dělníků novým poměrům. Nezaměstnaný, který pobírá podporu, nepovažuje za nutné poohlédnout se po novém povolání, nenajde-li ve starém obživu; přinejmenším nechá uplynout více času, než podstoupí přechod k novému povolání anebo změnu pracovního místa, anebo

sníží mzdu, již požaduje, na sazbu, při níž by mohl najít práci. Pokud není podpora v nezaměstnanosti vyměřena příliš nízko, lze říci: dokud je poskytována podpora v nezaměstnanosti, nemůže vymizet nezaměstnanost.

Jde-li však o nezaměstnanost vyvolanou umělým zvýšením mzdové hladiny v důsledku zásahu vlády nebo vládou trpěného donucovacího aparátu odborů, pak bude záležet na tom, kdo ponese její náklady, zda to budou podnikatelé nebo dělníci. Stát, vláda, obec přece nikdy nenese náklady, uvalí je buď na podnikatele, anebo na dělníky, anebo na každého částečně. Musí-li nést náklady dělníci, budou připraveni zčásti nebo zcela o plody umělého zvýšení mezd; může se i stát, že ponese vyšší náklady, než jim přineslo umělé zvýšení mezd. Na podnikatele lze uvalit břímě podpory v nezaměstnanosti třeba tím způsobem, že bude za účelem podpory v nezaměstnanosti odvádět dávku, jež bude vyměřena podle jím vyplácených mezd. V tomto případě působí podpora v nezaměstnanosti, jelikož zvyšuje náklady na pracovní sílu, přesně tak jako další zvýšení mzdy nad statickou úroveň: rentabilita užití pracovní síly se sníží, a tím se sníží počet dělníků, jichž může být ještě rentabilně použito. Nezaměstnanost tedy roste dále jako nekonečný šroub. Podnikatelé však mohou být přibírání k úhradě podpory v nezaměstnanosti také daní, jež by se vybírala z jejich zisku nebo majetku bez ohledu na počet dělníků. I v tomto případě působí daň ve směru dalšího zvýšení nezaměstnanosti. Jelikož spotřebuje-li se kapitál nebo se alespoň zpomalí nová tvorba kapitálu, budou *ceteris paribus* podmínky pro zaměstnávání pracovních sil méně příznivé.²

Je jasné, že nelze bojovat proti nezaměstnanosti tak, že se na státní útraty provádějí veřejné práce, jež by se jinak nedělaly. Prostředky na ně vynakládané se musí prostřednictvím daní nebo půjček odejmout použití, pro něž byly určeny. Touto cestou lze zmírnit nezaměstnanost v jednom odvětví jen potud, pokud bude v jiném zvýšena.

Ať se díváme na intervencionismus z kterékoliv stránky, vždy se ukáže, že vede k výsledku, jež jeho autoři a příznivci nezamýšleli a že se musí jevit i z jejich vlastního stanoviska jako protismyslný a neúčelný, jako nesmyslná politika.

---

2 I kdyby se mzda v celém světě a ve všech odvětvích zvýšila uměle vládními zásahy anebo donucením odborů, bude to mít za následek jen spotřebu kapitálu a v dalším opět snížení mezd. K tomu jsem se vyjadřoval obsáhle ve svých spisech uvedených v dodatku.

6. Kapitalismus jako jedině možné uspořádání společenských vztahů

Jakákoliv analýza různých možností, jak uspořádat společnost založenou na dělbě práce, musí vždy dojít ke stejnému výsledku: pro společnost založenou na dělbě práce existuje jen volba mezi společenským vlastnictvím a soukromým vlastnictvím výrobních prostředků. Veškeré meziformy jsou nesmyslné a musí se při uskutečňování ukázat jako neúčelné. Když tedy dále poznáme, že je i socialismus neproveditelný, nemůžeme než uznat, že kapitalismus je jedině proveditelné uspořádání společenských vztahů v lidské společnosti založené na dělbě práce. Tento výsledek teoretické analýzy nepřekvapí historika ani filosofa dějin. Jestliže se kapitalismus prosadil přes trvalý odpor mas a vlád, jestliže nebyl nucen ustoupit jiným formám společenského soužití, jež se těšily mnohem větším sympatiím teoretiků a praktiků, potom to lze zdůvodnit jen tím, že jiný možný společenský řád prostě vůbec neexistuje.

Jistě není třeba dále vysvětlovat, proč se nelze vrátit ke středověkým formám společenského hospodaření. Středověk živil na půdě dnes obývané evropskými kulturními národy jen zlomek obyvatelstva, jež dnes bydlí v těchto oblastech, a dával jednotlivci k dispozici mnohem méně věcných statků ke krytí jeho potřeb, než dává kapitalistická forma výroby modernímu člověku. Na návrat do středověku nelze pomyslet, pokud se nerozhodneme snížit obyvatelstvo na desátý až dvacátý díl současného stavu a navíc neuložíme každému jednotlivci povinnost žít tak střídavě, jak si to moderní člověk ani nemůže představit. Ačkoliv všichni ti spisovatelé, kteří jako jediný žádoucí sociální ideál líčí návrat ke středověku nebo, jak říkají, k „novému“ středověku, vyčítají kapitalistické době především její materialistické smýšlení a způsob myšlení, jsou sami zapleteni do materialistického myšlení mnohem silněji, než se domnívají. Neboť jde o materialismus nejhrubšího zrna, když mnoho těchto spisovatelů je toho názoru, že by si lidská společnost mohla po návratu do středověkých forem hospodářství a státu podržet všechny technické výrobní pomůcky, jež vytvořil kapitalismus, a tím zachovat lidské práci onen vysoký stupeň efektivnosti, jež získala za kapitalismu. Produktivita kapitalistického výrobního způsobu je výsledkem kapitalistického způsobu myšlení a kapitalistického postoje lidí k hospodářství a je výsledkem moderní techniky jen do takové míry, v jaké z kapitalistického ducha musel nutně vyplynout rozvoj techniky. Existuje sotva něco nesmyslnějšího než zásada materialistického pojetí dějin Karla Marxe: „Z ručního mlýna vyplývá společnost s feudálními pány, z parního mlýna společnost s průmyslovými

kapitalisty.“ Bylo třeba kapitalistické společnosti, aby vznikla myšlenka parního mlýna a aby se vytvořily předpoklady pro uskutečnění této myšlenky. Kapitalismus vytvořil techniku, a nikoliv technika kapitalismus. Neméně nesignifikační je představa, že by bylo možné si podržet technicko-materiální vybavení našeho hospodářství, kdyby byly odstraněny duchovní základy, na nichž spočívá. Nelze nadále provozovat hospodářství racionálně, jestliže byl přeorientován celý způsob myšlení na tradicionalismus a víru v autority. Podnikatel, hybný element kapitalistické společnosti a tím také moderní techniky, není myslitelný v prostředí lidí orientovaných pouze na kontemplativní život.

Označíme-li každou jinou společenskou formu než tu, jež spočívá na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, za nemožnou, vyplývá z toho jako samozřejmost, že je třeba zachovat soukromé vlastnictví jako základ společenské sounáležitosti a spolupráce lidí a že je třeba bojovat energicky proti každému pokusu o jeho odstranění. V tomto smyslu brání liberalismus instituci soukromého vlastnictví proti každému pokusu ho odstranit. Je zcela oprávněné, nazýváme-li liberály apologety soukromého vlastnictví, protože toto řecké slovo znamená tolik jako obhájce. Měli bychom se ovšem vystříhat cizího výrazu a spokojit se se skromným výrazem v naší mateřštině. Neboť u mnoho lidí souzní s výrazy „apologetika“ a „apologeta“ i představa, že to, co se tu obhájuje, je nespravedlivé.

Daleko důležitější než odmítnutí představ spojených s používáním těchto výrazů je jiné zjištění: že totiž instituce soukromého vlastnictví nepotřebuje žádnou obhajobu, ospravedlnění, zdůvodnění ani vysvětlení. Společnost potřebuje soukromé vlastnictví, aby mohla existovat, a jelikož lidé potřebují společnost, musí se přidržovat soukromého vlastnictví, aby nepoškodili své zájmy, zájmy **všech**. Neboť společnost může existovat jen na základě soukromého vlastnictví. Kdo se zastává soukromého vlastnictví, zastává se zachování společenské sounáležitosti lidstva, zachování lidské kultury a civilizace. Je apologetou a obráncem společnosti, kultury a civilizace, a protože tyto cíle chce, musí také chtít a bránit jediný prostředek, jež k nim vede - soukromé vlastnictví.

Kdo se zastává soukromého vlastnictví výrobních prostředků, vůbec nevrhává, že kapitalistický společenský řád, zakládající se na soukromém vlastnictví, je dokonalý. Dokonalost na tomto světě neexistuje. I v kapitalistickém společenském řádu se možná tomu či onomu nelíbí to nebo ono, mnohé či dokonce všechno. Je to však jediný myslitelný a možný společenský řád. Lze

usilovat o změnu té či oné instituce, pokud se to nedotkne podstaty a základů společenského řádu, soukromého vlastnictví. Ale vcelku se s tímto společenským řádem musíme smířit právě proto, že nemůže existovat jiný.

Na „přírodě“ se nám možná také leccos nelíbí. Nemůžeme ale změnit podstatu přírodních pochodů. Domnívá-li se například někdo - a jsou takoví, kteří to tvrdili -, že způsob, jakým člověk přijímá potravu, jakým ji přizpůsobuje svému tělu a jak ji tráví, je odporný, nelze se s ním přít. Je však třeba mu říci: je jen tato cesta - anebo smrt hladem. Třetí cesta není. Tak je to také s vlastnictvím: buď-anebo, buď soukromé vlastnictví výrobních prostředků, anebo smrt a bída pro všechny.

Odpůrci liberalismu označují jeho hospodářskopolitické názory zpravidla jako optimismus. Myslí to buď jako výčitku, nebo jako posměšnou charakteristiku liberálního způsobu myšlení.

Míníme-li charakteristikou liberálního učení jakožto optimistického třeba to, že liberalismus prý tvrdí, že kapitalistický svět je nejlepší ze všech světů, není to nic jiného než holý nesmysl. Pro veskrze vědecky fundovanou ideologii, jakou je ideologie liberalismu, vůbec nestojí otázka, zda je kapitalistický společenský řád špatný nebo dobrý, zda bychom si mohli představit lepší či nikoliv, a zda jej máme zavrhnout z kterýchkoliv filosofických či metafyzických hledisek či nikoliv. Liberalismus vychází z ekonomie a sociologie jakožto čistých teoretických věd, které uvnitř svého systému neznají žádné hodnocení, které nevypovídají nic o tom, co má být, co je dobré a co špatné, ale jen konstatují, co je a jaké to je. Ukáží-li nám tyto vědy, že ze všech myslitelných možností společenské organizace je schopna existence jen jediná, totiž společenský řád zakládající se na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, protože všechny ostatní myslitelné společenské řády jsou neproveditelné, není to naprosto nic, co bylo mohlo potvrdit charakteristiku optimismu. Zjištění, že kapitalistický společenský řád je životaschopný a efektivní, nemá s optimismem co dělat.

Jistě, odpůrci liberalismu zaujali stanovisko, že tento společenský řád je velmi špatný. Pokud toto zjištění obsahuje hodnotový soud, je ovšem nepřístupné jakékoliv diskusi, jež by přesahovala velmi subjektivní, a proto zcela nevědecké soudy. Pokud bude ovšem zdůvodněno nesprávným chápáním dějů uvnitř kapitalistického společenského řádu, mohou je ekonomie a sociologie opravit. Ani to není optimismus. Nehledě na vše ostatní, nemělo by odkrývání jakéhokoliv počtu nedostatků kapitalistického společenského řádu ani ten nejmenší význam pro problémy společenské politiky, dokud se nepo-

daří ukázat nikoliv snad to, že by jiný společenský řád byl lepší, ale v první řadě to, že je vůbec životaschopný. To se však nepodařilo. Vědě se podařilo ukázat, že každá společenská konstrukce, kterou bychom si mohli představit jako náhradu kapitalistického společenského řádu, je sama v sobě rozporná a nesmyslná, takže by nemohla mít onen účinek, jež by měla mít ve smyslu svých zastánců.

Jak málo je oprávněné hovořit zde o optimismu a pesimismu a do jak velké míry se označení liberalismu jakožto optimismu snaží vnesením mimo-vědeckých citových momentů vyvolat náladu, jež je nepříznivá liberalismu, ukazuje nejlépe okolnost, že bychom právem mohli nazvat optimisty ty osoby, které zastávají názor, že konstrukce socialistické nebo intervencionistické pospolitosti je proveditelná.

Velká většina spisovatelů zabývajících se hospodářskopolitickými otázkami nepropásla žádnou příležitost, aby nakupila nesmyslné a dětinské útoky na kapitalistickou společnost a vychvalovala nadšenými slovy buď socialismus nebo intervencionismus anebo dokonce agrární socialismus a syndikalismus jako nádherné instituce. Na druhé straně bylo několik málo spisovatelů, kteří - i když mnohem mírnějšími slovy - pěli chválu na kapitalistický společenský řád. Pokud chceme, můžeme tyto spisovatele označit za optimisty kapitalismu. Když to ale uděláme, museli bychom tisíckrát větším právem označit výše zmíněné antiliberální spisovatele za hyperoptimisty socialismu, intervencionismu, agrárního socialismu a syndikalismu. Že se tak neděje a že naproti tomu pouze liberální spisovatelé, jako třeba Bastiat, byli označováni za optimisty, dokazuje, že tu vůbec nejde o pokus vědecké klasifikace, ale pouze o stranicko-politické zkreslení.

Ještě jednou: liberalismus vůbec netvrdí, že kapitalistický společenský řád je z kteréhokoliv hlediska dobrý. Říká jen, že k dosažení cílů, jež lidem tanou na mysli, se hodí jen kapitalistický společenský řád a že společenské konstrukce socialismu, intervencionismu, agrárního socialismu a syndikalismu jsou neproveditelné. Neurastenici neschopní unést tuto pravdu nazvali proto ekonomii neblahou vědou. Ale ekonomie a sociologie jsou z toho důvodu, že ukazují svět, jaký je, právě tak málo neblahé jako jiné vědy, když činí totéž, třeba jako mechanika, když tvrdí, že *perpetuum mobile* je neproveditelné, nebo biologie, pokud učí o pomíjivosti živých tvorů.

7. Kartely, monopoly a liberalismus

Odpůrci liberalismu tvrdí, že v současnosti již nejsou dány předpoklady pro liberální politiku. Liberalismus by byl prý býval proveditelný, když v každém jednotlivém odvětví vzájemně ostře soutěžilo mnoho podniků středního rozsahu. Nyní, když všude ovládají trh trusty, kartely a jiné monopolní podniky, liberalismus tak jako tak zaniká. Neodstranila jej politika, ale tendence, která je imanentní vývoji svobodného hospodářství.

Dělba práce specializuje hospodářství. Tento proces se nezastaví, pokud pokračuje hospodářský vývoj. Není tomu ani tak dávno, kdy existovaly strojírna vyrábějící všechny druhy strojů. Strojírna, která se neomezí výhradně na výrobu určitých strojů, již dnes není schopna konkurence. S postupnou specializací musí narůstat okruh zásobovaný jednotlivým podnikem. Okruh odběratelů textilky, vyrábějící jen několik sort sukna, musí být větší než okruh odběratelů tkalce, jenž tká všechny druhy sukna. Vývoj jde nesporně tím směrem, že při pokračující specializaci výroby vzniknou v každé oblasti podniky, jejichž odbytiště obsáhne celý svět. Pokud vývoji nebrání celně-politická a jiná protikapitalistická opatření, dojde k tomu, že v každém výrobním odvětví zbyde poměrně málo podniků nebo dokonce jen jediný, který si klade za cíl specializovat se co nejvíce a zásobovat celý svět.

Dnes jsme ovšem velmi vzdáleni tomuto stavu, protože politika všech států je zaměřena na to, aby vykrojila z jednotného světového hospodářství malé oblasti, v nichž se pod ochranou cel a jiných opatření usilujících o týž výsledek uměle udržují anebo teprve vyvolávají v život podniky, jež by na svobodném světovém trhu již nebyly konkurenceschopné. Nehledě na obchodně-politická hlediska se ve prospěch této politiky, namířené proti koncentraci podniků, uvádí, že jediné ona zabránila, aby spotřebitelé nebyli vykořisťováni monopolními organizacemi výrobců. Chceme-li přezkoumat pádnost tohoto argumentu, předpokládejme, že rozvoj dělby práce na celém světě již natolik pokročil, že výroba každého druhu zboží je soustředěna v jediném podniku, takže spotřebitel jakožto kupující stojí vždy jen proti jedinému prodávajícímu. Za takových okolností, domnívá se špatně promyšlená ekonomická teorie, by byli výrobci s to držet ceny libovolně vysoko, mít nadměrné zisky a tím značně zhoršit životní úroveň spotřebitelů. Lze snadno poznat, že tato představa je veskrze mylná. Monopolní ceny lze trvale požadovat - pokud nejsou umožňovány státními zásahy - jen na základě disponování surovinami a přírodními silami. Osamocený zpracovatelský monopol dosahující vyšších zisků než obvyklých by podnítil zakládání konkurenčních

podniků, jejichž konkurence by zlomila monopol, načež by se ceny a zisky zase vrátily na obecnou míru. Monopoly zpracovatelského průmyslu se však nemohou stát převládajícími, protože při každém daném stavu prostředků ekonomiky je dané celkové množství kapitálu pracujícího v hospodářství a disponibilních pracovních sil, a tím je také dána velikost společenského produktu. V jednotlivém nebo v několika výrobních odvětvích by se mohlo snížit použití kapitálu a práce, aby se při nižší výrobě udržely vyšší ceny za jednotku výroby a celkový zisk monopolisty nebo monopolistů. Kapitál a pracovní síly, jež by se přitom uvolnily, by potom proudily do jiného odvětví. Kdyby se však učinil ve všech odvětvích pokus omezit výrobu, aby se docílilo vyšších cen, uvolnili by se nejdříve dělníci a kapitál, kteří by se potom nabízeli levněji, a dávali tak silnější podnět k zakládání nových podniků, jež opět musí zlomit monopolní postavení ostatních. Představa univerzálního kartelu a univerzálního monopolu zpracovatelského průmyslu je proto zcela neproveditelná.

Důvody pro pravé monopoly jsou jen v disponování nerostnými surovinami a úrodnými silami půdy. Jistě nemusíme hovořit o myšlence, že by se veškerá zemědělsky využitelná půda světa mohla sloučit do jednoho světového monopolu, a proto přicházejí v úvahu jen monopoly vzniklé z disponování nerostnými surovinami. Něco takového již existuje u některých méně důležitých nerostů a je myslitelné, že se jednou provede takový úspěšný pokus u jiných nerostů. To by znamenalo, že majitelé příslušných dolů dostávají zvýšenou pozemkovou rentu a že spotřebitelé omezí spotřebu a hledají náhradu za látku, která podražila. Světový monopol ropy by vedl ke zvýšenému využívání vodní energie, uhlí atd. Z hlediska světového hospodářství a *sub specie aeternitatis* by to znamenalo, že budeme úspěšněji zacházet s drahocennými látkami, které jen těžíme, ale nedokážeme nahradit, a že tak zanecháme příštím generacím více, než by tomu bylo při bezmonopolním hospodaření.

Strašidlo monopolu, které se pokaždé vytahuje, hovoří-li se o svobodném hospodářském vývoji, nás nemusí znepokojovat. Skutečně proveditelné světové monopoly se mohou týkat jen několika málo druhů prvovýroby. Nelze jen tak bez dalšího rozhodnout, zda je jejich vliv příznivý či nepříznivý. Národohospodářům, kteří se nedokáží při posuzování národohospodářských problémů oprostít od instinktů závidivosti, se tyto monopoly jeví již proto škodlivými, že by musely majitelům vynášet zvýšený zisk. Kdo se na věci dívá nezaujatě, sezná, že vedou k úspěšnějšímu používání nerostných surovin, jež

má lidstvo k dispozici v omezeném množství. Závídí-li někdo monopolistům zisk, lze jej nechat plynout do veřejných pokladen zdaněním důlní renty, aniž by bylo třeba očekávat jakékoli nepříznivé národohospodářské následky.

Národní a mezinárodní monopoly, jež mají dnes praktický význam, se liší od těchto světových monopolů zásadně tím, že nevznikají v důsledku vývojové tendence hospodářství, jež je ponecháno samo sobě, nýbrž jako výsledek antiliberální hospodářské politiky. Bezmála všechny pokusy monopolisticky ovlivnit trh určitého výrobku jsou možné jen proto, že cla rozkládají světový trh na malé národní trhy. Vedle toho přicházejí v úvahu již jen ty kartely, jež dokáží vytvořit majitelé určitých nerostných surovin, protože v užším okolí jejich umístění je výše dopravních nákladů chrání proti soutěži jiných výrobců.

Zásadní chyba při posuzování důsledků trustů, kartelů a podniků, výhradně zásobujících trh určitým výrobkem, vyjde najevo, hovoří-li se o „ovládnutí“ trhu a o „cenovém diktátu“ ze strany monopolisty. Monopolista neovládá trh a není ani s to diktovat ceny. O ovládnutí trhu a cenovém diktátu lze hovořit jen tehdy, je-li výrobek, o němž jde, v nejpravějším a nejpřísnějším slova smyslu existenčně nepostradatelný a nenahraditelný nijakou náhražkou. Tento předpoklad není, jak známo, dán u žádného výrobku. Neexistuje hospodářský statek, od jehož vlastnictví by záviselo bytí či nebytí kupujících. Co rozlišuje tvorbu monopolní ceny od tvorby konkurenční ceny, je okolnost, že monopolista může za zcela určitých předpokladů odbytem menšího množství za vyšší cenu (tu cenu nazýváme monopolní cenou) dosáhnout vyššího zisku než odbytem za cenu, která by se utvořila na trhu, kdyby si konkurovalo více prodávajících (konkurenční cena). Zmíněným předpokladem je, že spotřeba nereaguje na zvýšení ceny tak silným omezením poptávky, aby se nedal při sníženém odbytu za vyšší ceny docílit vyšší celkový zisk. Je-li tedy skutečně možné dosáhnout na trhu monopolního postavení a využít je zvýšením ceny na cenu monopolní, bude mít příslušné odvětví vyšší než průměrné zisky. I kdyby se dokonce, bez ohledu na tyto vyšší zisky, nezřizovaly podniky stejného druhu, třeba proto, že je třeba se obávat, že se tyto nové podniky po stlačení monopolní ceny na cenu konkurenční nebudou rentovat, je třeba počítat s tím, že příbuzná odvětví, která jsou s to zahájit výrobu kartelovaného výrobku s poměrně nízkými náklady, budou vystupovat jako konkurenti, a že odvětví vyrábějící surogáty budou v každém případě ve stejné míře připravena, aby využila rozšířením výroby příznivou situaci. Ze všech těchto důvodů plyne, že monopoly zpracovatelského prů-

myslu, jež se nezakládají na monopolistickém disponování určitými nalezišti surovin, jsou mimořádně vzácné. Jejich výskyt byl pokaždé umožněn jen určitými legislativními opatřeními, patenty a systémem koncesí. Před jedním nebo dvěma desetiletími se hovořilo o přepravním monopolu železnic. Nevíme, nakolik se zakládal na koncesním systému. Dnes se všeobecně již tolik o tom nemluví. Motorové vozidlo a letadlo se staly nebezpečnými konkurenty železnic. Ale i před nástupem těchto konkurentů existovala v možnosti používání vodních cest jistá hranice, za kterou železnice svými tarify v četných dopravních relacích nesměly jít.

Hovoří-li se dnes často o tom, že tvorbou monopolů byl odstraněn podstatný předpoklad liberálních ideálů kapitalistického společenského řádu, je to nejen velká nadsázka, ale nesprávné posouzení faktů. Ať otáčíme nebo obrácíme problém monopolu jakkoliv, vždy zase zjistíme, že monopolní ceny jsou možné jen tehdy, jde-li o dispozici nerostným bohatstvím jistého druhu anebo vytvoří-li zákonodárství nebo administrativa předpoklady pro tvorbu monopolu. V hospodářském vývoji samotném nemůže být řeč o tendenci k vyloučení konkurence, s výjimkou dolů a příbuzných odvětví. Namítá-li se proti liberalismu, že již nejsou dány podmínky konkurence, jaké existovaly v dobách klasické politické ekonomie a počátků liberálních idejí, není to v žádném ohledu oprávněné. Stačí uskutečnit některé požadavky liberalismu (svobodný obchod v tuzemsku a se zahraničím), aby se tyto podmínky zase obnovily.

8. Byrokratizace

Často se také ještě v jiném smyslu hovoří o tom, že dnes již nejsou dány předpoklady liberálního společenského ideálu. Ve velkých závodech, jež se staly nutností v důsledku pokroku v dělbě práce, prý musí stále více narůstat personální aparát. Řízení těchto závodů se proto stále více podobá řízení státních podniků, jejichž byrokracii liberalismus kritizuje více než kdokoliv jiný. Podle zmíněného názoru se tyto závody stávají den ode dne těžkopádnějšími a méně přístupnými novotám. Výběh na vedoucí místa se již neprovádí podle zdatnosti a schopností, ale podle formálních hledisek, podle předchozího vzdělání, služebního věku a často podle osobních vztahů nevěcné povahy. Tím prý nakonec mizí to, čím vynikaly soukromé podniky nad veřejnými. Jestliže tedy bylo v dobách liberálních klasiků oprávněné vystupovat proti státnímu podniku, podvazujícímu svobodnou iniciativu a radost z práce, není tomu tak již dnes, kdy se postupuje v soukromých podnicích neméně byrokraticky, pedanticky a formálně než ve veřejných.

Abychom mohli ověřit pádnost těchto námitek, musíme si nejprve ujasnit, čemu máme vlastně rozumět, když mluvíme o byrokracii a byrokratickém řízení, a čím se tyto liší od komerce a komerčního řízení. Protiklad mezi komerčním a byrokratickým duchem je protikladem mezi kapitalismem - soukromým vlastnictvím výrobních prostředků - a socialismem - společenským vlastnictvím výrobních prostředků, jenž je přenesen do duchovní sféry. Kdo disponuje výrobními prostředky, jež jsou jeho vlastnictvím anebo mu byly vlastníkem zapůjčeny za úplatu, musí stále pamatovat na to, aby je používal tak, že jimi bude uspokojena za daných okolností nejnaléhavější společenská potřeba. Pokud to nedělá, pracuje se ztrátou a jeho postavení vlastníka a podnikatele se nejdříve omezí a posléze z něho bude úplně vytlačen. Přestane být vlastníkem a podnikatelem a musí se vrátit do okruhu osob, které mohou prodávat jen svoji pracovní sílu a není jejich úkolem, aby usměřňovaly výrobu do správných (podle smýšlení spotřebitelů) kolejí. V propočtech kapitálové rentability, jež jsou účelem i předmětem hospodářské kalkulace a účetnictví, mají podnikatelé a kapitalisté metodu, která jim umožňuje kontrolovat jejich činnost s nejvyšší dosažitelnou přesností do všech podrobností a vidět pokud možno u každého jednotlivého počínu - obchodního případu -, jaký bude mít dopad na celkový výsledek podniku. Účtovat a počítat v penězích je tak nejdůležitější duchovní výzbrojí kapitalistického podnikatele a nikdo menší než Goethe se vyslovil, že podvojně účetnictví je „jeden z nejkrásnějších vynálezů lidského ducha“. Goethe to mohl říci, protože nebyl zatížen oním resentimentem, jež malí literáti vždy pociťují vůči podnikatelům. Sbor těchto malých stále opakuje, že počítání v penězích a hospodaření s penězi jsou nejhanebnější věci na světě.

Počítání v peněžních jednotkách, účetnictví, kalkulace a podniková statistika umožňují i největším a nejkomplicovanějším podnikům přesně kontrolovat výsledek každého jednotlivého oddělení. Tím je také umožněno posoudit činnost jednotlivých vedoucích oddělení a jejich význam pro celkový výsledek podniku. Tak se našlo pevné měřítko pro zacházení s jednotlivými vedoucími oddělení: známe jejich hodnotu a jak vysoko je smíme odměňovat. Postup na vyšší a zodpovědnější místo vede přes nepochybně prokázaný úspěch v užším okruhu působnosti. A tak jako lze kontrolovat činnost vedoucích oddělení na základě podnikového účetnictví, lze kontrolovat i činnost podniku na každém jednotlivém úseku jeho činnosti a účinnost určitých organizačních a podobných opatření.

Tato exaktní kontrola má ovšem své hranice. Uvnitř oddělení nelze úspěch či neúspěch činnosti jednotlivce postihnout stejným způsobem jako činnost vedoucího oddělení. Také existují oddělení, jejichž příspěvek k celkovému výkonu nelze zachytit účetně; to, co dělá studijní oddělení, právní kancelář, sekretariát, statistická služba atd., nelze zjistit způsobem, jakým například zjišťujeme výkonost určité prodejní či výrobní služby. Prve jmenované je nutno přenechat odhadu příslušných vedoucích oddělení, druhé posouzení ústředního vedení podniku, a těmto posuzovatelům to také lze klidně ponechat v kompetenci, protože to dovoluje poměrná přehlednost poměrů a posuzovatelé (vedení oddělení a ústřední vedení) jsou zainteresováni na správnosti posouzení tím, že výnos jim svěřených činností působí zpětně na jejich důchod.

Protikladem k těmto podnikům, jejichž každé hnutí je kontrolováno kalkulacemi rentability, je aparát veřejné správy. Zda plní soudce - a co platí o soudci, platí stejně o každém správním úředníkovi vrchnostenské správy - své úkoly lépe či hůře, nemůže ukázat žádné účetnictví. Není tu žádná možnost zjistit podle nějakých objektivních znaků, zda se spravuje okres nebo resort dobře nebo špatně, draze nebo levně. Při posuzování činnosti úředníků veřejné správy jsou tedy otevřeny dveře volné úvaze a tím také libovůli. Také otázku, zda je úřad nutný, zda tam pracuje příliš mnoho nebo příliš málo zaměstnanců, lze rozhodnout vždy jen podle hledisek, jež připouštějí příměs nevěcnosti. Jen na jediném poli veřejné správy existuje nezpochybnitelné kritérium úspěchu či neúspěchu: na poli válečném. Ale i zde je jisté jen to, „zda“ se dosáhlo úspěchu. Otázka, nakolik rozdělení mocenských poměrů předurčilo rozhodnutí již před počátkem bojů a jakou část výsledku je třeba připsat způsobilosti či nezpůsobilosti, chování vůdců a účelnosti příslušných institucí, nelze zodpovědět přísně ani přesně. Byli již oslavováni vojevůdcové, kteří dělali vše, aby usnadnili protivníkovi vítězství, a kteří děkují za úspěch jen okolností, jež byly silnější než chyby, jichž se sami dopustili. A někdy byli zatracováni poražení, jejichž genialita udělala vše, aby odvrátila neodvratitelnou porážku.

Vedoucí soukromého podniku dává zaměstnancům, které pověřuje samostatnými úkoly, jediný příkaz: usilovat o nejvyšší rentabilitu. Tento příkaz obsahuje vše, co jim může sdělit, a účetnictví umožňuje zjistit snadno a jistě, nakolik jej splnili. Vedoucí byrokratického úřadu je ve zcela jiné situaci. Je s to udílet svým podřízeným příkazy o tom, co mají dělat, nemůže však zkontrolovat, zda byly vynaložené prostředky ve správné proporcii k dosaže-

nému výsledku. Není-li všudypřítomný ve všech jemu podřízených úřadech a kancelářích, není s to posoudit, zda by dosažení téhož výsledku bylo bývalo možné menším vynaložením práce a věcných statků. Nemluvě vůbec o tom, že nelze vyčíslit ani samotný výsledek, nýbrž lze jej ohodnotit pouze přibližně. Neboť na věci se nedíváme z hlediska techniky administrativy a jejího účinku navenek, ale zkoumáme jen jejich zpětný dopad na vnitřní provoz byrokratického aparátu; u výsledku nás zajímá tudíž jen jeho poměr k vynaloženým nákladům. Jelikož je tedy pro zjištění tohoto poměru kalkulace po způsobu podnikového účetnictví nemyslitelná, musí vedoucí byrokratického aparátu udílet svým podřízeným pokyny, jejichž splnění se stává povinností. V těchto pokynech se schematicky zachycují obvyklé a pravidelné činnosti. Ve všech mimořádných případech však je třeba před uskutečněním výdaje požádat o pokyn nadřízeného úřadu, což je zdoluhavý a málo účelný postup, v jehož prospěch lze uvést jen to, že je jediný možný. Protože kdybychom udělili každému podřízenému orgánu, každému vedoucímu oddělení, každé pobočce právo uskutečnit ty výdaje, které považují za nutné, stouply by náklady na správu do nekonečna. Zmíněný systém je v nejvyšší míře nefunkční a neuspokojivý a nesmíme si o něm činit žádné iluze. Povoluje se mnoho zbytečných výdajů a mnohé výdaje, které by naopak byly nutné, se neuskuteční, protože byrokratickému aparátu není v důsledku jeho zvláštností dáno přizpůsobovat se poměrům tak, jak to činí podniky.

Účinek byrokratizace se projevuje především na jejím nositeli, na byrokratovi. V soukromých podnicích není přijetí pracovní síly udělením milosti, ale obchodem, při kterém si přijdou na své obě strany, zaměstnavatel a zaměstnanec. Zaměstnavatel se musí snažit platit pracovní sílu ve výši, která odpovídá jeho pracovnímu výkonu. Kdyby to nedělal, vystavil by se nebezpečí, že by musel přenechat pracovníka lépe placímu konkurentovi. Zaměstnanec se musí snažit zastávat místo tak, aby byl hoděn své mzdy a místo neztratil. Jelikož zaměstnávání není laskavost, ale obchod, nemusí se zaměstnanec bát, že by mohl být propuštěn proto, že upadl do nemilosti. Neboť podnikatel, jenž propustil nepotřebitelného a jeho mzdy hodného zaměstnance z antipatie, škodí jen sobě a nikoliv pracovníkovi, který si najde jiné vhodné upotřebení. Není vůbec obtížné přenést na vedoucího oddělení oprávnění zaměstnávat nebo propouštět pracovní síly. Jelikož je každý vedoucí oddělení pod tlakem kontroly účetnictví a kalkulace nucen k tomu, aby pečoval o nejvyšší rentabilitu svého oddělení, musí se ve vlastním zájmu starat, aby si ve svém oddělení udržel nejlepší pracovní síly. Propustil-li z antipatie někoho, koho propustit neměl, bylo-li jeho jednání motivováno osobními, nikoliv

věcnými ohledy, musí sám za to pykat. Bude to konečně jeho škoda, bude-li zkrácen výsledek jím řízeného oddělení. Začlenění osobního výrobního činitele, práce, do výrobního procesu, probíhá tímto způsobem hladce. Zcela jinak je tomu v byrokratické organizaci. Jelikož zde nelze zjistit produktivní podíl jednotlivého oddělení, a tím také podíl jednotlivé pracovní síly na výsledku, ani když je ve vedoucím postavení, jsou otevřeny dveře sympatiím a antipatiím jak při zaměstnávání, tak při odměňování. Okolnost, že při obsazování úřednických míst ve veřejné správě působí přímluva vlivných osob, se nezakládá na zvláštní špatnosti těch, kdo mají obsazovat místa, ale právě na faktu, že již od počátku chybí každé objektivní měřítko. Jisté že se mají zaměstnat nejschopnější, ale otázkou je, kdo je nejschopnější. Kdyby se to dalo zjistit tak jednoduše jako otázka, jakou cenu má pro podnik soustružník nebo sazeč, byla by věc v nejlepším pořádku. Protože tomu tak není, panuje libovůle. Aby tato libovůle pokud možno zůstala v jistých hranicích, je snaha ji omezit stanovením formálních podmínek pro zaměstnávání a služební postup. Dosažení určitého postavení se váže na určitý stupeň vzdělání, na úspěšné složení zkoušek a na činnost prováděnou po určitý čas v jiných zaměstnáních; služební povýšení se činí závislým na určitém služebním věku. To vše nemůže samozřejmě ani v nejmenším kompenzovat nemožnost nalezení nejlepšího člověka pro každé místo prostřednictvím kalkulace rentability. Znamenalo by to pouze snahu vládat se do otevřených dveří, kdybychom chtěli ještě zvláště zdůraznit, že školní vzdělání, zkoušky a služební věk ani v nejmenším nezaručují, že výběr bude správný. Naopak! Tento systém a priori vylučuje, aby se silné a výkonné osobnosti dostaly na místa, jež odpovídají jejich silám a schopnostem. Ještě nikdy se nedostala cenná osobnost do čela odboru skrze předepsané vzdělání a služební postup. Dokonce i v samotném Německu, kde se nábožně věří v úředníky, se používá výrazu „korektní úředník“, aby se vyjádřilo, že jde o osobnost bez masa a krve, třebaže slušnou.

Charakteristickým znakem byrokratické organizace tedy je, že jí chybí vodítko, které poskytuje kalkulace rentability pro posouzení obchodního úspěchu v poměru k nákladům; aby kompenzovala - i když velmi nedokonale - tento nedostatek, je nucena vázat uzavírání obchodů a zaměstnávání personálu na formální předpisy. Veškeré nedostatky, jež se připisují byrokratické organizaci, její nepružnost, malá vynalézavost a její bezbrannost vůči problémům, které se v obchodním životě snadno vyřeší, jsou důsledkem tohoto základního nedostatku. Dokud zůstává činnost státního aparátu omezena na ono úzké pole, jež mu vykazuje liberalismus, nebudou nevýhody byrokratismu

příliš zjevné. Velkým problémem celého hospodářství se stávají teprve v okamžiku, kdy stát - a totéž samozřejmě platí i o obcích a komunálních svazech - začne zespolečenšovat výrobní prostředky a zúčastňovat se aktivně výroby či dokonce obchodu.

Je-li veřejný podnik řízen pouze z hlediska nejvyšší rentability, potom si zajisté může spočítat rentabilitu v penězích, dokud ještě převážný počet podniků je v soukromém vlastnictví, a tudíž ještě existuje trh a tvoří se tržní ceny. Jeho rozvoji a efektivnosti brání jen okolnost, že jeho vedoucí - státní orgány - nejsou na úspěchu či neúspěchu činnosti zainteresováni tím způsobem, jak je tomu u soukromých podniků. Nelze proto vedoucímu přenechat svobodné rozhodování o radikálních opatřeních; jelikož nenese ztrátu, jež by mohla vzniknout v důsledku jeho obchodní politiky, mohl by se ve své řídicí činnosti příliš snadno odvážit rizik, která by skutečně odpovědný - protože na zisku zúčastněný - vedoucí nikdy na sebe nevzal. Proto je třeba jeho pravomoci nějak omezit. Je lhostejné, zda je vážeme na dodržování přísných norem anebo usnesení kontrolního kolegia nebo na souhlas nadřízeného úřadu - chování podniku vždy na sebe bere onu těžkopádnost a nedostatek přizpůsobivosti, které všude vedly veřejné podniky od neúspěchu k neúspěchu.

Zpravidla se však stane jen zřídkakdy, že se veřejný podnik snaží pouze o rentabilitu a ponechá stranou všechna ostatní hlediska. Od veřejného podniku se zpravidla požaduje, aby zohlednil jistá „národohospodářská“ a další hlediska. Požaduje se například, aby při nákupu a prodeji dával přednost tuzemské výrobě před zahraniční; od železnic se požaduje, aby při stanovení tarifů sloužily jistým obchodně-politickým zájmům, aby stavěly a provozovaly tratě, které nelze učinit rentabilními, což se zdůvodňuje nutností hospodářského rozvoje určité oblasti, a aby jiné linky zase provozovaly ze strategických a dalších důvodů. Jestliže do řízení takové momenty zasahují, je každá kontrola rentabilitou vyloučena. Jestliže ředitel státních drah, který předkládá nepříznivou roční uzávěrku, může říci: „Mně svěřené tratě pracovaly ovšem, viděno z hlediska soukromohospodářské rentability, nepříznivě, ale nesmíme zapomínat, že z hledisek národohospodářských, národněpolitických, vojenskopolitických a dalších vykonaly ještě mnoho dalšího, co nelze postihnout výpočtem rentability“, potom je zřejmé, že za takových okolností ztratila kalkulace rentability jakoukoliv cenu pro posouzení výsledku, takže podnik - bez ohledu též na jiné v témže směru působící okolnosti - se musí vést právě tak byrokraticky, jako se třeba spravuje věznice anebo finanční úřad.

Soukromý podnik vedený ryze soukromohospodářskými hledisky, tj. usilující o co nejvyšší rentabilitu, se nikdy nemůže stát byrokratickým, byť by byl jakkoliv velký. Přísné zachování principu rentability umožňuje i největšímu podniku zjistit u každého obchodního případu a u činnosti každého oddělení s naprostou jasností jejich význam pro celkový výsledek. Dokud si podniky hledí jen svého zisku, zůstávají ušetřeny všech škod byrokratizace. Byrokratizace soukromovlastnických podniků, kterou dnes všude zjišťujeme, pochází jen z toho, že jim intervencionismus vnucuje pro řízení podniku taková hlediska, která by jim byla vzdálena, kdyby se mohly nezávisle rozhodovat. Musí-li podnik brát ohledy na politické předsudky a citlivé záležitosti všeho druhu, protože by jinak mohl být státními orgány v každém ohledu šikanován, rychle pod sebou ztratí jistou půdu kalkulace rentability. Ve Spojených státech např. jsou mezi podniky sloužícími *public utility* takové, které za tím účelem, aby se vyhnuly konfliktům s veřejným míněním a jím ovlivněnou legislativou, judikací a správou, zásadně nezaměstnávají katolíky, židy, ateisty, darwinisty, černochoy, Iry, Němce, Italy a všechny nové přistěhovalce. V intervencionistickém státním zřízení existuje pro každý podnik nutnost podřizovat se přáním státní moci; jedině tak se podniky mohou vyhnout těžkým újmám. Tato nutnost způsobila, že výše zmíněná a jiná hlediska, jež jsou cizí cílům podnikové rentability, ovlivňují řízení čím dál více. S tím mizí význam exaktní kalkulace a účetnictví a podniky se začínají stále více chovat nevěcně a podle formálních principů veřejných podniků; dochází k jejich byrokratizaci.

Byrokratizace řízení velkých podniků není tudíž nikterak výsledkem nutnosti, která by byla vlastní vývoji kapitalistického hospodářství. Je to jen průvodní jev intervencionistické politiky. Kdyby stát a jiné společenské mocnosti neomezovaly podniky, mohly by i největší podniky pracovat stejně ekonomicky jako malé.

III. Liberální zahraniční politika

1. Státní hranice

Vnitřní a zahraniční politika nejsou pro liberála ve vzájemném protikladu a často nastolovaná a důkladně diskutovaná otázka, zda mají mít zahraničně-politické úvahy přednost před vnitropolitickými anebo naopak, je v jeho očích zbytečná. Neboť politický koncept liberalismu obepíná a priori celý svět a stejné ideje, jež se snaží uskutečňovat v nejmenším okruhu, považuje za správné i pro velkou světovou politiku. Rozlišuje-li liberál vnitřní a zahraniční politiku, je to jen proto, aby účelně roztřídil a rozčlenil velký okruh úkolů politiky, a nikoliv proto, že by zastával názor, že v zahraniční politice mají platit jiné zásady než ve vnitřní.

Cíl vnitřní politiky liberalismu je také cílem jeho zahraniční politiky: je to mír. Tak jako uvnitř státu, usiluje liberalismus i ve styku mezi státy o mírovou spolupráci. Východiskem liberálního myšlení je poznání hodnoty a důležitosti lidské kooperace; všechno, co liberalismus plánuje a chce uskutečnit, slouží zachování současně dosaženého stavu a dalšímu rozvoji vzájemné kooperace lidí. Jako nejvyšší ideál máme vždy na mysli myšlenku dokonalé kooperace celého lidstva, která se odvíjí v míru a bez třenic. Myšlení liberálů má vždy na zřeteli celé lidstvo, a nikoliv pouze části, nelpí na úzkých skupinách a nekončí u hranic vesnice, krajiny, státu a světadílu. Je to kosmopolitické, ekumenické myšlení, myšlení obepínající všechny lidi a celou Zemi. V tomto smyslu je liberalismus humanismem, liberál je světobčanem, kosmopolitou.

Dnes, kdy svět ovládají antiliberální ideje, je kosmopolitismus v očích mas nařčením. V Německu existují přehorliví vlastenci, kteří nemohou odpuštěním velkým německým básníkům, zejména Goethemu, že jejich myšlení a cítění nebylo nacionálně omezené, nýbrž kosmopolitické. Domnívají se, že mezi zájmy národa a zájmy lidstva je nepřeklenutelný rozpor, a že ten, kdo zaměřuje své myšlenky a snahy na blaho lidstva jako celku, nutně pomíjí zájmy vlastního národa. Není nic zvrácenějšího než takové pojetí. Ten, kdo pracuje pro blaho celého německého národa, poškozují zájmy své užší regionální vlasti právě tak málo, jak málo poškozují Němec, jenž se zaměřuje na blaho celého lidstva, zvláštní zájmy svých soukmenovců, tj. spoluobčanů, kteří mu jsou bližší jazykem a sousedstvím a snad i původem a duchovním souzněním. Neboť tak jako je jednotlivce zainteresován na tom, aby užší po-

spolitost, v níž žije, vzkvétala a prospívala, je také ve stejné míře zainteresován na prospěchu celého světa.

Nacionalističtí šovinisté, kteří tvrdí, že mezi zájmy jednotlivých národů existují nepřeklenutelné rozpory, a chtějí zaměřit svoji politiku na vyzdvihování vlastního národa nad všechny ostatní, i kdyby se tak muselo stát použitím síly, hlásají s obrovským nadšením nutnost a užitečnost soudržnosti uvnitř jednotlivých národů a států. Čím ostřejší důraz kladou na nutnost boje navenek, tím ostřeji požadují jednotu uvnitř národa. Tomuto požadavku vnitřní jednoty liberál ani v nejmenším neodporuje. Naopak! Požadavek míru uvnitř národů je postulát, jenž - zrozen z ideje liberalismu - dosáhl převahy teprve v důsledku síly, které nabyly liberální ideje v 18. století. Než nastoupili na kolbiště liberální ideje se svým bezpodmínečným uznáváním míru, neomezovaly se národy jen na vedení válek s jinými národy; také uvnitř národů existovaly neustále hádky a hašteření a krvavé sváry. Ještě v 18. století stáli u Cullodenu Britové proti Britům. Ještě v 19. století vedlo v Německu Prusko válku proti Rakousku, přičemž s každou stranou bojovaly ještě jiné německé státy. Prusko tehdy nevidělo nic zlého na tom, že bojovalo na straně Itálie proti německému Rakousku, a v roce 1870 jen rychlý spád událostí zabránil Rakousku vstoupit po boku Francie do války proti Prusku a jeho spojencům. Řada vítězství, na něž je pruská armáda hrdá, byla vítězstvími pruských vojsk nad vojsky jiných německých států. Teprve liberalismus naučil národy snášet se uvnitř, tak jako je chce naučit dodržovat mír i navenek.

Rozhodující, nevyvratitelný argument proti válce čerpá liberalismus ze skutečnosti mezinárodní dělby práce. Dělba práce již dávno překračuje hranice politického společenství. Ani jeden kulturní národ neuspokojuje dnes soběstačně své potřeby bezprostředně vlastní výrobou. Všechny národy jsou odkázány na to, aby odbíraly zboží ze zahraničí a platily vývozem vlastních výrobků. Podvázání mezinárodní výměny zboží by lidstvo kulturně těžce poškodilo, podkopalo by blahobyt, ba dokonce existenční základnu miliónů a miliónů lidí. Nelze již vést války ve věku, kdy jsou národy vzájemně odkázány na výrobky zahraniční produkce. Jelikož lze podvázáním dovozů rozhodnout válku, kterou vede národ zapojený do mezinárodní dělby práce, musí se politika, která chce brát ohled na možnost války, snažit o soběstačnost národního hospodářství, tj. musí již v míru usilovat o to, aby se zastavila mezinárodní dělba práce u hranic vlastního státu. Kdyby chtělo Německo vstoupit z mezinárodní dělby práce a usilovat o bezprostřední uspokojování

všech svých potřeb domácí výrobou, zmenšilo by to celkový roční produkt německé práce a snížilo značně blahobyť, životní a kulturní úroveň německého národa.

2. Právo na sebeurčení

Již jsme ukázali, že vnitřní mír v nějakém státě může být trvalý jen tehdy, zaručuje-li demokratická ústava, že se panující systém může bez obtíží přizpůsobovat vůli občanů státu. Není třeba nic jiného než důsledně provádět tytéž zásady, aby se zajistil i mír mezi národy.

Starší liberálové si mysleli, že národy jsou od přírody mírumilovné a že válku chtějí jen knížata, aby dobytím území rozmnožila svou moc a své bohatství. Domnívali se proto, že postačí knížecí vládu nahradit vládami závislými na lidu, aby se zajistil trvalý mír. Ukáže-li se potom v lidovém státě, že státní hranice, jaké se vytvářely v průběhu dějin a jaké jsou v okamžiku přechodu k liberalismu, již neodpovídají státní vůli státních příslušníků, je třeba je pokojně změnit na základě výsledků lidového hlasování, jež vyjádří vůli občanů. Musí existovat možnost přeložit státní hranice, projeví-li se jasně vůle obyvatel určitého území připojit se k jinému státu než k tomu, ke kterému právě patří. V 17. a 18. století vtělili ruští carové do své říše obrovská území, jejichž obyvatelstvo nikdy nechtělo příslušet k ruskému státu. I kdyby byla ruská říše uskutečnila dokonale demokratickou ústavu, nebyla by uspokojila přání obyvatel těchto území, protože si vůbec nepřáli patřit spolu s Rusy do společného státního útvaru. Jejich demokratický požadavek byl: pryč od ruské říše, což znamenalo vytvoření samostatného polského, finského, lotyšského, litevského atd. státu. Skutečnost, že tyto požadavky a podobná přání jiných národů (např. Italů, Němců ve Šlesvicku-Holštýnsku, Slovanů a Maďarů v habsburské říši) nebylo možno uspokojit jinak než válkou, byla nejdůležitější příčinou všech válek vedených v Evropě po Vídeňském kongresu.

Právo na sebeurčení ve vztahu k otázce příslušnosti ke státu tedy znamená: Jestliže obyvatelé nějakého území, byť by to byla jednotlivá vesnice, jednotlivý region nebo řada spolu souvisejících regionů, dali neovlivněným hlasováním najevo, že si nepřejí zůstat ve svazku onoho státu, k němuž právě příslušejí, ale že chtějí vytvořit samostatný stát anebo patřit k jinému státu, je třeba tomuto přání vyhovět. Jedině toto může účinně zabránit občanským válkám, revolucím a válkám mezi státy.

Je nepochopením tohoto práva na sebeurčení, označuje-li se jako „právo národů na sebeurčení“. Nejde o právo na sebeurčení národnostně celistvé jednotky, ale o to, že obyvatelé každého regionu mají rozhodnout, do kterého státního svazku chtějí příslušet. Nepochopení je ještě horší, chápe-li se právo na sebeurčení jako „právo národů na sebeurčení“ v tom smyslu, že dává národnému státu právo odtrhnout proti jejich vůli částí národa příslušející k území jiného státu od tohoto státu a začlenit do vlastního státu. Italští fašisté odvozují od práva národů na sebeurčení požadavek na odtržení kantonu Tessin a části jiných kantonů od Švýcarska a jejich sjednocení s Itálií, i když si to obyvatelé těchto kantonů vůbec nepřejí. Podobně je stanovisko části Velkoněmců k německému Švýcarsku a Nizozemí.

Právo na sebeurčení, o němž je řeč, není právem národů na sebeurčení, ale právem na sebeurčení obyvatel každého území dosti velkého, aby tvořilo samostatný správní okres. Kdyby bylo nějakým způsobem možné dát každému jednotlivci toto právo na sebeurčení, muselo by se tak stát. Jen proto, že to není proveditelné, jelikož státní správa nějakého území musí být z naléhavých administrativně-technických ohledů uspořádána jednotně, je třeba omezit právo na sebeurčení na vůli většiny obyvatel území, jež jsou dostatečně velká, aby mohla vystupovat v politické správě země jako prostorové jednotky.

Tam, kde bylo právo na sebeurčení reálně účinné, vedlo v 19. a 20. století k vytvoření národních států a rozbití národnostních států, a k témuž výsledku by vedlo všude, kde by se bylo stalo účinným; to pramenilo (nebo by bývalo pramenilo) ze svobodné vůle těch, kdo byli povoláni rozhodnout v lidovém hlasování. Vytvoření států ze všech příslušníků daného národa bylo výsledkem práva na sebeurčení, nikoliv jeho účelem. Cítí-li se část národa lépe v samostatném státě nebo ve státním svazku s příslušníky jiných národů než v jednotném národním státě, lze ovšem zkusit získat ji propagandou pro ideologii jednotného národního státu, a tak změnit její politická přání. Chce-li však někdo proti její vůli určit její politický osud s odvoláním na vyšší právo národa, porušuje právo na sebeurčení nejinak než nějakou jinou formou útlatku. Rozdělení Švýcarska mezi Německo, Francii a Itálii by bylo, i kdyby se postupovalo přísně podle jazykové hranice, stejně těžkým porušením práva na sebeurčení jako kdysi rozdělení Polska.

3. Politické základy míru

Po zkušenostech, jež přinesla světová válka, se poznání o nutnosti trvalého míru stává patrně stále více všeobecným. Stále se však ještě opomíjí, že věčného míru lze dosáhnout jen úplným a všeobecným uskutečněním liberálního programu a že světová válka byla jen přirozeným a nutným důsledkem antiliberální politiky posledních desetiletí.

Nesmyslné a bezmyšlenkovité heslo činí kapitalismus zodpovědným za vznik války. Lidé vidí zřejmou souvislost mezi politikou ochranných cel a vznikem války a věří, jistěže z naprosté neznalosti věci, že smí beze všeho identifikovat ochranné clo s kapitalismem. Zapomínají přitom, že se ještě nedávno vyčítalo kapitalismu („finančnímu kapitálu“, „Zlaté internacionále“, „obchodnímu kapitálu“), že nemá vlast a že se brání proti nutnosti zavést ochranná cla. Zapomínají, že ještě nedávno bylo možno číst ve všech nacionalistických spisech prudké útoky proti mezinárodnímu kapitálu, jemuž se vyčítal strach z války a podpora míru. Je zcela hloupé činit zodpovědným za vypuknutí války zbrojní průmysl. Zbrojní průmysl vznikl a vyrostl do značné velikosti proto, že válkychtivé vlády a národy žádaly zbraně. Bylo by zcela absurdní předpokládat, že se národy přiklonily k imperialistické politice z náklonnosti k továrnám na výrobu děl. Jako každý jiný průmysl vznikl i zbrojní průmysl proto, aby uspokojil potřebu. Kdyby před nákupem nábojů a trhavin daly národy přednost jiným věcem, továrníci by tyto věci byli vyrobili.

Lze předpokládat, že volání po míru je dnes všeobecné. Ale národy nemají jasno, jaké jsou předpoklady zajištění míru.

Aby nedocházelo k narušování míru, je třeba odstranit zájem na vedení válek. Je třeba nastolit řád, jenž zajistí národům a částem národů životní poměry, s nimiž budou natolik spokojeni, aby ze zoufalství nesáhly k válce. Liberál nechce odstranit válku mravokárstvím a kázáním. Snaží se vytvořit podmínky, jež odstraní příčiny válek.

Prvním předpokladem tohoto druhu je soukromé vlastnictví. Bude-li se ctít soukromé vlastnictví i za války, nebude-li vítěz oprávněn přivlastnit si soukromé vlastnictví soukromých osob a přivlastnění veřejného vlastnictví nebude mít valný význam, protože bude všude převládat soukromé vlastnictví výrobních prostředků, odpadá tím již jeden důležitý důvod pro vedení války. To ovšem ještě zdaleka není dost na to, aby se zajistil mír. K tomu, aby se z práva na sebeurčení nestala fraška, bude třeba zřídit takové politické instituce, aby přechod území z jedné státní svrchovanosti pod druhou měl co

nejmenší význam, aby nikdo neutrpěl škodu ani neměl zisk. Nikdo nemá správnou představu o tom, co je k tomu zapotřebí. Je proto třeba to ukázat jasně na několika příkladech.

Vezměme si k ruce jazykovou a národnostní mapu Střední a Východní Evropy a podívejme se, jak často např. v severních a západních Čechách železniční tratě přetínají národnostní hranice. V intervencionistickém a etatickém státě nelze zde státní hranici přizpůsobit hranici národnostní. Není možné vést státní dráhy českého státu přes území německého státu a ještě méně je možné provozovat železniční trať, kde je každých pár kilometrů jiná správa. Rovněž by bylo nemyslitelné octnout se vždy po několika minutách nebo čtvrthodinách u celní hranice se všemi jejím formalitami. Lze tedy snadno pochopit, docházejí-li etatické a intervencionistické k závěru, že se nesmí „roztrhat“ „zeměpisná“ anebo „hospodářská“ jednota takových území, že se takové území musí přiřknout „jednomu pánovi“. (Je samozřejmé, že se každý národ snaží dokázat, že jen on sám je oprávněn a povolán hrát úlohu pánů.) Pro liberalismus zde neexistuje žádný problém. Soukromé dráhy mohou, jsou-li prosty veškerého vměšování vrchnosti, probíhat nerušeně i územím několika států. Neexistují-li celní hranice a dopravní omezení pro lidi, zvířata a zboží, nebude na tom záležet, zda vlak během několikahodinové jízdy bude přejíždět státní hranice častěji či méně často.

Jazyková mapa nám ukazuje také národnostní enklávy. Bez pozemního národnostního spojení s hlavním kmenem národa bydlí soukmenovci v kompaktním osídlení v jazykových ostrovech. Za současných státních poměrů je nelze politicky přiřknout k mateřské zemi. Stát, který dnes existuje v podobě celně-hospodářského území, musí mít bezprostřední územní souvislost. Malá „zahraniční država“ by byla izolována hospodářskou a celní politikou od bezprostředně sousedícího území a vystavena hospodářskému usychání. Existuje-li však svobodný obchod a stát se omezí na udržování soukromého vlastnictví, bylo by řešení problému velmi jednoduché. Žádný jazykový ostrov by si nemusel nechat líbit, aby byl národnostně utlačován jen proto, že není s hlavním kmenem vlastního národa spojen osídleným pozemním koridorem.

Pověstný „koridorový problém“ také existuje jen v imperialisticko-etaticko-intervencionistickém systému. Vnitrozemský stát se domnívá, že potřebuje „koridor“ k moři, aby jeho zahraniční obchod byl chráněn od intervencionistické a etatické politiky států, jejichž území jej dělí od moře. Kdyby byl obchod svobodný, nebylo by důvodu, proč by vnitrozemský stát považoval „koridor“ za žádoucí.

Přechod z jednoho „hospodářského území“ ve smyslu etatismu do druhého představuje hluboký zásah do materiálních poměrů. Pomysleme jen na bavlnářský průmysl Horního Alsaska, který to prodělal již dvakrát, pomysleme na Horní Slezsko, na polský textilní průmysl atd. Přinese-li změna státní příslušnosti nějakého území obyvatelům výhody nebo nevýhody, pak je podstatně omezena jejich svoboda rozhodnout se pro ten stát, k němuž chtějí příslušet. O pravém sebeurčení se dá hovořit jen tehdy, když rozhodnutí každého jednotlivce vyvěrá ze svobodné vůle, a nikoliv ze strachu před ztrátou anebo z naděje na zisk. Liberálně organizovaný kapitalistický svět nezná oddělené „hospodářské zóny“. V tomto světě tvoří celý zemský povrch jediné hospodářské území.

Právo na sebeurčení prospívá jen těm, kdo patří k většině. K tomu, aby se chránily i menšiny, je třeba vnitropolitických opatření, z nichž se podíváme nejdříve na ta, jež spadají do oblasti vzdělávací politiky.

Ve většině států existuje dnes povinná školní docházka. Rodiče jsou povinni posílat děti po určitý počet let do školy anebo jim opatřit místo školního vyučování rovnocenné vyučování domácí. Nemá smysl zabývat se důvody, jež byly svého času uplatňovány pro povinnou výuku a proti ní. Dnes již nepřicházejí v úvahu. Při posouzení této otázky přichází v úvahu jen **jeden** argument, totiž že zachování povinné výuky se vůbec nesnáší s úsilím o nastolení trvalého míru.

Obyvatelé Londýna, Paříže a Berlína tu nevěřičně potřesou hlavou. Co pro všechno na světě má povinná výuka společného s válkou a mírem? Tuto otázku, stejně jako tak mnoho jiných, nesmíme posuzovat jen z hlediska evropského Západu. V Londýně, Paříži a Berlíně je školská otázka snadno řešitelná. V těchto městech nemůže být pochyb, v jakém jazyce se má vyučovat. Z národnostního stanoviska lze na obyvatelstvo, jež bydlí v těchto městech a posílá své děti do školy, nahlížet jako na celkem jednotné. Ale i Neangličané, kteří bydlí v Londýně, považují za samozřejmé a za něco, co je v zájmu jejich dětí, že se výuka koná v angličtině a v žádném jiném jazyce, a nejinak je tomu v Paříži a Berlíně.

Otázka výuky má však úplně jiný význam v těch velkých oblastech, v nichž vedle sebe a mezi sebou bydlí národy hovořící různými jazyky. Zde nabývá rozhodujícího významu otázka, který jazyk se má stát vyučovacím jazykem. Tato otázka může rozhodnout o budoucnosti národa. Děti lze školou odcizit národu jejich rodičů, školu lze postavit do služeb národního útisku. Kdo vládne školou, má moc škodit cizímu národu a prospívat vlastnímu.

Není řešením problému, jestliže existují návrhy posílat každé dítě do té školy, ve které se vyučuje v jazyce jeho rodičů. Předně nelze - nehledě na smíšená manželství - vždy snadno rozhodnout, který je jazyk rodičů. V jazykově smíšených oblastech nutí povolání mnoho lidí, aby používali všechny jazyky, jimiž se v zemi mluví. Na druhé straně se ale jednotlivec nemůže, zase s ohledem na výtěžkové poměry, otevřeně vyslovit pro ten nebo onen národ; za intervencionismu by ho to mohlo stát zákazníky z příslušníků ostatních národů nebo zaměstnání u podnikatele, který je příslušníkem druhého národa. Je také mnoho rodičů, kteří by chtěli posílat své děti právě do školy jiného národa, protože si cení více výhody dvojjazyčnosti nebo připojení k druhému národu než věrnost vlastnímu národu. Ponechá-li se rodičům volba, do které školy chtějí posílat své děti, budou vystaveni všemu možnému nátlaku. Ve všech národnostně smíšených územích je škola politikum nejvyššího významu. Nelze ji odpolitizovat, chová-li se jako veřejná a donucovací instituce. Je jen **jeden** prostředek: stát, vláda, zákony se žádným způsobem nesmějí starat o školu a vyučování, veřejné prostředky se na ně nesmějí vynakládat, výchovu a výuku je třeba úplně přenechat rodičům a soukromým organizacím a ústavům.

Je lepší, vyroste-li několik chlapců bez školy, než aby se jim sice dostávalo dobrodiní školní výuky, avšak spojeného s šancí, že jednou, až vyrostou, budou zabiti nebo zmrzačeni. Zdravý analfabet je pořád ještě lepší než gramotný mrzák.

Ale s odstraněním duchovního donucení, které je vykonáváno povinnou školou a povinnou výukou, se ještě v žádném případě neudělalo vše, aby byly v jazykově smíšených oblastech odstraněny všechny třecí plochy mezi národy. Škola je prostředkem národnostního útlu, který se nám jeví snad jako nejnebezpečnější, není ale určitě jediný. Každé vměšování vlády do hospodářského života se může stát prostředkem národnostního útlu. Z tohoto hlediska je třeba v zájmu zachování míru usilovat o omezení činnosti státu na oblast, kde je v nejpřísnějším smyslu slova nezbytná. Nelze se vzdát toho, aby státní aparát chránil a udržoval svobodu, životy, zdraví jednotlivců a soukromé vlastnictví. Již soudcovská a policejní činnost vykonávaná ve službách těchto účelů se může stát nebezpečnou v oblastech, kde převládá nějaký důvod pro stranické úřadování. Jen v zemích, kde není zvláštní důvod pro stranickost, není se za normálních okolností třeba obávat, že soudce, který má aplikovat platné zákony k ochraně života, zdraví a vlastnictví, bude postupovat příliš stranicky. Existuje-li však z náboženských, národnostních

nebo podobných příčin hluboká propast mezi jednotlivými skupinami obyvatelstva, propast, jež vylučuje každý pocit spravedlnosti nebo lidskosti a ponechává jen nenávisť, mají se věci jinak. Pak se soudce, jenž postupuje vědomě (a mnohem častěji nevědomě) stranicky, domnívá, že plní vyšší povinnost, pokud spravuje svůj úřad v zájmu své skupiny. Pokud nemá státní aparát jiné povinnosti než ochranu života, zdraví, svobody a vlastnictví, lze vždy ještě formulovat pravidla, jež mají dodržovat úřady a soudcové, natolik přesně, že pro volnou úvahu anebo dokonce pro svévoli úředníků a soudců zůstane jen malý nebo vůbec žádný prostor. Kde se však státnímu aparátu částečně přenechává řízení výroby tím, že bude oprávněn rozhodovat o použití statků vyššího řádu, je nemožné zavazovat správce vládních pravomocí normami, které zajistí občanovi určité nároky. Trestní zákon, jenž chce potrestat vrahu, může do jisté míry stanovit hranici mezi vraždou a ne-vraždou, která odkáže volnou úvahu soudce do jistých mezí. Každý právník ví ovšem až příliš dobře, že i nejlepší zákon lze zneužít v konkrétních případech výkladem, interpretací a aplikací. Avšak orgánu, jenž má spravovat dopravní podniky, doly nebo velkostatky, lze dát k zamezení stranickosti v národnostně-politicky sporných otázkách sotva několik zcela obecných, a proto nic neříkajících pokynů, třebaže bude jeho svoboda nařizovat ještě značně omezena z jiných důvodů, o nichž bylo pojednáno již dříve v II. oddíle; je třeba mu ponechat v mnohých věcech volný prostor, protože nelze předem posoudit, za jakých okolností bude muset jednat. Tím se otvírají dveře dokořán svévoli, stranickosti a zneužívání úřední moci.

Také v oblastech, kde bydlí příslušníci různých národů, je třeba vybudovat jednotnou správu. Nelze postavit na každé nároží jednoho německého a jednoho českého policistu, aby každý hlídal jen příslušníky svého vlastního národa. A i kdyby to dokonce bylo možné, vznikla by nejprve otázka, kdo je povolán zakročit, zavdali-li důvod k zákroku příslušníci obou národů. Nelze prostě obejít nevýhody pramenící z nutnosti jednotné správy v těchto regionech. Ovšem potíže, které již existují v oblasti ochrany života, zdraví, svobody a majetku, se nesmí stupňovat do obludnosti tím, že se rozšíří činnost státu i na jiné oblasti, a sice na takové, kde vzhledem k jejich povaze bude svévoli trvale vyhrazen široký prostor.

Velká území ve světě jsou osídlena nejen příslušníky **jednoho** národa, **jedné rasy, jednoho náboženství**, ale jsou osídlena v pestré směsi různými národy. Migrací, která musí nutně sledovat přesuny stanovišť výroby, se staví stále další oblasti před problém smíšeného obyvatelstva. Nechceme-li

ještě uměle zvětšit třenicice, jež nutně vzniknou z tohoto spolubydlení, je třeba omezit stát na ty úkoly, které může splnit pouze on.

4. Nacionalismus

Dokud vládli národům despotičtí monarchové, nemohla zakotvit myšlenka, že by se státní hranice měly upravit podle národnostních hranic. Usmyslí-li si potentát začlenit do své říše nějakou provincii, nestaral se, zda obyvatelé - poddaní - jsou či nejsou srozuměni se změnou vlády. Jediné hledisko přicházející v úvahu bylo, zda k dobytí a udržení budou stačit existující vojensko-mocenské prostředky; navenek se ospravedlňovalo jeho jednání více či méně vyumělkovanou konstrukcí právního nároku. Otázky národní svébytnosti obyvatel dotčeného území se to vůbec netýkalo.

Otázka, kudy mají probíhat hranice státu, se teprve pro liberalismus stala problémem nezávislým na vojenských a právně-historických úvahách. Liberalismus, který buduje stát na vůli většiny lidí obývajících určité území, odmítá veškerá vojenská hlediska, jež dříve rozhodovala pro ohrazení území státu. Zavrhuje právo na dobývání, nemůže pochopit, jak lze hovořit o strategických hranicích, a je mu zcela nesrozumitelné, jak lze nastolit požadavek začlenit zemi do vlastního státu, aby vzniklo nárazníkové území. Liberalismus neuznává historické právo knížete na to, aby zdědil nějakou provincii. Království v liberálním smyslu může být jen královstvím nad lidmi, a nikoliv královstvím nad určitým kusem území, vůči němuž se lidé jeví jako příslušenství. Monarcha z milosti boží má titul odvozený od nějakého území, např. „král Francie“; králové, jež dosadil liberalismus, neměli titul podle území, ale podle jména lidu, jemuž vládli jako ústavní králové. Tak měl Ludvík Filip titul „král Francouzů“, tak máme „krále Belgičanů“, tak existoval „král Helénů“.

Liberalismus vytvořil právní formu, v níž se vyjadřuje vůle národa příslušet či nepřislušet k určitému státu: plebiscit. Hlasováním se má stanovit, ke kterému státnímu území si obyvatelé určité krajiny přejí příslušet. Ale i kdyby byly splněny všechny obecně politické (např. školní a vyučovací) a všechny hospodářsko-politické předpoklady pro to, aby se plebiscit nestal výsměchem, a kdyby dále bylo beze všeho možné nechat hlasovat o státní příslušnosti v každé obci a opakovat tato hlasování, jakmile se změní poměry, ještě pořád by zůstal nevyřešený zbytek, jež může vést ke třenicím mezi různými národy. Příslušet nuceně ke státu, k němuž příslušet nechtějí,

je neméně těžké, dostali-li se lidé do této situace výsledkem hlasování, než musí-li je snášet jako důsledek vojenského dobytí. Dvojnásob těžké to ale bude pro toho, kdo je odloučen od většiny svých spoluobčanů jazykem.

Být příslušníkem národnostní menšiny vždy znamená být občanem druhého řádu. Spory o politických otázkách se musí přirozeně řešit slovem i písmem, projevy, novinovými články a knihami. Tyto prostředky však příslušníkům cizojazyčné menšiny nejsou k dispozici ve stejné míře jako těm, jejichž mateřština a obcovací jazyk jsou totožné s jazykem, v němž se vedou politické diskuse. Politický názor národa je výplodem idejí jeho politické literatury. Příslušník cizojazyčné menšiny, pro něhož má sediment tohoto názoru, vtělený do formy zákona, bezprostřední význam z toho důvodu, že musí zákony poslouchat, má dojem, že je z účinné účasti na tvorbě zákonodárcovy vůle vyloučen nebo že se přinejmenším nesmí účastnit na tvorbě této vůle v témže rozsahu jako příslušníci většinového národa. A předstoupí-li před soudce nebo správního úředníka, aby navrhl konkrétní rozhodnutí v případech, jež se ho týkají, stojí před muži, jejichž politické myšlení je mu cizí, protože se utvořilo pod jinými ideologickými vlivy.

Nehledě však vůbec k tomu všemu, vyplývá těžká újma již v mnoha ohledech z okolnosti, že příslušníci menšiny jsou nuceni používat u soudu a na správních úřadech jim cizí jazyk. Je nebetyčný rozdíl, zda může obžalovaný před soudem promluvit ke svým soudcům bezprostředně anebo zda se výslech musí konat prostřednictvím tlumočnicka. Příslušníkovi menšinového národa se dává na každém kroku pocítit, že žije mezi cizinci a že je občanem druhé třídy, třebaže to znění zákona popírá. V liberálním státě, v němž je činnost vlády omezena na ochranu života a majetku státních občanů, jsou všechny tyto nevýhody velmi závažné. Avšak ve státě, kde se vládne intervencionisticky nebo dokonce socialisticky, se stanou zcela nesnesitelnými. Jestliže správní úřady musí všude zasahovat do hospodářského života podle vlastního uvážení, jestliže prostor, uvnitř kterého mají soudcové a úředníci rozhodovat, je tak široký, že je v něm místo i pro zohlednění politických předpokladů, je příslušník národnostní menšiny vystaven svévoli a útlaku veřejnými funkcionáři příslušnými k většinovému národu. Co to znamená, když ani škola a kostel nejsou svobodné, nýbrž podléhají regulaci vlády, již bylo řečeno.

Zde je třeba hledat kořeny agresivního nacionalismu, jehož působení dnes vidíme. Mýlí se ten, kdo se snaží odvodit politická nepřátelství, jež dnes existují mezi národy, z přirozených, a nikoliv z politických příčin. Všechny ony

symptomy původní antipatie mezi národy, jež se tu obvykle uvádějí jako důkaz, najdou se i uvnitř jednotlivých národů. Bavor nenávidí Prusa, Prus Bavora. U Francouzů a Poláků panuje nemenší nenávisť mezi jednotlivými národními skupinami. Přece však žijí Němci, Poláci a Francouzi pokojně ve svých státech. To, co dává zvláštní politický význam antipatii Poláka proti Němcovi a Němce proti Polákovi, je úsilí každého z obou národů strhnout na sebe politickou moc v hraničních regionech, kde vedle sebe žijí Němci a Poláci, a tuto moc použít k národnímu útlaku druhého národa. Skutečnost, že vlády chtějí prostřednictvím škol odcizit děti jazyku jejich otců, že cizojazyční občané jsou pronásledováni prostřednictvím soudů a úřadů, hospodářskopolitickými opatřeními a vyvlastňováním, rozdmýchala nenávisť mezi národy ve stravující oheň. Protože vlády chtějí násilnými prostředky vytvářet příznivé předpoklady pro budoucí politiku vlastního národa, zorganizoval se v jazykově smíšených regionech potlačovací systém, jenž se stal nebezpečným nym světovému míru.

Dokud nebude v národnostně smíšených územích liberalismus úplně prosazen, musí národnostní nenávisť stále sílit a rozdmýchávat vždy nové války a nová povstání.

5. Imperialismus

Dobyvačnost absolutistických monarchů minulých staletí usilovala o rozšíření sféry moci a rozmnožení bohatství. Vladař nikdy nebyl dost mocný, protože mohl své panství udržet proti vnitřním a vnějším nepřátelům jen silou. Vladař nikdy nebyl dost bohatý, protože potřeboval prostředky na vydržování svých válečníků a odměňování svých přívrženců.

Pro liberální stát má otázka, zda se mají hranice státního území dále rozpínat či nikoliv, podřadný význam. Bohatství se nedá získat začleňováním nových provincií, protože proti „důchodům“ z územní části je třeba postavit náklady potřebné na vydržování její správy. Posílení vojenské moci je pro liberální stát nedůležité, protože stát nemá útočné plány. Liberální parlamenty tudíž kladly odpor snahám o zvýšení výdajů státu na zbrojení, agresivní politice a choutkám na anexi.

Ale liberální mírová politika, která se počátkem šedesátých let 19. století, kdy liberalismus rychle kráčel od úspěchu k úspěchu, považovala alespoň pro Evropu za již zajištěnou, předpokládá, že se všude prosadilo právo lidí žijících na určitém území vybrat si stát, ke kterému budou náležet. Jelikož absolutis-

tická moc nechtěla dobrovolně odstoupit, bylo k tomu, aby se toho dosáhlo, zapotřebí nejdříve řady těžkých válek a povstání. O odstranění cizovlády v Itálii, ochranu Němců v Šlesvicku-Holštýnsku před hrozícím odnárodněním, osvobození Poláků a balkánských Slovanů bylo možno se pokusit jen silou zbraní.

Jen na jediném z mnoha míst, kde se právo na sebeurčení dostalo do rozporu s daným politickým řádem, se našlo pokojné řešení: liberální Anglie dala svobodu iónským ostrovům. Všude jinde došlo k válkám a povstáním. Z bojů o německý stát se vyvinul neblahý moderní německo-francouzský konflikt, polská otázka zůstala neřešena, protože car zase jednou potlačil povstání, balkánská otázka byla řešena jen částečně a z nemožnosti rozmotat problémy habsburského státu proti vůli dynastie vyklíčila nakonec bezprostřední pohnutka světové války.

Moderní imperialismus se liší od rozpínavosti absolutistického knížectví tím, že jeho nositeli nejsou panovník ani jeho rod, ani šlechta, úřednictvo a vojáci, kteří počítají, že se obohatí kořistí a zařídí z prostředků dobytých území, ale že jej lidové masy považují za nejvhodnější prostředek k zachování národní nezávislosti. V soukolí antiliberální politiky, jež rozšiřuje úkoly státu tak, že ponechává jen mizivý prostor lidské činnosti bez vlivu státu, nelze doufat ani v pouze dílčím způsobem uspokojivé řešení politických problémů těch regionů, v nichž žijí vedle sebe příslušníci různých národů. Nevykonává-li se správa těchto území veskrze liberálně, nemůže být ani řeči o byť jen přibližné rovnoprávnosti různých národností. Pak mohou existovat jen vládnoucí a ovládaní. Lze jen zvolit, zda někdo bude kladivem, anebo kovadlinou. Takto se stane usilování o co nejsilnější národní stát, jenž je schopen rozšířit své panství na všechna národnostně smíšená území, nezbytným požadavkem národní sebezáchovy.

Avšak problém jazykově smíšených území se neomezuje na půdu starého osídlení. Kapitalismus otevírá kultuře nové země, které mají příznivější podmínky pro výrobu než velké části starého osídlení. Kapitál a práce vyhledávají nejpříznivější umístění. Nastává migrace, jež daleko předčí všechna ranější stěhování národů. Jen málo národů může své vystěhovalce nechat odejít do zemí, v nichž je politická moc v rukou soukmenovců. Kde však tato podmínka není splněna, vznikají migrací znovu ty konflikty, jež jsou důsledkem vícejazyčnosti určitého území. V podrobnostech, o kterých zde nebude pojednáno, se mají věci v zámořských osadách jinak než v dávno osídlených evropských zemích; konflikty ovšem, jež vyplývají z neuspokojivé situace národnostních menšin, jsou konec konců tytéž. Z přání ušetřit soukmenovce

tohoto osudu plyne jednak úsilí o získání kolonií, vhodných pro osídlování Evropanů, jednak politika ochranných cel, jež má chránit tuzemskou výrobu, produkující za méně příznivých podmínek, před silnější zahraniční konkurencí, a tím odstranit odstěhovávání dělníků. Za účelem co největšího rozšíření chráněného trhu se potom zase usiluje i o získání území, jež pro osídlování Evropanů nepřicházejí v úvahu. Obchodně-politickou reakcí od konce sedmdesátých let 19. století a soutěží evropských průmyslových států o „odbytíště“ v Africe a Asii začíná moderní imperialismus.

Výraz imperialismus byl použit k označení moderní expanzivní politiky poprvé ve spojení s Anglií. Imperialismus Anglie se ovšem zpočátku nesoustředil ani tak na začleňování nových území, jako spíše na vytvoření obchodně-politického celku z různých držav podřízených anglickému králi. To vyplývá ze zvláštního postavení Anglie jako mateřské země největších koloniálních osad světa. Avšak to, co chtěli dosáhnout angličtí imperialisté vytvořením celní unie dominií s mateřskou zemí, mělo sloužit témuž účelu, jakému měly sloužit koloniální akvizice Německa, Itálie, Francie, Belgie a jiných evropských států: vytvoření chráněných odbytišť pro vývoz zboží.

Velkých obchodně-politických cílů imperialismu nebylo nikde dosaženo. Myšlenka všebritské celní unie se neuskutečnila. Území anektovaná evropskými státy v posledních desetiletích a ta, v nichž tyto státy dokázaly získat „koncese“, hrají v zásobování světového trhu surovinami a polotovary a v odpovídajících dodávkách průmyslových výrobků tak podřadnou úlohu, že nebylo možno dosáhnout jejich obchodně-politickou vázaností žádnou podstatnou změnu poměrů. K dosažení cílů, o něž usiloval imperialismus, se státy nemohly spokojit s okupací území obývaných divochy neschopnými klást odpor. Musely sáhnout po územích, jež mají v rukou národy, které jsou schopny se bránit zbraněmi. Zde však imperialistická politika všude ztroskotala anebo ztroskotá co nejdříve. V Habeši, Mexiku, na Kavkaze, v Persii, v Číně, všude vidíme, že imperialističtí útočníci jsou na ústupu či mají alespoň velké potíže.

6. Koloniální politika

Ideje a záměry, jimiž se řídila koloniální politika evropských mocností od doby velkých objevů, jsou v nejpříkřejším rozporu se všem zásadami liberalismu. Vůdčím hlediskem koloniální politiky bylo využití přesily bílé rasy nad příslušníky jiných ras. Evropané, vyzbrojeni všemi zbraněmi a pomůc-

kami, jež jim dala k dispozici evropská kultura, se vypravili, aby podrobili slabší národy, aby je oloupili o jejich majetek a zotročili je. Byla snaha omlouvat a zastírat skutečné motivy koloniální politiky pod záminkou, že jde o přání, aby se divoši mohli zúčastnit na požehnání evropské kultury. I kdybychom předpokládali, že by toto bylo pravým úmyslem vlád dobývajících území ve vzdálených kontinentech, přece jen by liberál nemohl v tom spatřovat postačující zdůvodnění užitečnosti a prospěšnosti tohoto způsobu kolonizace. Je-li evropská civilizace skutečně, jak se domníváme, na vyšším stupni než civilizace primitivních kmenů Afriky a než svým způsobem vysoce oceňovaná civilizace Asie, musela by se přece její nadřazenost prokázat již tím, že by přiměla tyto národy k tomu, aby ji dobrovolně přijaly. Mohlo by existovat horší vysvědčení o ubohosti evropské civilizace, než to, že ji nelze šířit jinak než ohněm a mečem?

Žádná kapitola dějin není prosáklá krví více než dějiny koloniální politiky. Zbytečně a bezúčelně se prolévala krev, kvetoucí regiony se zpusťšily, národy byly zničeny a vymýceny. Je jasné, že toto vše nelze nijak omluvit ani ospravedlnit. Vláda Evropanů v Africe a důležitých částech Asie je vládou absolutistickou, je v nejpříkřejším protikladu se všemi zásadami liberalismu a demokracie a není pochyb o tom, že je třeba usilovat o její odstranění. Jde jediné o to, likvidovat tento neudržitelný stav tak, aby byla způsobena co nejmenší škoda.

Nejjednodušším a nejradiálnějším řešením by bylo, aby Evropané z těchto oblastí stáhli své úředníky, armádu a policisty a ponechali obyvatele jim samým. Není důležité, zda se to požaduje bez dalších opatření anebo zda se požaduje, aby vzdání se kolonií předcházelo neovlivněné hlasování domorodců. Neboť sotva lze pochybovat o tom, jak by vypadal výsledek skutečně neovlivněného hlasování. Panství Evropanů v zámořských koloniích nemůže počítat se souhlasem porobených.

Důsledky takového radikálního řešení by byly předně takové, že by oblasti vyklizené Evropany byly ponechány anarchii, přinejmenším však nestálým bojům. Lze důvodně předpokládat, že se domorodci dosud od Evropanů naučili jen to špatné a že se nenaučili nic dobrého. To vůbec nehovoří proti domorodcům, nýbrž jen proti Evropanům, kteří je naučili jen špatností. Přinesli do kolonií zbraně a vyhlazovací nástroje všeho druhu, poslali tam svá nejhorší a nejnásilnější individua jako úředníky a důstojníky, zřídili v koloniích vojenskou a policejní vládu, která si krvelačností a ukrutností v ničem nezačala s vládním systémem bolševiků. Evropané se pak nesmí

divit, když špatný příklad, který sami dali v koloniích, teď také ponese zlé ovoce. V žádném případě by neměli právo farizejsky si stěžovat na nízký stav veřejné morálky u domorodců. Rovněž by nebylo oprávněné, kdyby chtěli tvrdit, že domorodci ještě nejsou zralí pro svobodu a že by potřebovali ještě dlouholetou výchovu karabáčem cizích mocipánů, aby dosáhli této zralosti. Neboť tato „výchova“ nese alespoň dílčí vinu na špatných poměrech, které existují dnes v koloniích, byť by se jejich následky plně projevíly až po případném odchodu evropských vojsk a úředníků.

Možná by ale někdo tvrdil, že je povinností Evropanů jako vyšší rasy, aby zabránili anarchii, která by po vyklizení kolonií pravděpodobně nastala, a že je proto v zájmu domorodců a jejich blaha zachovat koloniální panství. Pro zesílení tohoto argumentu budou možná vylíčeny v temných barvách poměry, jež panovaly ve střední Africe a v některých částech Asie před zřízením evropského panství; budiž vzpomenu to honů Arabů na otroky ve střední Africe a divokých výtržností, které si dovolili někteří indiští despotové. Tento argument je určitě značně pokrytecký. Nesmí se například zapomínat, že obchod s otroky mohl vzkvétat v Africe jen proto, že potomci Evropanů v amerických koloniích se stali kupci otroků. Ale nemáme ani zapotřebí zabývat se argumenty pro a proti. Kdybychom pro udržení evropského panování v koloniích nemohli uvést nic jiného než domnělý zájem domorodců, museli bychom říci, že bude nejlepší zrušit toto panování co nejdříve. Nikdo nemá právo vměšovat se do poměrů jiného, aby napomáhal svému blahobytu, a nikdo nemá předstírat, že jedná altruisticky pouze v zájmu jiných, myslí-li na vlastní zájmy.

Pro zachování evropského vlivu na poměry v koloniálních územích hovoří však ještě jiný argument. Kdyby si Evropané nikdy nebyli podrobili tropické kolonie, kdyby nebyli z velké části vybudovali svůj hospodářský systém na odběru tropických surovin a zámořských zemědělských produktů, za které platí průmyslovými výrobky, mohli bychom asi dnes klidně diskutovat o otázce, zda je vhodné zapojit tato území do světového hospodářství či nikoliv. Ale věci se tak nemají, jelikož všechna tato území byla již kolonizační násilně začleněna do rámce světového hospodářského společenství. Evropské hospodářství spočívá dnes ze značné části na tom, že Afrika a velká území v Asii byly začleněny do světového hospodářství jako dodavatelé surovin všeho druhu. Tyto suroviny se domorodcům v těchto regionech neberou násilně, domorodci je neodvádějí jako tribut, ale dobrovolně odevzdávají směnou za evropské průmyslové výrobky. Tyto vztahy nejsou tedy vy-

budovány na jednostranné výhodě, jejich užitek je naopak vzájemný a obyvatelé kolonií mají z toho právě tolik výhod jako obyvatelé Anglie nebo Švýcarska. Přerušení těchto směnných vztahů by přineslo jak Evropě, tak koloniím těžké hospodářské nevýhody a hluboko by stlačilo životní úroveň širokých mas. Jestliže bylo pomalé rozšiřování hospodářských vztahů po celé zeměkouli a postupné budování světového hospodářství jedním z nejdůležitějších pramenů rostoucího bohatství posledních stopadesátilet, představoval by urychlený návrat k původním poměrům pro světové hospodářství katastrofu nevídaného rozsahu. Rozsah a účinky této katastrofy by daleko předčily krizi, jež navazovala na hospodářské důsledky světové války. Měli bychom nechat dále klesat blahobyt v Evropě a zároveň i v koloniích, abychom dali domorodcům možnost politického sebeurčení, jež by přece nedvedlo k jejich svobodě, ale jen k výměně vládců?

To je hledisko, jež musí být rozhodující při posuzování koloniálně-politických otázek. Evropsští úředníci, vojáci a policisté musí zůstat v těchto regionech, pokud je jejich přítomnost nutná, aby se tam udržely právní a politické předpoklady, jež jsou potřebné k zajištění účasti koloniálních území na mezinárodní výměně zboží. Musí být možné provozovat v koloniích obchod a průmysl a zemědělství, těžit v dolech, dopravovat produkty země po železnicích a řekách k pobřeží a do Evropy a Ameriky. Zachování této možnosti je v zájmu všech lidí, nejen obyvatel Evropy, Ameriky a Austrálie, ale i v zájmu domorodců Asie a Afriky. Pokud koloniální mocnosti nedělají v koloniích nic jiného než to, nelze dnes ani z liberálního stanoviska nic proti jejich činnosti v koloniích namítat.

Každý ovšem ví, jak silně se všechny koloniální mocnosti proti tomuto principu prohřešují. Ani není třeba hned myslet na hrůzy, o nichž referovali důvěryhodní angličtí korespondenti ze státu Kongo. Chceme předpokládat, že ani belgická vláda nezamýšlela tyto hrůzy a že je třeba je připisovat jen přehmatům a špatným vlastnostem funkcionářů vyslaných do Konga. Ale již fakt, že téměř všechny koloniální státy nastolily v koloniích obchodně-politický režim, jenž dává přednostní postavení zboží z mateřské země, ukazuje, že v koloniální politice dnes převládají docela jiná hlediska než ta, která by převládat měla.

Aby se zájmy Evropy a bílé rasy ve všech otázkách ekonomické správy harmonicky sladily se zájmy barevných ras v koloniích, bylo by třeba propůjčit Společnosti národů nejvyšší řízení správy všech zámořských území, kde neexistuje parlamentní systém. Společnost národů by měla dozírat, aby

se co nejdříve poskytla samospráva každému území, jež ji dnes ještě nemá a aby se omezil vliv mateřské země na zajištění majetku, osobních práv cizinců a obchodních vztahů. Muselo by se jak domorodcům, tak i příslušníkům jiných mocností zajistit právo podávat stížnosti bezprostředně ke Společnosti národů, kdyby některá opatření mateřské země překročily hranice, uvnitř kterých je možné ve všeobecnosti zaručit bezpečnost obchodu a dopravy a hospodářské činnosti. Společnost národů by měla mít právo takové stížnosti účinně vyřizovat.

Při provádění těchto zásad by se přeměnila všechna zámořská území evropských států nejdříve na mandátní území Společnosti národů. Ale i to by se mělo pokládat jen za přechodné stadium. Konečným cílem musí být úplné osvobození kolonií od despotických režimů, pod kterými se dnes nacházejí.

S takovým řešením složitého a stále složitějšího problému by musely být spokojeny nejen národy Evropy a Ameriky podílející se na koloniálním panství, ale i obě další strany, kolonizátoři a domorodci. Koloniální mocnosti musí uznat, že nebudou s to udržet své panství v koloniích natrvalo. Domorodci se stali v důsledku pronikání kapitalismu samostatnějšími, zmizel kulturní odstup mezi jejich horní vrstvou a důstojníky a úředníky, kteří obstarávají jménem mateřské země správu, vojensky a politicky je dnes rozdělení moci zcela jiné než v minulé generaci. Ztroskotat pokus evropských mocností, Spojených států a Japonska zacházet s Čínou jako s nějakým druhem kolonie. V Egyptě jsou Angličané již na ústupu, v Indii zaujímají již obranné postavení. Je známo, že Nizozemci nejsou s to udržet Indonésii proti vážnému útoku. Nejinak se to má s francouzskými koloniemi v Africe a Asii. Američané se neradují z Filipín a byli by ochotni se jich vzdát, pokud by se jim k tomu nabídla vhodná příležitost. Převod kolonií do péče Společnosti národů by zaručil koloniálním mocnostem neztenčené vlastnictví jejich kapitálových investic a ochránil by je před obětmi při potlačování povstání. Domorodci by zase vděčně uvítali, kdyby jim nezávislost připadla cestou mírového vývoje a kdyby dostali zároveň záruky, že žádný výbojný soused ani v budoucnu neohroží jejich politickou samostatnost.

7. Svobodný obchod

Nauka o účincích ochranného cla a svobodného obchodu je jádrem klasické politické ekonomie. Je tak jasná, tak samozřejmá, tak nevyvratitelná, že protivníci nebyli schopni proti ní namítnout nic takového, co by se nemuselo ihned odmítnout jako zcela pochybené a nesmyslné.

Nicméně najdeme dnes v celém světě ochranná cla, ba mnohdy dokonce nezastřené zákazy dovozu. Dokonce i v Anglii, mateřské zemi politiky svobodného obchodu, je dnes ochranné clo trumfem. Den ze dne získává princip národní soběstačnosti další a další přívržence. Dokonce i státy s pouhými několika málo milióny obyvatel, jako jsou Maďarsko a Československá republika, se pokoušejí politikou ochranných cel a dovozních zákazů stát se nezávislými na zahraničí. Ve Spojených státech se zakládá politika zahraničního obchodu na myšlence zatížit všechna zboží, jež se v zahraničí vyrábějí s nižšími náklady, dovozními cly v celé výši tohoto rozdílu. Je přitom groteskní, že všechny státy sice chtějí snížit dovoz, ale současně chtějí zvýšit vývoz. Výsledkem této politiky je znemožnění mezinárodní dělby práce a tím všeobecné snížení její produktivity, což se neprojevuje zřejmě jen proto, že pokroky kapitalistického hospodářství jsou stále ještě dost velké, aby je kompenzovaly. Je však jasné, že by dnes byli všichni bohatší, kdyby výroba nebyla uměle zatlačena politikou ochranných cel z příznivějších místních výrobních podmínek do méně příznivých.

Za úplné svobody obchodu by se kapitál a práce umístily tam, kde se nabízejí nejvýhodnější výrobní podmínky. Méně příznivé výrobní podmínky by se nevyužily, dokud by se dalo někde vyrábět za příznivějších podmínek. V té míře, v jaké se v důsledku rozmachu dopravních prostředků, zlepšení techniky a důkladnějším prozkoumáním zemí nově otevřených dopravě ukáže, že existují příznivější stanoviště pro výrobu než ta, kde se právě vyrábí, se přesouvají stanoviště výroby. Kapitál a práce tíhnou z regionů s méně dobrými výrobními podmínkami do regionů s příznivějšími podmínkami výroby.

Migrace kapitálu a práce však předpokládají nejen existenci úplné svobody obchodu, ale také to, že kapitál a práce se nebudou střetávat při svém pohybu ze země do země se žádnými překážkami. Tento předpoklad nebyl v době rozpracování klasické doktríny svobodného obchodu splněn. Celá řada překážek se stavěla do cesty svobodnému pohybu kapitálu a dělníků. V důsledku neznalosti poměrů, v důsledku obecné právní nejistoty a řady podobných důvodů se kapitalisté báli investovat svůj kapitál v zahraničí. Dělníci nemohli pro neznalost jazyka a pro právní, náboženské a další potíže opustit svůj domovský stát. Začátkem 19. století bylo sice možné všeobecně mluvit o tom, že kapitál a práce jsou uvnitř každého státu ve svobodném pohybu; v mezistátním styku se však stavěly pohybu kapitálu a práce do cesty překážky. Jedině v okolnosti, že předpoklady svobodného pohybu kapitálu

a práce sice platí pro vnitrostátní obchod, nikoliv však pro obchod mezinárodní, je třeba hledat ospravedlnění pro to, že se v národohospodářské teorii rozlišují vnitřní a zahraniční obchod. Problém, na nějž musela odpovědět klasická teorie, tedy zněl: jaké jsou účinky svobodného pohybu zboží ze státu do státu, je-li omezen pohyb kapitálu a práce ze státu do státu? Tuto otázku zodpověděla Ricardova teorie. Zní: výrobní odvětví se rozdělují mezi jednotlivé země tak, že každá země přejde na ty výroby, v nichž má největší převahu nad jinými zeměmi. Merkantilisté se obávali, že země s méně příznivými výrobními podmínkami bude víc dovážet než vyvážet, takže bude nakonec bez peněz, a požadovali zavedení ochranných cel a dovozních zákazů, aby se včas čelilo tomuto obávanému zlu. Klasická teorie ukázala, že merkantilistické obavy byly bezdůvodné. Neboť ani země, která by měla v každém výrobním odvětví méně příznivé výrobní podmínky než jiné země, se nemusí obávat, že bude méně vyvážet než dovážet, a klasická teorie podala skvělým, nevyvratitelným a nikým nepopíraným způsobem důkaz, že i pro země s lepšími výrobními podmínkami bude výhodné dovážet ty komodity, v jejichž výrobě by sice měly převahu, ale přece jen ne do té míry jako v jiných komoditách, na jejichž výrobu se potom specializují.

Klasická teorie svobodného obchodu říká politikovi toto: existují země s příznivějšími a země s méně příznivými přírodními výrobními podmínkami. Mezinárodní dělba práce povede i bez zásahů vlád spontánně k tomu, že každá země, lhostejno zda jsou její výrobní podmínky příznivější nebo méně příznivé, najde své místo v mezinárodním pracovním společenství. Jistě, země s příznivějšími výrobními podmínkami budou bohatší, ostatní budou chudší, ale na tom ani politika nemůže nic změnit. To je prostě následek rozdílnosti přírodních výrobních faktorů.

Taková byla situace, před níž byl postaven starší liberalismus, a na tuto situaci odpověděl klasickou teorií svobodného obchodu. Ale od dob Ricarda se poměry ve světě značně změnily a situace, před kterou byla postavena teorie svobodného obchodu v posledních šedesáti letech před vypuknutím světové války, byla docela jiná než ta, s níž musela počítat koncem 18. a počátkem 19. století. Neboť 19. století částečně odstranilo překážky, které bránily svobodnému pohybu kapitálu a práce. V druhé polovině 19. století mohli kapitalisté mnohem snáze umístit svůj kapitál v zahraničí než v dobách Ricarda. Právní jistota se podstatně zvýšila, znalost cizích zemí, mravů a zvyků se rozšířila, a akciová společnost poskytla možnost rozdělit riziko vzdáleného podnikání na mnoho osob, a tím je snížit. Jistě by bylo přehnané

řící, že počátkem 20. století byl pohyb kapitálu ze země do země tak pružný jako uvnitř území státu. Jistě tu ještě existovaly značné rozdíly. Ale přece jen již nebylo možné předpokládat, že kapitál je vázán na hranice států. A právě tak málo to platilo o pracovní síle. V druhé polovině 19. století opustily milióny Evropanů Evropu, aby našli v zámoří snažší výdělečné možnosti.

Do té míry, jak mizel předpoklad klasické teorie svobodného obchodu o nepohyblivosti kapitálu a práce, pozbylo správnost i rozlišení mezi účinky svobodného obchodu uvnitř státu a mezi státy. Mohou-li do zahraničí odcházet také kapitál a práce, mizí důvod pro rozlišování mezi účinky svobodného obchodu uvnitř státu a mezi státy. Pak platí pro zahraniční obchod totéž, co bylo řečeno o vnitřním obchodě: svobodný obchod vede k tomu, že se budou využívat jen příznivější výrobní podmínky a méně příznivé zůstanou nevyužité. Ze zemí s méně příznivými výrobními podmínkami proudí kapitál a práce do zemí s příznivějšími výrobními podmínkami nebo, řečeno jasněji, ze starých a hustě osídlených evropských zemí proudí kapitál a práce do Ameriky a Austrálie, tedy do krajů s příznivějšími výrobními podmínkami. Pro ty evropské národy, které kromě starého osídlení v Evropě disponovaly ještě zámořským územím vhodným pro usídlování Evropanů, to znamenalo jen to, že nyní usídlily část svého obyvatelstva v zámoří; pro Anglii např. to, že část jejích synů žila za mořem v Kanadě, Austrálii a Jižní Africe. Vystěhovalci, kteří opustili Anglii, mohli zůstat ve svých nových bydlištích občany anglického státu a příslušníky anglického národa. Jinak se měly věci třeba pro Německo. Němec, jenž se vystěhoval, přišel do cizího státního území a mezi příslušníky cizích národů; stal se občanem cizího státu a dalo se předpokládat, že po jedné, dvou, nejvýš třech generacích ztratí svou německou národnost a že se začlení do cizího národa. Německo bylo postaveno před otázku, zda má klidně přihlížet, jak se stěhuje část jeho kapitálu a jeho synů do zahraničí.

Nelze propadnout omylu a předpokládat, že obchodně-politické problémy, před něž byly postaveny Anglie a Německo v druhé polovině 19. století, byly totožné. Anglii šlo o to, zda má trpět odstěhování určitého počtu svých synů do dominií, a nebylo důvodu, proč tomu jakkoliv bránit. Pro Německo byl ale problém v tom, zda má klidně snášet stěhování Němců do britských kolonií, do Jižní Ameriky a do jiných zemí, kde se dalo předpokládat, že se tyto vystěhovalci vzdají během času své příslušnosti k národu a státu stejně, jak to udělaly statisíce, ba milióny Němců, kteří se vystěhovali již dříve. Jelikož Německá říše, která se v šedesátých a sedmdesátých letech

stále více přibližovala svobodnému obchodu, toto nechtěla, přešla nejnověji na to, že chrání německé zemědělství a německý průmysl ochrannými cly před zahraniční konkurencí. Pod ochranou tohoto cla mohlo německé zemědělství do jisté míry unést konkurenci evropského a zámořského zemědělství hospodařícího na lepší půdě, německý průmysl mohl vytvořit kartely, které udržovaly v tuzemsku ceny nad cenami světového trhu a které mu v důsledku takto dosažených zisků umožnily prodávat v zahraničí za světové ceny, někdy dokonce i pod nimi.

Konečného úspěchu, o nějž usilovala německá obchodní politika návratem k ochrannému clu, však přece jen nemohlo být dosaženo. Čím vyšší byly životní a výrobní náklady v Německu právě kvůli ochranným clům, tím spletitěji se utvářela obchodně-politická situace. Německo jistě mohlo v prvních třech desetiletích nové obchodně-politické éry zaznamenat obrovský průmyslový rozmach. Tento rozmach by však nastal i bez ochranného cla, protože byl převážně důsledkem zavedení nových postupů v železářském a chemickém průmyslu, jež umožnily německému průmyslu lépe využívat velkolepé přírodní bohatství německé půdy.

Dnešní obchodně-politická situace se vyznačuje tím, že antiliberalní politika, která odstranila svobodný pohyb dělníků v mezinárodním styku a také podstatně omezila pohyblivost kapitálu, v jisté míře zase odstranila rozdíl, jenž existoval v předpokladech pro mezinárodní obchod mezi počátkem a koncem 19. století. Opět je omezována pohyblivost kapitálu a především pracovní síly. Neomezená výměna zboží by za takových okolností nemohla vyvolat migrační pohyby; zase by vedla k tomu, že by se jednotlivé národy soustředily na výrobní činnost, pro kterou jsou u nich dány relativně nejlepší podmínky.

Nechť jsou však předpoklady pro mezistátní obchod jakékoliv, ochranná cla mohou dosáhnout jen **jedno**: že se totiž nebude vyrábět tam, kde jsou přírodní a společenské podmínky nejlepší, ale jinde, což tedy znamená tam, kde jsou podmínky horší. Výsledkem politiky ochranných cel je tedy vždy úbytek výnosu lidské práce. Zastánce svobodného obchodu nemá důvod popírat, že zlo, proti němuž chtějí národy protekcionistickou politikou bojovat, je zlem. Tvrdí jen to, že prostředky navrhované imperialisty a zastánci ochranných cel nemohou toto zlo odstranit. Navrhuje proto jinou cestu. Skutečnost, že národy jako Němci a Italové byly při dělení světa macešsky opomenuty, takže jejich synové se musí vystěhovat do zemí, kde jsou nuceni se v podmínkách neliberalní státnosti odnárodnit, je jen jednou z oněch podmínek

dnešního mezistátního stavu, jež liberalismus chce změnit, protože jen tak může vytvořit předpoklady trvalého míru.

8. Svoboda volného pohybu osob

Mezi jiným se liberalismu vyčítalo, že jeho program je převážně negativní. To je prý vyžadováno již samotnou bytostí svobody, protože svobodu si lze představit jen jako svobodu od něčeho a požadavek svobody spočívá v odmítání jakýchkoli nároků. Oproti tomu, mínilo se, je program autoritativních stran pozitivní. Jelikož ve výrazech negativní a pozitivní je vždy slyšet zdůraznění zcela určitého hodnocení, byl touto charakteristikou učiněn pokus úskokem diskreditovat program liberalismu.

Není třeba opakovat zde ještě jednou, že program liberalismu - společnost vybudovaná na soukromém vlastnictví výrobních prostředků - není o nic méně pozitivní než kterýkoliv jiný politický program. Negativní na programu liberalismu je negace, odmítání, boj proti poměrům, jež jsou v rozporu s tímto pozitivním programem. Při této obranné činnosti závisí program liberalismu - ostatně jako program každého směru - od postoje protivníků k tomuto programu. Kde je odpor protivníků nejsilnější, musí být útok liberalismu také nejsilnější, kde je slabší nebo dokonce zcela chybí, stačí někdy stručné slovo. A jelikož odpor proti liberalismu se během historického vývoje měnil, byla také obranná část liberálního programu podrobována různým změnám.

Nejzřetelněji se to projevuje při volném pohybu osob. Žádá-li liberalismus, aby každý člověk měl právo zdržovat se tam, kde si to přeje, nejde ani tady o „negativní“ požadavek. Patří k podstatě společnosti vybudované na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, že každý smí pracovat a spotřebovávat tam, kde se mu to jeví nejlepší. Negativním se tento postulát stane teprve tam, kde se utkává se silami usilujícími o omezení svobody pohybu. V této negativní části se právo na svobodný pohyb v průběhu dějin naprosto změnilo. Když v 18. a 19. století vznikl liberalismus, musel bojovat za svobodu vystěhování, dnes jde boj o svobodu přistěhování. Tehdy musel liberalismus vystupovat proti zákonům, jež bránily obyvatelům venkova stěhovat se do města a vyhrožovaly přísnými tresty lidem, kteří chtěli opustit svou vlast, aby si v cizině vybudovali lepší osud. Přistěhovalectví však bylo tehdy všeobecně volné a neomezené.

Jak známo, je tomu dnes jinak. Začalo to před několika desetiletími zákonem proti přistěhovalectví Indů a Číňanů. Dnes existují ve všech státech

světa, do nichž by se přistěhováním mohlo jevit lákavým, více či méně přísné zákony, které přistěhovalctví buďto vůbec znemožňují anebo silně omezují.

Na politiku omezující přistěhovalctví je třeba se dívat z dvojího hlediska: jednak jako na politiku odborů, jednak jako na politiku národní ochrany.

Ze své pozice mohou odbory ovlivňovat trh práce - odhlédneme-li zde od násilných prostředků povinné organizace všech dělníků, obligatorní stávky a násilného omezování osob ochotných pracovat - jen tím, že omezí nabídku pracovních sil. Jelikož však odbory nemohou snížit počet dělníků žijících ve světě, zbývá jim jen možnost snížit počet dělníků v jednom odvětví anebo v jedné zemi na úkor dělníků pracujících v jiných odvětvích nebo žijících v jiných zemích, a sice uzavřením přístupu. Uzavření jednoho průmyslového odvětví před ostatními dělníky žijícími v zemi je z praktických důvodů možné jen v omezeném rozsahu. Naproti tomu je uzavření se před zahraničním politicky snadno proveditelné.

Přirozené podmínky výroby a s tím také produktivita práce a tudíž i mzda jsou ve Spojených státech příznivější než ve velké části Evropy. Kdyby byl pohyb osob volný, vystěhovali by se evropští dělníci ve velkém množství do Spojených států, aby tam hledali práci. To mimořádně ztěžují americké imigrační zákony. Tím se udržuje ve Spojených státech mzda nad úroveň, kterou by měla při úplné svobodě migrace, v Evropě se však mzda stlačila pod tuto úroveň. Na jedné straně získává americký dělník, na druhé straně ztrácí evropský dělník.

Bylo by však chybou dívat se na účinky omezení svobodného pohybu jen z hlediska bezprostředního působení na mzdu. Jsou širší. Relativní převahou nabídky pracovních sil v regionech s méně příznivými výrobními podmínkami a relativním nedostatkem dělníků v regionech s poměrně příznivějšími výrobními podmínkami se výroba v prvně uvedených dále rozšiřuje, a v druhých zase omezuje více, než by tomu bylo při úplné svobodě pohybu. Účinky omezení svobody migrace jsou tedy úplně stejné jako účinky ochranného cla. Vedou k tomu, že se v jedné části světa nevyužívají příznivější výrobní příležitosti a v druhé části světa se využívají méně příznivé výrobní příležitosti. Z hlediska lidstva je výsledkem snížení produktivity lidské práce a zmenšení materiálního bohatství, jež má lidstvo k dispozici.

Pokusy ospravedlnit politiku omezování přistěhovalctví z ekonomického hlediska jsou tedy předem zcela bezvýhledné. Omezení přistěhovalc-

tví snižuje, o tom nemůže být nejmenších pochyb, produktivitu lidské práce. Když odbory Spojených států nebo Austrálie kladou přistěhovalectví překážky, bojují nejen proti zájmům dělníků ostatních zemí světa, ale i proti zájmům všech ostatních lidí, a to jen proto, aby pro sebe vyzískaly zvláštní výhody. Přitom není vůbec jisté, zda by nebylo zvýšení obecné produktivity lidské práce, jež by mohlo být uskutečněno nastolením všeobecné svobody stěhování, tak velké, že by také členům amerických a australských odborů plně vyvážilo újmu, kterou by mohli utrpět přistěhovaním cizích dělníků.

Dělníci Spojených států a Austrálie by nemohli omezit přistěhovalectví, kdyby neměli pro zdůvodnění svého konání k dispozici ještě další argument. Stále ještě je dnes moc jistých liberálních zásad a idejí tak velká, že proti nim nelze bojovat, pokud by nebylo možné stavět nad zájem o dosažení nejvyšší efektivnosti výroby ještě domněle vyšší a důležitější zájem. Viděli jsme již, jak se ospravedlňuje ochranné clo nacionálními důvody. Jsou to také nacionální zájmy, jež se uplatňují ve prospěch omezení přistěhování.

Uvolní-li se přistěhovalectví docela, přelijí se husté davy přistěhovalců z přelidněných oblastí Evropy do Austrálie a Ameriky. Budou přicházet v tak velkých počtech, že nelze počítat s jejich národní asimilací. Jestliže dříve přistěhovalci do Spojených států rychle přijali anglický jazyk a americké mravy a zvyklosti, zakládalo se to zčásti na tom, že nepřišli do země najednou ve velkém počtu. Malé skupinky přistěhovalců, které se rozptýlily po širém území, se rozpustily ve velké americké národní pospolitosti rychleji; jednotlivý přistěhovalec byl již zpola asimilovaný, když příští přistěhovalci vstoupili na americkou půdu. Jedním z nejdůležitějších předpokladů národní asimilace byla okolnost, že cizí přistěhovalci nepřicházeli najednou v přílišném počtu. To by se nyní změnilo, říká se, a existuje nebezpečí, že by se prolomila nadvláda, lépe řečeno samovláda anglosaské národnosti ve Spojených státech. Zvláště silné jsou tyto obavy, pokud se týče silného přistěhovalectví asijsko-mongolských živelů.

Pro Spojené státy jsou tyto obavy snad přehnané. Pro Austrálii určitě ne. Austrálie má přibližně tolik obyvatel jako Rakousko. Její plošná výměra je však stokrát větší než výměra Rakouska a její přírodní zdroje jsou určitě nerosrovnatelně bohatší než rakouské. Kdyby se uvolnilo přistěhovalectví do Austrálie, dá se s velkou pravděpodobností předpokládat, že obyvatelstvo Austrálie se bude v několika málo letech skládat většinou z Japonců, Číňanů, Malajců a Indů.

Odpor pocítovaný dnes většinou lidí ve světě proti příslušníkům cizích národů a zejména také proti příslušníkům cizích ras je tak velký, že lze ihned pochopit, proč se lidem přičí myšlenka pokojného vyrovnání takových rozdílů. Sotva lze předpokládat, že Australané povolí dobrovolně přistěhování Evropanům nepřislušejícím k anglickému národu, a je zcela vyloučeno, že by dovolili i Asiatům, aby v jejich světadíle hledali práci a usídlení. Australané anglického původu stojí na stanovisku, že okolnost, že jejich země byla nejdříve osídlována Angličany, dává anglickému národu navěky přednostní právo na výhradní vlastnictví celého světadílu. Příslušníci jiných národů světa ovšem vůbec nechtějí Australanům upírat veškerý majetek, jež užívají v Austrálii. Domnívají se jen, že je nespravedlivé, když Australané nedovolují využít příznivější výrobní podmínky v Austrálii, jež dnes zahálejí, a že je nutí pracovat v méně příznivých výrobních podmínkách v jejich vlasti.

Stav této sporné otázky, jež je pro osud světa nejdůležitější a na jejímž pokojném vyřešení závisí bytí či nebytí civilizace, je tedy tento: na jedné straně stojí tucty, ba stovky miliónů Evropanů a Asiatů nucených pracovat za méně příznivých výrobních podmínek, než jsou ty, jež mohou najít v oblastech pro ně nepřístupných. Žádají otevření hranic zakázaného ráje, protože si od toho slibují zvýšení produktivity práce a tím vyšší blahobyt. Na druhé straně stojí všichni ti, kteří jsou tak šťastní, že země s příznivějšími výrobními podmínkami je již jejich. Nechtějí si nechat uniknout - pokud to jsou dělníci, a nikoliv majitelé výrobních prostředků - vyšší mzdy, jež jim toto postavení zaručuje. Svorně však se obává celý národ, že bude zaplaven cizinci. Obává se, že by jednou mohl být zatlačen do menšiny a že by potom musel snášet všechny hrůzy národnostního pronásledování, jimž jsou dnes vystaveni například Němci v Československé republice, v Itálii a Polsku.

Nelze popírat, že tyto obavy jsou oprávněné. Při obrovské moci, kterou má dnešní stát k dispozici, se musí národnostní menšina obávat od jinonárodní většiny toho nejhoršího. Dokud bude státnímu aparátu ponechána dnešní nadměrná moc, kterou uznává dnes veřejné mínění, je hrozným pomyslením muset žít ve státě, jehož vláda je v rukou příslušníků jiného národa. Je hrozné žít ve státě, kde je člověk vystaven na každém kroku pronásledování vládnoucí většinou, jež se skrývá pod zdáním spravedlnosti. Je hrozné, když je někdo již ve škole odstrkován pro svoji národnost a nedočká se spravedlnosti před soudem nebo úřadem, protože nepřisluší k vládnoucímu národu.

Podíváme-li se na konflikt z tohoto hlediska, zdá se, že nepřipouští jiné než násilné řešení válek. Dá se předpokládat, že početně slabší národ přitom podlehne, že se například národům Asie čítajícím mnoho miliónů obyvatel podaří vytlačit potomky bílé rasy z Austrálie. Takovými dohady se však přece nechceme vůbec zabývat. Neboť je jisté, že takové války - a smíme snad předpokládat, že světový problém takového dosahu nelze vyřešit najednou **jednou** válkou - musí vést k nejstrašnější katastrofě civilizace.

Je jednou jasné, že řešení migračního problému není možné, lpíme-li na ideálu do všeho zasahujícího státu, jenž se míchá do každého hnutí lidí anebo se dokonce drží ideálu socialistického státu. Uskutečnění liberalismu by umožnilo, aby zmizel dnes zdánlivě neřešitelný migrační problém. Jaké potíže by pak mohly vniknout v liberálně řízené Austrálii z toho, že by v některých částech kontinentu měli převahu Japonci a v jiných Němci?

9. Spojené státy evropské

Spojené státy americké jsou nejmocnější a nejbohatší stát světa. Nikde jinde se nemohl kapitalismus rozvíjet svobodněji a při menším omezování ze strany vlády. Obyvatelé Spojených států amerických jsou tudíž daleko bohatší než obyvatelé kteréhokoliv jiného státu na světě. Více než 60 let netrpěla jejich země válkou. Kdyby nevedli vyhlazovací válku proti praobyvatelům země, kdyby nevedli bez jakéhokoliv přinucení v roce 1898 válku proti Španělsku a kdyby se nezúčastnili světové války, mohlo by dnes vyprávět jen několik málo starců z vlastní zkušenosti, co je válka. Lze pochybovat, zda Američané sami dovedou ocenit, za co všechno děkují okolnosti, že politika jejich státu uskutečňovala více liberalismu a kapitalismu, než kterýkoliv jiný stát. Ani cizinci nevědí, co to bylo, co učinilo tolik záviděníhodnou republiku bohatou a mocnou. Ale všichni jsou zajedno v tom - až na ty, kteří z tajné nenávisti předstírají, že hluboce pohrdají „materialismem“ americké kultury - že si nic nepřejí toužebněji, než aby jejich stát byl také tak bohatý a mocný jako Unie.

Jako nejjednodušší cesta, jak dosáhnout tohoto cíle, se z různých stran navrhuje vytvoření „Spojených států evropských“. Jednotlivé státy evropského kontinentu prý nejsou dost lidnaté a nemají k dispozici dostatek půdy, aby obstály v boji států o nadvládu proti stále mocnějším Spojeným státům americkým, proti Rusku, proti anglickému impériu, proti Číně a jiným útvarům podobných rozměrů, jež by mohly - třeba v Jižní Americe - v budoucnu

vzniknout. Musí se proto sjednotit do jednotného vojenského a politického útvaru, do ochranného a obranného společenství, které by jedině bylo s to zajistit Evropě v nadcházejících staletích ten význam ve světové politice, jaký měla v posledních staletích. Idea panevropské unie je zvláště podporovaná poznatkem, jenž se všem stále více a s větší zřejmostí nabízí, že totiž nic není nesmyslnější než politika ochranných cel evropských států. Jen další rozvoj mezinárodní dělby práce může rozmnožit blahobyt a vyrábět tu hojnost statků, kterou potřebujeme, abychom pozvedli životní standard a tím kulturní úroveň mas. Hospodářská politika všech států, zejména však menších evropských států, usiluje o úplné podvázání mezinárodní dělby práce. Srovnáme-li životní podmínky severoamerického průmyslu, který má k dispozici trh s více než 120 milióny bohatých spotřebitelů, trh, jenž není omezený žádnými cly ani podobnými překážkami, s podmínkami německého či dokonce československého anebo maďarského průmyslu, ukáže se jasně, jak je nesmyslné úsilí o vytvoření malých soběstačných hospodářských regionů.

Zlořády, proti nimž vystupují průkopníci ideje Spojených států evropských, bezesporu existují a měly by se odstranit čím dříve tím lépe. Ale vytvoření Spojených států evropských by nebylo vhodnou cestou k dosažení tohoto cíle.

Každá reforma mezistátních vztahů musí usilovat o odstranění stavu, kdy každý jednotlivý stát jen číhá na to, jak by mohl rozšířit své území na úkor jiných států. Problém státních hranic, dnes tak nekonečně důležitý, musí ztratit svůj význam. Národy musí poznat, že nejdůležitějším problémem vnější politiky je nastolení věčného míru, a musí pochopit, že světový mír lze zajistit jen omezením činnosti státu na co nejužší oblast, tak aby stát a jeho prostorové ohraničení již neměly pro život jednotlivce onen převeliký význam, kvůli němuž se jevílo pochopitelným, že se v minulosti a přítomnosti prolévaly potoky krve jen proto, aby se vytyčily hranice jednotlivých států. Duchovní omezenost, jež vidí vše ve vlastní státnosti a vlastním národu a nemá pochopení pro důležitost mezinárodní spolupráce, musí být vystřídána kosmopolitickým myšlením. To je však možné jen tehdy, je-li organizován svazek států neboli mezinárodní vrchní superstát takovým způsobem, aby žádný národ a žádný jednatel nebyl utlačován kvůli své národnosti nebo národnostním zvláštnostem.

Mají-li se národy vyvést z omezenosti nacionalistické politiky, jež číhá vždy na zkázu souseda a přivodí konec konců zkázu všech, k opravdové světové politice, je tudíž třeba v první řadě poznání, že si zájmy národů navzájem neodporují a že každý národ chrání svůj vlastní prospěch nejlépe, když

se stará o to, aby podporoval rozvoj všech národů, a když se úzkostlivě vystříhá každého pokusu utlačovat jiné národy nebo jejich části. Nejde tedy snad o to, aby národy nahradily šovinismus zaměřený na vlastní národ šovinismem zaměřeným na větší okruh, nýbrž aby poznaly, že každý druh šovinismu je nesprávný a že je nyní třeba nahradit staré militaristické prostředky mezinárodní politiky novými mírovými prostředky, jež se zaměřují na společnou práci, a nikoliv na vzájemné válčení.

Průkopníci Panevropy a Spojených států evropských však sledují jiné cíle. Neplánují novou formu státnosti, jež by se měla podstatou své politiky odlišovat od dosavadních, imperialisticky a militaristicky orientovaných států, ale novou podobu staré imperialistické a militaristické státní ideje. Panevropa má být větší než jednotlivé státy, jež se v ní rozplynou, má být mocnější, a tím vojensky výkonnější, lépe způsobilá čelit Anglii, Spojeným státům americkým a Rusku. Francouzský, německý, maďarský šovinismus má být vystřídán evropským; jeho ostří má být naměřeno proti „cizincům“, proti Britům, Američanům, Rusům, Číňanům, Japoncům; uvnitř však to má být útvar sjednocující všechny evropské národy.

Je zajisté možné vybudovat šovinistické státní cítění a šovinistickou státní a válečnou politiku na národním základě; na geografickém základě to však možné není. Společný jazyk navazuje na jedné straně pevné pouto mezi soukmenovci, zatímco jazyková různost otvírá mezi národy propast; bez tohoto faktu - nezávislého na veškeré ideologii - by se nikdy nebylo mohlo vyvinout šovinistické myšlení. Ale okolnost, že zeměpisec, jenž se dívá na mapy, může (avšak nemusí!) považovat v duchu celý evropský kontinent (vyjma Ruska) za celistvou jednotku, ještě nevytváří mezi obyvateli tohoto prostoru společenství, na němž by mohl politik stavět své plány. Lze vysvětlit obyvateli Porýní, že bojuje za svou vlastní věc, táhne-li do boje za Němce Východního Pruska, snad jednou mu bude lze vysvětlit, že věc všech lidí na světě je i jeho věcí. Nikdy však nebude s to pochopit, že se má zastávat věci Portugalců proto, že jsou také Evropané, že však věc Anglie je věcí nepřítele nebo přinejlepším lhostejného cizince. Dlouhý dějinný vývoj, který nelze vymýtit ze života lidstva (a který mimochodem liberalismus ani vymýtit nechce) dospěl k tomu, že se srdce Němce rozbuší, hovoří-li se o německém způsobu života, o německém národu, o Německu. Toto národní cítění bylo dáno ještě předtím, než se politika zaměřila na to, aby na jeho základě vybuodovala ideu německého státu, německou politiku a také německý šovinismus. Slova Evropa a Panevropa nebo evropský a panevropský nemají tento

odstín a nemožou vzbudit všechno to, co vzbuzují slova „Německo“ a „německý“. Základní chybou všech těchto dobře zamýšlených návrhů, jež chtějí postavit na místo národních států unie států, je okolnost, že tohoto nedbaly, ať již jde o Střední Evropu, Panevropu, Panameriku či nějaký podobný útvar.

Věc se nejlépe ujasní, když bereme v úvahu obchodně-politickou stránku, jež hraje rozhodující úlohu ve všech těchto projektech. Jak se dnes věci mají, můžeme přesvědčit Bavora, aby považoval za správné, když se mu nákup nějakého zboží zdrazí clem kvůli tomu, aby byla - třeba v Sasku - chráněna německá práce. Doufejme, že se jednou podaří ho přesvědčit, že všechny snahy o obchodně-politickou autarkii, a tudíž veškerá ochranná cla jsou neúčelná a nesmyslná, a že se proto musí zrušit. Nikdy se však nepodaří přesvědčit Poláka nebo Maďara, aby uznal za správné, že má zaplatit za nějaké zboží vyšší než světovou cenu, aby Francie, Německo nebo Itálie mohly provozovat ve svých zemích výrobu tohoto druhu. Politiku ochranných cel lze tedy opřít o pocit národní sounáležitosti a nacionalistickou teorii neslučitelnosti zájmů jednotlivých národů, neexistuje však podobný ideologický základ pro vybudování systému ochranné politiky v unii států. Je zjevným nesmyslem rozbít stále více se vytvářející jednotu světového hospodářství na malé, pokud možno soběstačné národní hospodářské regiony. Ale dnes nelze překonat nacionalistickou politiku uzavírání se tím, že se nahradí politikou uzavírání se do většího státního útvaru, jenž slučuje různé národy do politické unie. Jediné, co může překonat politiku ochranných cel a autarkistické snahy, je poznání jejich škodlivosti a nabytí porozumění pro solidární zájmy všech národů.

Když se prokázalo, že rozštěpení jednoty světového hospodářství na malá soběstačná území je škodlivé, vyplyne z toho nutný závěr, že je třeba přejít ke svobodnému obchodu. Abychom dokázali, že pro dosažení panevropské soběstačnosti je třeba vytvořit panevropské ochranně-celní území, bylo by nejdříve třeba dokázat, že zájmy Portugalců a Rumunů jsou sice solidární, avšak dohromady kolidují se zájmy Brazílie a Ruska. Bylo by třeba dokázat, že pro Maďary bude dobré vzdát se textilního průmyslu ve prospěch německého, francouzského a belgického, avšak že jejich zájmy budou poškozovány dovozem anglického nebo amerického textilního zboží.

Hnutí za vytvoření státních unií se zrodilo ze správného poznatku o neudržitelnosti veškeré šovinistické nacionalistické politiky. Ale to, čím ji chce nahradit, je neproveditelné, protože postrádá živé kořeny ve vědomí národů. A kdyby bylo dokonce možné dosáhnout cíle panevropského hnutí, nebyl by

svět ani o vlásek lepší. Boj spojené kontinentální Evropy proti velkým světovým mocnostem mimo její území by nebyl o nic méně zákazonosný než boj evropských států mezi sebou.

10. Společnost národů

Jako není stát v očích liberála tím nejvyšším, tak není pro něho ani tou nejlepší donucovací organizací. Metafyzická teorie států vykládá, vycházejíc přitom vstříc ješitnosti a nadutosti vládců, že každý stát je suverénní, tj. že je nejvyšší a poslední instancí. Ale stejně jako svět pro liberála nekončí u hranic států, jako mají pro něho vůbec státní hranice jen vedlejší a podřadný význam, jako jeho politické myšlení je s to obsáhnout celé lidstvo, jako je východiskem jeho politické doktríny přesvědčení, že dělba práce je mezinárodní, a nikoliv jen národní, jako ví předem, že nestačí nastolit mír uvnitř států, ale že je třeba, aby všechny státy spolu žily v míru, tak také požaduje, aby státní organizace měla své pokračování i svůj konec v rovnocenném spojení všech států do jednoho světového státu. Proto se mu jeví mezinárodní právo nadřazené státnímu právu a proto požaduje nadstátní soudy a úřady, jež mají zajišťovat mír mezi státy stejným způsobem, jako se státní úřady a soudy starají anebo alespoň mají starat o zachování míru uvnitř států.

Po dlouhou dobu byl požadavek zřízení takové nadstátní světové organizace sotva povšimnutou utopii několika málo myslitelů. Jistěže, svět od konce napoleonských válek opakovaně viděl státníky nejdůležitějších států shromážděné okolo konferenčního stolu, aby došli k jednotným usnesením, jistěže vznikaly od poloviny 19. století ve stále větším počtu nadstátní útvary, z nichž nejznámějšími jsou Červený kříž a Světová poštovní unie, ale to všechno ještě bylo nebetyčně vzdálené od vytvoření opravdové nadstátní organizace. Haagské mírové konference v tomto bodě sotva zaznamenaly nějaký pokrok. Teprve hrůzy světové války dokázaly získat široké uznání myšlenky světové organizace, jež by byla s to předcházet budoucím válkám. Po ukončení války přikročili vítězové k vytvoření útvaru, jemuž dali název Společnost národů a jenž je ve světě namnoze považován za východisko skutečně upotřebitelné budoucí nadstátní organizace.

Nelze ovšem pochybovat o tom, že to, co dnes existuje pod názvem Společnost národů, žádným způsobem neuskutečňuje onen ideál nadstátní organizace, jaký požaduje liberalismus. Předně některé nejdůležitější a největší národy světa vůbec nejsou členy Společnosti národů. Mimo Společnost

národů zůstaly, nehledě na menší národy, především Spojené státy americké. Stanovy Společnosti národů trpí od počátku tím, že rozlišují dvě kategorie států - státy s plnými právy a státy, které nejsou plnoprávními členy, protože ve světové válce stály na té straně, která válku prohrála. Je jasné, že takové stavovské členění společenství národů nosí v sobě zárodek válek stejným způsobem, jako je tomu u každého stavovského členění uvnitř státu. To všechno dohromady vedlo k tomu, že Společnost národů prokázala ve všech otázkách politováníhodnou slabost a neschopnost. Pomysleme jen na postoj Společnosti národů v konfliktu mezi Itálií a Řeckem, v otázce Mosulu a zejména ve všech případech, kdy osud utlačovaných menšin závisel na jejím rozhodnutí. Ve všech zemích, obzvláště však v Anglii a Německu, jsou skupiny, které věří, že v zájmu toho, aby se tato lžispolečnost národů vyvinula v opravdovou Společnost národů, v opravdový vrchní stát států, je diskutovat o jejich slabinách a nedostatcích co nejšetněji. Takový oportunismus však nikde a v žádné otázce nedělá dobrotu. Je-li Společnost národů nedostatečným útvarem - a tomu přisvědčí jistě všichni s výjimkou funkcionářů a zaměstnanců úřadu Společnosti národů -, jenž nijak neodpovídá těm požadavkům, které se oprávněně kladou na nadstátní organizaci, je třeba to opět a opět zdůrazňovat, aby se ukázalo, co všechno se musí změnit, aby se z této lžispolečnosti národů stala opravdu výkonná Společnost národů. Ideu nadstátní světové organizace poškodilo nejvíce zmatení myšlenek, jež povstalo z toho, že lidé někdy myslí, že Společnost národů v Ženevě již uskutečnila všechno nebo alespoň velkou část toho, co musí požadovat poctivý a upřímný liberál. Opravdovou Společnost národů, jež má zajišťovat věčný mír, nelze vybudovat na zásadě nedotknutelnosti tradičních historických hranic jednotlivých států. Společnost národů si zachovává základní nedostatek veškerého dosavadního mezinárodního práva tím, že upravuje jen postup při sporech mezi národy, ale ani v nejmenším se nesnaží vytvořit jiné normy pro urovnání těchto sporů, než je zachování stávajícího právního stavu a uzavřených smluv. Za takových okolností však nelze zajistit mír, ledaže by všechny poměry a vztahy ve světě upadly do naprosté nehybnosti.

Jistěže, Společnost národů slibuje, i když velmi opatrně a zdrženlivě, budoucí posuny hranic, které by vyhovovaly přáním národů a jejich částí a slibuje, také velmi opatrně a zdrženlivě, ochranu národnostním menšinám. To by nám dovolilo doufat, že jednou by z těchto nanejvýš nedostatečných počátků mohlo být něco, co si skutečně zaslouží název světového superstátu, a dá národům mír, který potřebují. Ale rozhodnutí o tom nepadne ani na samotných zasedáních Společnosti národů v Ženevě, ani v parlamentech jedno-

tlivých států. Neboť zde vůbec nejde o organizační nebo dokonce jen technický problém mezinárodní administrativy, ale o největší ideologický problém, před jehož řešení kdy bylo lidstvo postaveno. Jde o to, zda se podaří nastolit ve světě ono smýšlení, bez něhož budou všechna ujednání o míru a rozhodčím řízení v kritickém okamžiku vždy jen bezcenným cárem papíru. Toto smýšlení však může být jen neomezeným, bezpodmínečným přiznáním se k liberalismu. Liberální myšlení musí naplňovat národy, liberální zásady musí pronikat všemi státními institucemi, aby byly vytvořeny předpoklady míru a odstraněny příčiny válek. Dokud budou existovat ochranná cla a zákazy migrace, povinné školy a povinné vyučování, intervencionismus a etatismus, budou stále znovu vznikat konflikty vedoucí k válečným zápletkám.

11. Rusko

Mírumilovný občan, který se svou prací začleňuje do společnosti a slouží sobě a svým spoluobčanům, je ohrožen lupičem, mužem, jehož smýšlení není zaměřeno na práci, nýbrž na násilné přivlastnění si produktu cizí práce. Po tisíciletí musel svět snášet jho dobyvatelů a feudálních pánů, kteří považovali za zcela samozřejmé, že jsou zde k tomu, aby konzumovali ovoce cizí práce. Vývoj lidstva ke vzdělání a narůstání společenských vztahů se v první řadě zakládaly na zatlačování duchovního a materiálního vlivu vojenských a panských kast, jež chtěly ovládnout svět, a na nahrazení panského ideálu ideálem měšťanským. Zatlačení militaristického ideálu, jenž uznává jen válečníky a pohrdá prací, se ještě zdaleka úplně nezdařilo. Stále ještě existují v každém národě individua, jejichž duch je zcela naplněn představami militaristického období; jsou národy, u nichž stále znovu na přechodnou dobu propukají a jimž vládou instinkty loupění a násilí, jež byly považovány za dávno překonané. Vcelku však lze říci, že u národů bílé rasy, jež dnes obývají střední a západní Evropu a Ameriku, bylo smýšlení, jež Herbert Spencer nazval militaristickým, potlačeno smýšlením jemuž dal jméno industriální. Dnes je jen **jeden** velký národ, který se neochvějně přidržuje militaristického ideálu: Rusové.

Jistěže i v ruském lidu existují skupinky, jež nejsou nakloněny smýšlení, které je v tomto lidu převládající; je jen politováníhodné, že se nedokázaly prosadit mezi svými soukmenovci. Od té doby, co je Rusko s to ovlivňovat evropskou politiku, je vůči Evropě vždy v postavení lupiče, jenž pohotově čeká na okamžik, kdy se může zmocnit kořisti. Ruští carové nikdy neuznali jiné meze pro rozšíření své říše, než ty, jež jim byly diktovány tlakem po-

měří. Postoj bolševiků k problému teritoriálního rozšíření ruské nadvlády není ani o vlas jiný. Ani oni neznají nic jiného, než že se smí a musí postupovat v dobývání tak daleko, jak se lze odvážit s ohledem na vlastní sílu. Šťastnou okolností, jež zachránila civilizaci před zničením Rusy, bylo to, že evropské státy byly tak silné, že mohly úspěšně zadržet nápor ruských barbarských hord. Zkušenosti Rusů v napoleonských válkách, v krymské válce a v tureckém tažení 1877-1878 jim ukázaly, že přes velký počet bojovníků není jejich armáda schopna ujmout se ofenzívy proti Evropě. Světová válka to potvrdila.

Nebezpečnější než bajonety a děla jsou zbraně ducha. Jistěže, ruské ideje vděčí svému ohlasu v Evropě v první řadě okolnosti, že Evropa jich byla již plna, než přišly z Ruska do Evropy. Bylo by možná správnější říci, že ruské ideje nebyly původně ruské, i když odpovídaly přirozenosti Rusů, ale že si je Rusové vypůjčili od Evropy. Duchovní neplodnost ruského národa je totiž tak velká, že tento národ nebyl ani s to sám se chopit idejí, jež představují výraz jeho nejvlastnějšího bytí, a vyjádřit je.

Liberalismus, jenž je zcela založen na vědě a jehož politika nereprezentuje nic jiného než aplikaci výsledků vědy, se musí vystříhat používání nevědeckých hodnotových soudů. Hodnotové soudy jsou mimo vědu a jsou vždy čistě subjektivní. Nelze proto klasifikovat národy podle jejich hodnoty a mluvit o hodnotných a méněcenných národech. Otázka, zda Rusové jsou nebo nejsou méněcenní, nepřichází proto pro naše zkoumání v úvahu. Ani netvrdíme, že by byli. Tvrdíme jedině toto: **nechtějí se** začlenit do společenské spolupráce lidí. Stojí vůči společenství lidí a národů jako národ, který nemá jiný zájem než spotřebovat to, co jiní nashromáždili. Národ, v němž žijí ideály Dostojevského, Tolstého a Lenina, nemůže zplodit společenskou organizaci; nemůže nikdy žít se světem v míru. Musí upadnout zpět do stavu úplného barbarství a divošství. Od přírody je Rusko obdařeno mnohem bohatěji úrodností a nerostným bohatstvím všeho druhu než Spojené státy americké. Kdyby Rusové prováděli kapitalistickou politiku jako Američané, byli by dnes nejbohatším národem světa. Despotie, imperialismus a bolševismus z něj udělaly nejchudší národ. Nyní hledají v celém světě kapitál a úvěry.

Jestliže jsme toto jednou rozpoznali, vyplývá z toho jasný závěr, jenž musí být vodítkem pro politiku civilizovaných národů vůči Rusku: nechte Rusy být, nechte je dělat ve vlastní zemi, co chtějí, ale nenechte je vyjít z jejich státních hranic, aby zničili evropskou civilizaci. To samozřejmě znamená, že máme například zavést zákaz dovozu a překladů ruské literatury.

Nechť se neurastenikové jimi potěší podle libosti: zdraví lidé se beztak od nich odvrátí. To také neznamená, že se má Rusům zakázat podnikat propagandistické cesty po světě a rozdělovat úplatky, což činí podobným způsobem, jakým kdysi carové rozhazovali rubly. Kdyby moderní kultura nebyla schopna ubránit se útokům podplacených subjektů, nemohla by beztak dále existovat. To také neznamená, že se má Evropanům nebo Američanům bránit v cestování do Ruska, když je to tam táhne. Nechť se jen podrobně na vlastní nebezpečí a zodpovědnost podívají na zemi masových vražd a masové bídy. To také neznamená, že se má bránit kapitalistům poskytovat Sovětům půjčky anebo jinak investovat kapitál v Rusku. Když jsou tak bláhoví a věří, že by někdy mohli něco z toho uvidět, ať to jen dělají.

Avšak: vlády Evropy a Ameriky musí přestat podporovat sovětské vandalství tím, že platí exportní prémie za vývoz do Sovětského Ruska, což vlastně znamená, že podporují ruský sovětismus penězi. Nechť přestanou propagovat vystěhovalectví a vývoz kapitálu do Sovětského Ruska.

Zda se potom ruský lid odvrátí nebo neodvrátí od sovětismu, to nechť si vyřídí sám se sebou. Dnes již světu nehrozí nebezpečí od země karabáče a vězení. Při vši své vůli válčit a ničit nejsou Rusové s to vážně ohrozit mír v Evropě. Nechme je tedy být. Je jen třeba se ohradit proti tomu, abychom my podporovali destrukční politiku Sovětů.

IV. Liberalismus a politické strany

1. „Doktrinářství“ liberálů

Staršímu liberalismu se vyčítalo, že byl příliš tvrdohlavý a že nebyl dost ochoten ke kompromisům. Prý svojí neústupností prohrává v boji s novými protikapitalistickými stranami všeho druhu. Kdyby byl dokázal - jako tyto strany - získat si přízeň mas ústupky a vstřícností k populárním heslům, byl by si mohl alespoň částečně udržet své postavení. Nikdy si však prý nevybudoval - tak, jak to učinily protikapitalistické strany - stranickou organizaci a propagandistický aparát, nikdy nepřikládal váhu politické taktice ve volebních bojích a parlamentních jednáních, nikdy se neupnul na diplomatzování a uzavírání dohod. Toto tuhé doktrinářství prý muselo přivodit jeho zánik.

Faktická tvrzení obsažená v těchto výrocích jsou pravdivá; kdo však v tom vidí výtku liberalismu, ukazuje, že nerozumí jeho podstatě. Nejhlubší a nejzazší základní poznatek liberálního ducha spočívá v tvrzení, že to, na čem se buduje a udržuje společenská budova lidské kooperace, jsou ideje, a že na základě nesprávných a zvrácených idejí nelze postavit trvalou společenskou budovu. Nic nemůže nahradit životodárnou, konstruktivní ideologii, a nejméně tak může učinit lež, ať by se nazvala taktikou, diplomacií nebo kompromisem. Nečiní-li lidé z poznání společenské nutnosti dobrovolně to, co se musí udělat k zachování společnosti a k podpoře blahobytu, nelze je dostat na správnou cestu žádnou lstí ani úskokem. Jestliže se mýlí a bloudí, bude třeba je poučovat; jestli je ale nelze poučit, jestli setrvávají v omylu, pak se zkáza nedá odvrátit. Všechny úskoky a lži demagogických taktiků jsou snad možná vhodné, aby podpořily věc těch, kteří usilují - ať již v dobré nebo zlé víře - o zkázu společnosti. Nelze však podporovat lži a demagogii věc společenského pokroku, věc dalšího rozvoje společnosti. Žádná moc na Zemi, žádná lest a podvod by nedokázaly vštípit lidstvu nějakou mazanou lstí takovou společenskou teorii, kterou lidé neuznávají, ba dokonce otevřeně odmítají.

Pro toho, kdo chce vrátit svět k liberalismu, není jiné cesty než přesvědčit spoluobčany o nutnosti liberální politiky. Tato osvětová práce je jediné, co může a musí vykonat liberál, aby - pokud bude záležet na něm - působil proti zkáze, které spěchá lidstvo rychlými kroky vstříc. Při této práci není prostor pro jakékoliv ústupky vžitým a milovaným předsudkům a bludům. V otázkách, jež rozhodují o bytí či nebytí společnosti, o vzestupu či zkáze miliónů lidí, neexistují ústupky ze slabosti anebo nepatřičné zdořilosti.

Kdyby se liberalismus měl opět stát vodítkem politiky velkých národů, kdyby zvrát ve smýšlení lidí zase mohl otevřít volnou cestu kapitalismu, bude se svět moci postupně pozvedávat ze stavu, do něhož jej uvrhla politika sjednocených protikapitalistických skupin. Není jiné cesty, jež by vedla z politických a sociálních zmatků přítomnosti.

Nejtěžším omylem staršího liberalismu byl jeho optimismus, pokud jde o směr, jímž se vývoj společnosti musí ubírat. Průkopníci liberálního myšlení, sociologové a ekonomové 18. a první poloviny 19. století a jejich přátelé měli za jisté, že lidstvo kráčí ke stále vyššímu stupni dokonalosti a že není nic, co by tento pokrok mohlo zadržet. Byli pevně přesvědčeni, že rozumové poznání základních zákonů společenského soužití, jež objevili, bude brzy obecným majetkem, a že se lidstvo pak spojí pokojně a nerušeně ke stále užšímu provázání společenských vztahů, ke stále většímu blahobytu, ke stále vyšší duchovní kultuře. Nic nemohlo otřást jejich optimismem. Když stále více sílil boj proti liberalismu, když se ze všech stran útočilo proti panství liberálních idejí v politice, domnívali se, že jde o poslední ústupové boje odumírajícího světového názoru, jež není třeba vážně studovat a proti němuž není třeba bojovat, protože se beztak brzy sám od sebe zhroutí.

Liberálové zastávali názor, že všichni lidé mají duševní schopnost, aby vlastním rozumem pochopili složité problémy společenského života a podle toho jednali. Byli tak proniknuti jasností a samozřejmostí myšlenkových pochodů, jež je přivedly k jejich politickým idejím, že nebyli s to pochopit, že jim někdo nemůže porozumět. Nikdy nepochopili dvě věci: za prvé, že velký dav není schopen logicky myslet, a za druhé, že většině, i kdyby poznala, co je správné, se jeví okamžitá zvláštní výhoda důležitější než trvalý větší zisk. Většina lidí ani nemá ono duševní nadání, jež je nutné k proniknutí do přece jen složitých problémů společenského života, a již vůbec nemá duševní sílu potřebnou k tomu, aby byla přinesena dočasná oběť, z níž se skládá každé sociální jednání. Hesla intervencionismu a socialismu, zejména návrhy na व्यवस्थापन částí soukromého vlastnictví, nacházejí nadšený souhlas u mas, které očekávají, že z toho budou ihned bezprostředně profitovat.

2. Politické strany

Pokud jde o smysl a podstatu liberalismu, nesmírně by se zmýlil ten, kdo se domnívá, že by bylo možné dovést liberální ideje k vítězství prostředky, jež dnes používají ostatní politické strany.

Ve stavovsky členěné společnosti, která se neskládá z rovnoprávných občanů, nýbrž ze stavů s různými výsadami, neexistují politické strany v moderním smyslu. Dokud nevzniknou pochybnosti o přednostních a zvláštních právech jednotlivých stavů, panuje mezi stavy mír. Jakmile se však napadnou stavovská privilegia, dojde mezi stavy k rozmrškám, jež se mohou odehrát bez občanské války jen tehdy, vyhne-li se jedna či druhá strana, rozpoznajíc své slabiny, ozbrojenému rozhodnutí. Ve všech těchto stavovských bojích je postavení jednotlivce předem dáno jeho stavovskou příslušností. Mohou se vyskytnout přeběhlíci, kteří v očekávání, že své osobní výhody budou moci lépe chránit na straně protivníka, budou bojovat proti svým druhům a budou jimi zato považováni za zrádce. Ale nehledě na tyto výjimky si jedinec vůbec neklade otázku, ke které z bojujících stran se má přidat. Je na straně příslušníků svého stavu a sdílí jejich osud. Stav nebo stavy, jež jsou nespokojeny se svým postavením, se bouří proti panujícímu pořádku a musí prosazovat své požadavky proti ostatním. Pokud třeba nezůstane vše při starém (v případě, že útočníci podlehli), bude výsledkem těchto bojů nakonec to, že na místo starého stavovského pořádku nastoupí nový, v němž budou práva stavů odstupňována jinak, než tomu bylo předtím.

Tu přišel liberalismus a požadoval odstranění všech privilegií. Stavovské členění společnosti musí v souladu s tím ustoupit novému řádu, kde mají být již jen rovnoprávní státní občané. Již se nenapadají jednotlivá stavovská privilegia, ale existence všech privilegií. Liberalismus bourá přehradu, jež dělí stavy, a osvobozuje člověka z omezenosti, do které ho odkázal stavovský řád. Teprve v kapitalistické společnosti, teprve ve státě organizovaném podle liberálních zásad se jedinec vybízí k bezprostřední spoluúčasti na politickém utváření státu a teprve tu se musí rozhodnout pro politické cíle a ideály. Ve stavovském státě existují jen boje mezi stavy, kdy semknuté stavy stojí proti sobě, a když právě nemají důvod proč proti sobě bojovat, vedou se boje uvnitř těch stavů, jimž je dovoleno vést politický život, existují zde spolčování a koterie, tzn. boje klik u vliv, moc a místo u koryta. Teprve v právním státě rovnoprávných občanů, jenž odpovídá nikdy a nikde nedosaženému ideálu liberálů, mohou existovat politické strany, tj. spojení osob, jež chtějí v zákonodárství a ve správě uskutečnit své ideje. Neboť o tom, jakým způsobem lze nejlépe dosáhnout liberálního cíle - zajištění mírové spolupráce lidí -, mohou se jistě různit názory a tato různost názorů se musí uskutečnit v podobě zápasu idejí. Takto by mohly v liberální společnosti existovat i socialistické strany. Dokonce ani strany, které chtějí umožnit jednotlivým vrstvám zvláštní právní postavení, by nebyly v liberální společnosti nemožné. Ale všechny tyto strany

by musely předtím, než zvítězí, natolik uznávat liberalismus - i když jej jako socialisté nebo přívrženci stavovských výsad konec konců odmítají -, že ve svých politických bojích by používaly jen ty duchovní prostředky, jež liberalismus považuje za jedině přípustné zbraně politického boje. Tak bojovala část předmarxistických, „utopických“ socialistů za socialismus na půdě liberalismu. Tak se v západní Evropě v době rozkvětu liberalismu čas od času pokoušely církev a šlechta sledovat své cíle na půdě moderního právního státu.

Strany, jež dnes vidíme působit, jsou zcela jiného druhu. Všechny mají sice ve svých programech i část, která je zaměřena na celou lidskou společnost a vysvětluje, jak by měla vypadat společenská kooperace. Ale to, co tato část jejich programu říká, je jen vynucená koncese liberálním idejím; to, oč ve skutečnosti usilují, se vykládá v jiné části jejich programu, které se jedině věnuje pozornost a která je s obecnou částí v neřešitelném rozporu. Strany zastupují určité stavy, které usilují o zachování a rozšíření výsad, jež jim liberalismus ještě musel ponechat, protože jeho vítězství nebylo úplné, a zastupují jisté skupiny usilující o zvláštní práva, které se tedy teprve chtějí stát „stavem“. Liberalismus se obrací na všechny a sestavil program, jenž je všem stejně přijatelný. Nikomu neslibuje zvláštní výhody, když žádá, aby se skupiny zřekly svých partikulárních zájmů, požaduje oběti, ovšem jen dočasné oběti neboli vzdání se menší výhody kvůli dosažení větší. Ale strany skupinových zájmů se obracejí jen na část společnosti; této části, pro niž jediné chtějí působit, slibují zvláštní výhody na úkor zbytku společnosti.

Všechny moderní politické strany a všechny moderní stranické ideologie vznikly jako reakce výsadních práv stavů a jejich skupinových zájmů proti liberalismu. Než se objevil liberalismus, existovaly samozřejmě stavy, skupinové zájmy i výsadní práva stavů a stavovské boje, ale tehdy se mohla stavovská ideologie projevit zcela naivně a nepokrytě, nebyla - ve svém antisociálním charakteru - problematická ani přívržencům, ani odpůrcům a nemusela hledat sociální ospravedlnění. Proto nelze bez dalšího srovnávat staré stavovské zřízení s rejdy dnešních stran zastupujících skupinové zájmy a s jejich učením. Podstatě všech těchto stran porozumíme jen tehdy, povšimneme-li si, že původně nechtěly provádět nic jiného než kritiku liberální doktríny a bránit se proti ní. Jejich stranické doktríny nejsou, jak je tomu u liberalismu, aplikací všeobsažně promyšlené společenské teorie na politiku. U liberalismu byl nejdříve vytvořen vědecký základ bez jakéhokoliv úmyslu působit politicky, potom z toho vyplynula politická ideologie. Naproti tomu cíle antiliberální politiky - výsadní práva a skupinové výhody - byly dány od počátku; k ospra-

vedlnění této politiky se usilovalo o dodatečnou konstrukci ideologie. S tím si ovšem nikdo nedělal starosti. Agrárníci považují za postačující poukazovat na nezbytnost zemědělství, odbory se odvolávají na nepostradatelnost práce, strany středního stavu na důležitost existence zlaté střední vrstvy. Málo je zájímá, že se takovým dovoláváním ještě neučinilo nic, aby se dokázala nutnost nebo výhoda požadovaných skupinových výhod pro celek. Vrstvy, jež chtějí získat, jdou beztak s nimi, a u ostatních vrstev by byl každý pokus o nábor marný.

Všechny tyto moderní strany skupinových zájmů, jakkoliv daleko by se jejich cíle rozcházely a jakkoliv by proti sobě bojovaly, stojí proto vůči liberalismu v **jednom** bojovém šiku. Poučka liberalismu, že správně chápané zájmy všech jsou konec konců navzájem slučitelné, je pro ně všechny červeným sukнем. Podle jejich názoru existují nepřekonatelné zájmové rozpory, které lze vyřešit jen vítězstvím jedné části, jež je výhodným pro ni a nevýhodným pro nějakou jinou část společnosti. Liberalismus, tvrdí tyto strany, není tím, co předstírá, že je; ani on není ničím jiným než stranou snažící se zastupovat dílčí zájmy určité skupiny, totiž kapitalistů a podnikatelů, buržoazie, proti zájmům všech ostatních vrstev.

Toto tvrzení uplatňoval marxismus s velkým vnějším úspěchem. Chceme-li považovat nauku o nepřekonatelné protikladnosti třídních zájmů ve společnosti, založené na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, za podstatnou poučku marxismu, museli bychom všechny strany, jež jsou dnes na kontinentě činné, označit za přívržence marxismu. Učení o třídních rozporech a o třídním boji je i nacionalistickými stranami pokládáno za správné potud, že sdílejí názor, že tyto rozpory v kapitalistické společnosti existují a že bude třeba tento konflikt vybojovat. Od marxistických stran se liší jen tím, že chtějí překonat třídní boj doporučeným stavovským členěním společnosti a že chtějí vytvořit tu bojovou frontu, již pokládají za správnou, bojovou frontu pro boj mezi národy. Nepopírají, že ve společnosti, která se zakládá na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, existují protiklady tohoto druhu; říkají jen, že takové protiklady nemají být, a aby je odstranili, chtějí soukromé vlastnictví řídit a regulovat vrchnostenskými zásahy, chtějí intervencionismus místo kapitalismu. Ale ani marxisté neříkají konec konců nic jiného; i oni přece slibují, že povedou svět vsříc stavu, v němž již nebudou třídy, třídní rozpory ani třídní boje.

Abychom pochopili smysl učení o třídním boji, je třeba si uvědomit, že se obrací proti liberálnímu učení o solidaritě všech zájmů ve svobodné společ-

nosti vybudované na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Liberálové tvrdili, že po odstranění stavovských rozdílů, po zrušení všech privilegií a nastolení rovnosti před zákonem nebude nic stát v cestě mírové kooperaci všech členů společnosti, protože potom se konec konců správně chápané zájmy budou shodovat. Námitky, jež dokázali vyslovit přívrženci feudalismu, privilegií a stavovských rozdílů, se rychle ukázaly neoprávněnými a nedokázaly získat přívržence, jež by stáli za řeč. Avšak v Ricardově systému katallaxie najdeme počátky nového učení o protikladnosti zájmů v kapitalistické společnosti. Ricardo se domníval, že může prokázat, jak se v průběhu pokračujícího hospodářského vývoje posouvá poměr mezi třemi důchodovými odvětvími jeho systému čili poměr mezi ziskem, rentou a mzdou. To zavdalo v třetím a čtvrtém desetiletí 19. století některým anglickým spisovatelům podnět, aby hovořili o třech třídách, a sice o třídě kapitalistů, pozemkových vlastníků a námezdních dělníků, a aby tvrdili, že mezi těmito skupinami existuje nepřeklenutelný rozpor. Marx později na ně navazoval.

Ještě v Komunistickém manifestu nedovedl Marx rozlišit mezi stavem a třídou. Teprve když se později v Londýně seznámil s dávno zapomenutými pamfletisty dvacátých a třicátých let a začal se, jimi inspirován, zabývat Ricardovým systémem, poznal, že jde o to ukázat, že i ve společnosti bez stavovských rozdílů a stavovských privilegií existují nepřekonatelné rozpory. Tuto rozpornost zájmů odvozuje od ricardiánského systému tím, že rozlišuje tři třídy, třídu kapitalistů, pozemkových vlastníků a dělníků. Ale toho se vůbec přísně nedrží. Hned mluví o tom, že existují jen dvě třídy, vlastníci a nevládníci, hned zase rozlišuje víc tříd než dvě nebo tři velké. Nikdy se však Marx nebo někdo z jeho četných následovníků nepokusil definovat pojem a podstatu tříd. Je příznačné, že třetí svazek „Kapitálu“ v kapitole nadepsané „Třídy“ po několika větách končí. Mezi uveřejněním Komunistického manifestu, v němž Marx poprvé učinil z třídních protikladů a třídního boje nosný pojem své nauky, a Marxovou smrtí ležel více než jeden lidský věk. Během té doby napsal Marx svazek za svazkem, ale nedostal se k tomu, aby řekl, co je třeba chápat pod pojmem třídy. Ve zpracování problému tříd se Marx nedostal přes neprokázané nastolení dogmatu - anebo řeckně raději hesla.

K tomu, abychom dokázali učení o třídním boji, muselo by být možné ukázat dvě věci: na jedné straně, že mezi členy jedné třídy existuje solidarita a na druhé straně, že to, co prospívá jedné třídě, poškozují druhou třídu. To se však nikdy nestalo, ba nikdy se o to nikdo ani nepokusil. Mezi „třídními

soudruhy“ neexistuje solidarita zájmů v důsledku stejného „sociálního postavení“, nýbrž v první řadě konkurence. Například dělník, jenž pracuje za lepších než průměrných podmínek, má zájem zdržet příliv konkurentů, jenž by mohl snížit jeho důchod na průměrný důchod. V desetiletích, kdy se na mezinárodních kongresech marxistů stále znovu hlásalo velkými slovy učení o mezinárodní solidaritě proletariátu, kladli dělníci Spojených států a Austrálie přístěhovalectví ty největší překážky. Anglické odbory jemným předivem důmyslných opatření znemožnily odborově neorganizovaným dělníkům příliv do svých pracovních oborů. Co se v posledních letech v tomto ohledu dělo ve všech státech prostřednictvím dělnických stran, je známo. Jistě lze říci, že se to nemělo stát, že dělníci měli jednat jinak, že to, co dělají, je nesprávné. Ale přece nelze popřít, že to, co zde činí, nejprve - pro tento okamžik - jejich zájmům bezprostředně prospívá.

Liberalismus ukázal, že ve skutečnosti není dána protikladnost zájmů, jež má podle velmi rozšířeného názoru existovat mezi jednotlivými osobami, skupinami a vrstvami uvnitř řádu vybudovaného na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Zvýší-li se množství kapitálu, zvýší se důchod kapitalistů a pozemkových vlastníků absolutně, důchod dělníků se zvýší absolutně i relativně. Důchodové zájmy jednotlivých skupin a vrstev společnosti - podnikatelů, kapitalistů, pozemkových vlastníků a dělníků - se pohybují stejným směrem; různý je jen poměr jejich podílu na společenském produktu. Zájmy pozemkových vlastníků se obracejí proti příslušníkům ostatních vrstev jen v jediném případě přirozeného monopolu určitých důlních produktů. Zájmy podnikatelů se nikdy nemohou rozcházet se zájmy spotřebitelů; výsledek podnikatele je tím lepší, oč lépe dokázal předvídat přání spotřebitelů. Protikladné zájmy existují jen potud, pokud zásahy vrchnosti anebo jiných společenských faktorů vybavených donucovacími pravomocemi omezí svobodné nakládání vlastníků výrobními prostředky. Tak se například „uměle“ zvýší ceny určitého zboží ochranným clem anebo mzdy skupiny dělníků zamezením přístupu. Zde pak navazuje slavný, nikdy nevyvrácený a navždy nevyvratitelný důkaz školy svobodného obchodu. Takové zvláštní výhody mohou sice prospět jednotlivé skupině, v jejíž prospěch byly ustanoveny, ale jen tehdy, když si jiné skupiny nedokázaly vybojovat podobné výhody. Nelze však předpokládat, že by mohlo být nadlouho možné klamat většinu o smyslu takových skupinových práv takovým způsobem, aby to dobrovolně snášela. Chceme-li ji ale násilně nutit, aby je snášela, byla by to výzva k násilnému odboji, zkrátka narušení pokojného chodu hospodářství, jehož zachování je v zájmu všech. Kdybychom se snažili vyřešit problém tak, že by se tato skupinová práva ne-

ponechala jako výjimka pro jednu nebo několik osob, skupin anebo vrstev, ale že by se stala všeobecným pravidlem, tedy například že by se chránila většina zboží ochrannými cly anebo že by se přístup do většiny povolání rovnoměrně ztěžoval, pak by se také navzájem rušily výhody a nevýhody pro každou jednotlivou skupinu anebo vrstvu a konečným výsledkem by bylo jen to, že všichni budou poškozeni snížením produktivity práce.

Jestliže nechceme uznat toto učení liberalismu, jestliže vtipkujeme o sporné „harmonii zájmů“, potom nezbyde nic jiného než ona - všemi směry antiliberalismu mylně předpokládaná - solidarita zájmů užších kruhů, tedy třeba soukmenovců (proti ostatním národům) anebo třídních soudruhů (proti ostatním třídám). Bylo by nejdříve třeba zvláštního dokazování, které zatím nikdo neučinil a ani se o něj nepokusil, aby se taková domnělá solidarita prokázala. Neboť všechny argumenty, jež by bylo možno uvést, aby se prokázala solidarita uvnitř těchto užších kruhů, dokazují mnohem více, totiž obecnou solidaritu zájmů uvnitř ekumenické společnosti. To, jak odstranit do očí bijící zdánlivé rozpory zájmů, lze ukázat jen prostředky, jež ukazují celé lidstvo jako solidární pospolitost a neponechají prostor pro hledání nepřeklenutelných rozporů mezi národy, třídami, rasami atp.

Antiliberální strany nepodaly důkaz o solidaritě národů, tříd, ras atd., jak se možná domnívají. Ve skutečnosti dělají jen to, že doporučují příslušníkům těchto skupin aliance pro společný boj proti všem ostatním skupinám. Solidarita zájmů uvnitř skupiny, o které hovoří, není zjištění faktu, nýbrž stanovení postulátu. Ve skutečnosti neříkají, že zájmy jsou solidární, ale říkají, že se zájmy mají učinit solidárními skrze spojenectví k jednotnému postupu.

Moderní zájmové strany jasně předem prohlašují, že jejich cílem je vytvoření zvláštních práv pro určitou skupinu. Existují zemědělské strany, které usilují o ochranná cla a jiné výhody (např. subvence) pro zemědělce; existují úřednické strany, které usilují o výhody pro úředníky; existují regionální strany, které usilují o výhody pro obyvatele určitého území. U všech těchto stran je jasné, že se nesnaží o nic jiného než o výhodu jedné skupiny společnosti bez ohledu na celek a bez ohledu na všechny ostatní společenské vrstvy, třebaže chtějí své jednání opentlit tím, že prohlašují, že spásy celé společnosti lze dosáhnout jen podporou zemědělství, úřednictva atd. Během let stále silněji a cyničtěji zdůrazňují, že se obracejí jen na část společnosti, že jednájí a působí jen v jejím zájmu. V počátcích moderního antiliberálního hnutí bylo třeba být v tomto bodě opatrnější, protože pokolení vyrostlé v názorech liberalismu počítávalo nepokryté hájení stavovských skupinových zájmů jako antisociální.

Zastánci skupinových zájmů mohou vytvořit velké strany jen tak, že spojí různé skupiny s protichůdnými zájmy do jedné bojové jednotky. Stavovské výsady však mají praktickou cenu jen tehdy, týkají-li se menšiny a nejsou-li kompenzovány stavovskými výsadami, jež byly poskytnuty jiné skupině. Malá skupina však nemůže doufat, až na zvlášť příznivé okolnosti, že by v současnosti, kdy ještě doznívá liberální odmítání šlechtických privilegií, mohla úspěšně uplatnit svůj nárok na výsady proti všem ostatním skupinám. Úkol všech stran zastupujících skupinové zájmy spočívá tedy v tom, aby z menších skupin s různými protichůdnými zájmy vytvářely velké strany. V duchu, jenž vede k nastolení a zastávání požadavků zájemců o skupinová práva, je však zcela nevhodné dosáhnout tohoto cíle otevřeným spojenectvím různých skupin. Od člověka, jenž se snaží vybojovat výsadní práva své skupině nebo dokonce své osobě, nelze požadovat dočasnou oběť; kdyby byl s to pochopit smysl dočasné oběti, myslel by přece liberálně, a nikoliv v duchu zájmové politiky. Rovněž mu nelze otevřeně říci, že privilegiem, jež mu má být přirčeno, získá více, než ztratí privilegiem přirčeným jiným. Projevy a spisy, v nichž se toto říká, nemohou natrvalo zůstat skryty před ostatními a přiměly by je ke zvýšení jejich požadavků. Tak jsou zájmové strany nuceny k opatrnosti. Musí se snažit, aby hovořily o tomto nejdůležitějším bodu svých snah v dvojsmyslných výrazech zatemňujících pravou podstatu. Strany ochranných cel jsou toho nejlepším příkladem. Neustále se musí snažit, aby líčily zájem na ochranných clech, jež doporučují, jako zájem širšího okruhu. Zastávají-li se průmyslníci ochranných cel, nemluví obvykle jejich vůdcové o tom, že zájmy jednotlivých skupin a často i jednotlivých podniků vůbec nejsou identické a solidární. Tkalci jsou poškozováni clem na nitě a na stroje a mohou podporovat hnutí za ochranná cla jen v očekávání, že cla na tkaniny budou dostatečně vysoká, aby vyrovnala škodu, kterou utrpí jinými cly. Zemědělec, jenž pěstuje krmiva, žádá cla na krmivo, jež dobytkař odmítá; vinař žádá clo na víno, které přináší každému zemědělci, jenž nepěstuje víno, nevýhody právě tak jako měšťskému spotřebiteli. Vidíme-li přesto vystupovat zastánce ochranných cel jednotně jako stranu, je to možné jen zamlžením skutečnosti.

Zcela nesmyslný by byl pokus vybudovat stranu skupinových zájmů na rovnoměrném privilegování většiny obyvatelstva. Privilegium, jež má velká většina, přestává být privilegiem. V zemi, jež je převážně agrární a vyváží agrární výrobky, by byla agrární strana jako zájmová strana natrvalo nemožná. Co by měla požadovat? Ochranná cla by těmto rolníkům, kteří musí exportovat, nemohla prospět, a subvence nelze vyplácet většině výrobců,

protože je menšina nemůže mezi sebou vybrat. Naopak však musí menšiny, jež vyžadují privilegia pro sebe, budít dojem, jakoby za nimi stály velké masy. Vznou-li v průmyslových zemích agrární strany své požadavky, započítávají do pojmu „zemědělské obyvatelstvo“ i bezzemky, domkáře a maloročníky, kteří vůbec nejsou zainteresováni na ochranném clu pro agrární výrobky. Vznou-li dělnické strany požadavek ve prospěch skupiny dělníků, hovoří vždy o masách dělníků a snadno se přenesou přes fakt, že odborářské zájmy pracujících v jednotlivých odvětvích nejsou identické, nýbrž protichůdné, že dokonce i uvnitř jednotlivých odvětví a podniků existují ostré zájmové protiklady.

Je jednou z obou základních chyb všech stran usilujících o stavovské výsady, že jsou na jedné straně nuceny opírat se jen o malý okruh, protože výsady přestanou být výsadami, jsou-li poskytnuty většině, že však na druhé straně mají jen jako zástupci většiny vyhlídky, že prosadí své požadavky. Okolnost, že se někdy v jednotlivých zemích podařilo některým stranám překonat při agitaci tuto potíž a přesvědčit každou vrstvu či skupinu s úspěchem o tom, že právě ony mohou očekávat od vítězství příslušné strany zvláštní výhody, mluví jen ve prospěch diplomatického a taktického umu stranického vedení a poskytuje svědectví o nesoudnosti a politické nezralosti voličských mas, avšak vůbec nedokazuje řešitelnost problému. Jistěže lze slibovat současně měšťanům levnější chléb a sedlákům vyšší ceny obilí, nelze však dodržet oba sliby současně. Jistěže lze současně slíbit jedněm úsilí o zvýšení určitých státních výdajů bez odpovídajícího omezení jiných státních výdajů a druhému dát naději na daňové úlevy, ale ani tyto sliby nelze dodržet oba současně. K technice těchto stran patří rozčlenění společnosti na výrobce a spotřebitele; zneužívají také běžný optimismus státu ve finančních otázkách za tím účelem, aby veřejným financím uložily nové výdaje, aniž by se nejdříve staraly o otázku krytí, a aby současně mohly také naříkat na daňové břemeno.

Druhou základní chybou těchto stran je, že jejich požadavky pro každou jednotlivou skupinu jsou bezbřehé. V jejich očích existuje jen **jedna** hranice pro rozsah požadavků: odpor přicházející od druhé strany. To je přirozené zcela v povaze stran usilujících o stavovské výsady. Ale strany, jež nesledují žádný určitý program, nýbrž při sledování svých neomezených přání privilegiovat jedny a právně znevýhodňovat druhé se střetávají v boji, musí zničit každý stát. Od té doby, co se toto se stále větší jasností poznalo, hovoříme o krizi moderního státu a o krizi parlamentarismu. Ve skutečnosti jde o krizi stranické ideologie moderních stran skupinových zájmů.

3. Krize parlamentarismu a idea stavovského nebo hospodářského parlamentu

Parlamentarismus v té podobě, v níž se v Anglii a některých jejích koloniích pomalu vyvíjel od 17. století a k níž se na evropském kontinentu dospívalo po porážce Napoleona I. a po červencové a únorové revoluci ve Francii, předpokládá převládání liberální ideologie. Všichni, kdo vstoupí do parlamentu, aby rozhodovali o vládě v zemi, musí být prodchnuti přesvědčením, že správně chápané zájmy všech částí a článků společnosti jsou identické a že všechny druhy privilegií pro jednotlivé skupiny a vrstvy obyvatelstva škodí obecnému blahu a musí být odstraněny. Strany parlamentu schopného vykonávat funkce, jež mu přidělily novodobé ústavy, smí se sice lišit různými názory na jednotlivé politické otázky, všechny se však musí považovat za zástupce celého národa, nikoliv za zástupce jednotlivých regionů nebo jednotlivých sociálních vrstev. Nade všemi názorovými různostmi musí stát přesvědčení, že konec konců existuje identita úmyslů a přání a že jsou sporné jen prostředky k dosažení kýžených cílů. Strany nejsou od sebe odloučeny nepřeklenutelnou propastí ani protichůdnými zájmy, za něž jsou připraveny bojovat do krajnosti, i kdyby tím trpěl celý národ a zašel stát; co strany rozděljuje, je postoj, jež zaujímají ke konkrétním úkolům politiky. Existují proto jen dvě strany, ta, která vládne a ta, která chce vládnout. I opozice usiluje o vládu nikoliv proto, aby prosazovala určité zájmy anebo obsadila úřady členy strany, ale aby uskutečnila své ideje o zákonodárství a správě.

Jen za těchto podmínek jsou parlamenty a parlamentní režim proveditelné. Byly po nějakou dobu uskutečňovány v anglosaských zemích a ještě dodnes účinně doznívají. Na evropské pevnině se dalo vlastně hovořit jen o jistém přibližování se k těmto podmínkám, a to i v době, jež se označuje za dobu rozkvětu liberalismu. Již mnoho desítek let jsou poměry v evropských sněmovnách skoro opačné. Existuje velké množství stran a každá jednotlivá strana se rozpadá uvnitř na různé podskupiny, jež sice vystupují navenek ponějvíce jednotně, na interních stranických poradách však zpravidla stojí právě tak prudce proti sobě, jako na veřejnosti vystupují proti jiným stranám. Každá jednotlivá strana a stranická skupina se cítí být povolána k zastupování určitých skupinových zájmů, jež se snaží prosazovat bez jakýchkoliv ohledů. Poskytnout ze státní pokladny co nejvíce „svým“, zvýhodňovat je ochrannými cly, zákazy přistěhování, „sociálně politickými“ zákony, přednostními právy všeho druhu na úkor jiných částí společnosti, to je alfa a omega jejich politiky. Zásadní bezbřehost stranických požadavků znemož-

ňuje, aby nějaká strana mohla kdy dosáhnout zamýšleného cíle. Je nemyslitelné, že by se to, oč usilují agrární nebo dělnické strany, mohlo kdy úplně uskutečnit. Proto si sice každá strana přeje získat vliv, aby svá přání prosazovala co nejdříve, vždy však musí dbát toho, že bude třeba prezentovat voličům ospravedlnění, proč nebyly prosazeny všechny požadavky. To se může stát buď tím způsobem, že zkusí vzbudit na veřejnosti dojem, že je v opozici, ačkoliv je ve skutečnosti při moci, anebo že se snaží svalit vinu na nějaké mocnosti, které se vymykají jejímu vlivu - v monarchiích na panovníka, za jistých předpokladů na zahraničí apod. Bolševici nemohou učinit šťastným Rusko, rakouští socialisté nemohou učinit šťastným Rakousko, protože tomu brání „západní kapitalismus“. Již alespoň 50 let vládou v Německu a v Rakousku antiliberalní strany; avšak ještě stále čteme v jejich projevech, a to v projevech jejich „vědeckých“ stoupců, že všechnu vinu na daných zlořádech má panství „liberalních“ zásad.

Parlament složený z přívrženců antiliberalních zájmových stran nemůže být dělný, musí konec konců všechny zklamat. To je to, co se dnes a již po mnoho let mívá, hovoří-li se o krizi parlamentarismu.

K odstranění této krize žádají jedni odstranění demokraticko-parlamentních státních institucí a zavedení diktatury. Nemá ani cenu zde vysvětlovat, co hovoří proti diktatuře. Už jsme to učinili dost obšírně.

Druhý návrh směřuje k tomu, aby se parlament vzešlý z rovných voleb všech státních občanů buď doplnil anebo i zcela nahradil parlamentem složeným ze zástupců jednotlivých profesních stavů. Členům všeobecných lidových zastupitelství prý chybí věcnost a potřebné hospodářské znalosti. Bylo by třeba dělat méně obecné politiky a více hospodářské politiky. Zástupci profesních stavů by se prý rychle mohli shodnout na otázkách, k jejichž řešení dospějí poslanci teritoriálně utvořených volebních okresů teprve po dlouhém váhání anebo vůbec ne.

Je třeba si ujasnit, že rozhodující otázkou ve stavovském parlamentu je, jak se má hlasovat, anebo pokud se má hlasovat podle hlav, kolik zástupců se přizná jednotlivým profesním stavům. Tato otázka musí být vyřešena, než se svolá stavovský parlament, a je-li jednou vyřešena, můžeme si ušetřit svolání parlamentu, protože výsledek hlasování je tím již určen. Jinou otázkou ovšem je, zda jednou určené rozdělení moci mezi stavy bude možné udržet. Nikdy se nebude líbit - a v tom se nesmíme oddat žádnému klamu - většině národa: k vytvoření parlamentu přijatelného většinou není přece zapotřebí stavovsky členěného parlamentu. Bude tedy záležet na tom, zda bude nespokojenost,

kteou vyvolá systém opírající se o stavovský parlament u obyvatelstva, dost velká, aby přivedila násilný zvrát systému. Tento systém přece na rozdíl od demokratického řádu neposkytuje záruky, že se uskuteční změna politiky požadovaná převážnou většinou obyvatelstva. Tím je řečeno vše, co lze říci z liberálního stanoviska proti ideji stavovského členění parlamentů. Pro liberály stojí systém, který nevyklučuje jakékoliv násilné narušení pokojného vývoje, již předem mimo veškerou diskusi.

Mnozí přívrženci myšlenky stavovského parlamentu si myslí, že rozpory se tam nemají řešit přehlasováním jedné strany druhou, nýbrž smírem. Co se však má stát, nepodaří-li se dospět k dohodě? Kompromisy se uzavírají jen tehdy, když hrozící strašák nepříznivého výsledku přiměje každou ze sporných stran k povolnosti. Nikdo nebrání jednotlivým stranám, aby se snašely také za působnosti parlamentu zvoleného rovným hlasováním celým národem. Nikdo je ovšem nemůže přinutit, aby se snašely, pokud jednou dojde k tomu, že parlament bude vytvořen na profesně-stavovském základě.

Stavovsky organizovaný parlament nemůže tudíž vykonávat to, co vykonává parlament jako orgán demokratického zřízení; nemůže být místem, kde se pokojně urovnávají rozpory v politickém přesvědčení; není s to zabránit násilnému narušení pokojného vývoje společnosti pučem, revolucí a občanskou válkou. Neboť rozhodující politické události, jimiž se stanoví rozdělení politické moci ve státě, se neodehrávají v rámci profesně-stavovského parlamentu a voleb, z nichž vzešlo jeho složení. Co určuje rozdělení moci, jsou normy týkající se váhy, která má připadnout jednotlivým stavům při tvorbě státní vůle; o tom se ale rozhoduje mimo stavovský parlament a bez organického sepětí s volebními akty, z nichž vzešlo jeho složení.

Proto je naprosto správné, jestliže se profesně-stavovskému zastupitelství upírá název parlament. Politický jazyk si v posledních dvou staletích stále více navykl přísně rozlišovat mezi parlamentem a stavovským shromážděním. Nechceme-li zmást všechny pojmy politiky, bude dobře držet se tohoto rozlišení.

Je přirozené, že k odstranění nedostatků profesně-stavovského zastupitelství nedochází, pokud se navrhuje - jak to činí Sidney a Beatrice Webbovi a s nimi četní syndikalisté a cechovní socialisté a jak to činili již předtím kontinentální zastánci reformy horních sněmoven - ponechat vedle sebe dvě komory; z nichž má jedna vzejít z jednotných voleb celého národa, druhá z voleb skupin volitelů členěných podle povolání. Dvoukomorový systém může prakticky fungovat jen tím způsobem, že buďto má jedna komora bez-

podmínečnou převahu, takže druhá dělá vše, co chce první, anebo že bude nutno při různých postojích obou komor pokusit se o řešení smírem. Nedojde-li však ke smíru, pak zbyde jako *ultima ratio* jen boj, jenž by se vyřizoval násilně mimo parlament. Můžeme problém otáčet a převracet jak chceme, vždy se zase dostaneme k téže nepřekonatelné potíži. Na ní by musely všechny takové a podobné návrhy ztroskotat, ať by již nazývaly svůj výtvor stavovskou komorou, hospodářským parlamentem či jinak. Je vlastním přiznáním neproveditelnosti těchto návrhů, když se jejich zastánci nakonec spokojí s doporučením zcela nedůležité novinky: se zřízením hospodářské rady vybavené jen poradním hlasem.

Zastánci myšlenky profesně-stavovského zastupitelství se oddávají těžkému klamu, domnívají-li se, že profesně-stavovským členěním obyvatelstva a lidového zastupitelství se mohou překonat rozpory, jež dnes rozbíjejí národní jednotu. Tyto rozpory nelze sprovdit ze světa ústavně technickými triky. Překonat je může jen liberální ideologie.

4. Strany skupinových zájmů a liberalismus

Strany skupinových zájmů, které spatřují v politice jen zajišťování přednostních a zvláštních práv pro svou skupinu, nejenže znemožňují parlamentarismus; rozbíjejí jednotu státu a společnosti, vedou nejen ke krizi parlamentarismu, ale též ke krizi státního a společenského života vůbec. Společnost nemůže trvale existovat, rozpadá-li se do samých skupin, které se snaží vytěžit pro sebe zvláštní výhody, které neustále propočítávají, zda nepřišly zkrátka, a jsou kdykoliv hotovy vzdát se nejdůležitějších státních institucí, mohou-li z toho vytlouci malou výhodu.

Zájmovým stranám se jeví všechny politické problémy jako problémy politické taktiky. Cíl, který sledují, je jim předem dán; zní: dosažení co největších výhod a privilegií pro jimi zastoupenou skupinu na úkor ostatních. Stranický program má tento cíl zamlžit a snad ještě ospravedlnit; není však jeho úkolem, aby byl výkladem cíle stranické politiky. Tento cíl přeče všichni příslušníci strany beztak znají, jim se to nemusí teprve vysvětlit. Otázka, kolik z toho se má sdělit světu, je již otázkou ryze taktickou.

Všechny antiliberální strany jsou stranami zastánců skupinových zájmů, kteří nechtějí nic jiného než získat zvláštní výhody pro své přívržence, bez ohledu na to, zda by se tím nerozpadla na kusy celá společenská stavba. Nemohou ani okamžik odolat kritice jejich záměrů, kterou vyslovuje libera-

lismus. Zkoumají-li své požadavky logicky, nemohou popřít, že jejich konání působí v poslední instanci antisociálně a destruktivně, že společenský řád, který má vzniknout z působení proti sobě brojících zájmových stran se musí již při letmé úvaze ukázat jako nemožný. Jasnost tohoto faktu nemohla ovšem poškodit strany skupinových zájmů v očích těch, kdo nejsou s to myslet dále než na nejbližší budoucnost. Davy se neptají, co bude zítra nebo pozítří; myslí na dnešek a nejvýš ještě na příští den. Neptají se, co by nastalo, kdyby také všechny ostatní skupiny projevíly stejnou bezstarostnost o obecné blaho. Doufají, že se podaří nejen prosadit vlastní požadavky, ale odmítnout také požadavky ostatních. Ideologie stran skupinových zájmů ovšem nenabízí nic těm několika, kdo mají pro jednání politických stran vyšší měřítko, kdo žádají, aby se dodržoval kategorický imperativ i v politickém jednání („Jednej tak, aby maxima tvé vůle mohla platit zároveň jako princip obecného zákonodárství, tj. aby při pokusu představit si tvé jednání jako obecně dodržovaný zákon nevznikl rozpor.“).

Socialismus vytěžil značné výhody z tohoto logického nedostatku, jenž je charakteristický pro přiznání se k zájmovému stanovisku. Pro mnoho lidí, kteří nejsou schopni pochopit velkou myšlenku liberalismu, kteří však přece jen uvažují jasněji, než aby mohli při požadavcích zájemců zůstat klidní, nabylo totiž přiznání k socialismu zvláštního významu. Idea socialismu, jíž nemůžeme - nehledě na výše obšírně probírané imanentní vnitřní nedostatky - upřít jistou velikost koncepce, měla zastřít a současně ospravedlnit slabost zájmového hlediska. Měla odvést pohled kritiků od jednání strany a zaměřit jej na velký problém, jenž, ať si o tom myslíme cokoliv, byl v každém případě hoden vážné a důkladné pozornosti.

Socialistický ideál našel v posledních sto letech v různé podobě upřímné a poctivé přívržence. Mnoho nejlepších a nejušlechtlejších mužů a žen jej nadšeně následovalo, byl vůdčí hvězdou pro jednání vynikajících státníků, ovládl katedry, nadchnul mládež. Naplňoval myšlení a cítění posledních generací a přítomnosti do takové míry, že dějiny označí jednou náš věk právem jako věk socialismu. V posledních desetiletích se ve všech státech přistoupilo k uskutečňování socialistického ideálu převáděním majetku na stát a města, jakož i opatřeními, jež měla vést k plánovanému hospodářství v míře tak velké, jak to jen bylo možné. Nedostatky, které jsou nutně vlastní socialistickému podniku - nepříznivé důsledky pro produktivitu práce a nemožnost socialistické kalkulace - brzy kladly těmto snahám meze, za nimiž každé socializační opatření by zřejmě zhoršilo zásobování obyvatelstva statky. Bylo

nutné se na cestě k socialismu zastavit a socialistický ideál, třebaže si podržel své panství v oblasti ideologie, se stal v praktické politice jen pláštíkem zájmové politiky dělnických stran.

To by se dalo ukázat na příkladu každé z mnoha socialistických stran, například také na příkladu různých směrů křesťanského socialismu. Ukážeme to však jen na příkladu marxistických socialistů, kteří byli a jsou nesporně nejdůležitější socialistickou stranou.

Marx - a s ním marxisté - to myslel se socialismem skutečně vážně. Marx odmítal všechna opatření ve prospěch jednotlivých skupin a vrstev obyvatelstva, jež žádají zájmové strany. Nepopíral liberální argumentaci, že výsledkem takových zásahů do hospodářského života může být jen všeobecné snížení produktivity společenské práce. Tam, kde logicky myslel, psal a mluvil, zastával vždy stanovisko, že jsou nesmyslné veškeré pokusy, veškeré zásahy úřadů nebo jiných společenských orgánů vybavených stejnou mocí, které mají za cíl ovlivnit mechanismus společenského řádu spočívajícího na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, protože nevedou k zamýšlenému úspěchu, a naproti tomu sníží produktivitu hospodářství. Chtěl organizovat dělníky pro boj za nastolení socialismu, nikoliv však za dosažení určitých zvláštních výhod ve společnosti zakládající se na soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Chtěl socialistickou dělnickou stranu, a nikoliv, jak říkal, „maloměšťáckou“ stranu, která usiluje o jednotlivé reformy. Pod vlivem svého scholastického systému, jehož brýle ho omezovaly v nezaujatém pohledu na věci, se domníval, že dělníci, které literáti podlehnouví jeho duchovnímu kouzlu organizovali do „socialistických“ stran, budou v duchu jeho doktríny ochotni klidně přihlížet kapitalistickému vývoji, aby neoddáli den socialistického „zvratu“ společnosti nazrálé k vyvlastnění vyvlastňovatelů. Neviděl, že dělnické strany, tak jako ostatní zájmové strany, jež všude vznikaly, při zásadním uznávání socialistického programu usilovaly v bezprostřední praktické politice jen o to, aby vybojovaly zvláštní výhody pro dělníky. Marxistická poučka o solidárnosti zájmů všech proletářů, vyslovena Marxem za zcela jiným politickým účelem, přitom výborně posloužila, aby šikovně zatemnila fakt, že náklady úspěchů, jež vybojovala jednotlivá skupina dělníků, musely nést jiné dělnické vrstvy, že tedy v sociální politice a odborářském boji zájmy dělníků vůbec nebyly solidární. Činnosti strany skupinových zájmů dělníků prokázala marxistická doktrína tutéž službu, jakou udělala německému Zentru a jiným církevně zaměřeným stranám jejich odvolávání se na náboženství, nacionalistickým stranám jejich odvolá-

vání se na národní pospolitost, agrárním stranám tvrzení, že zájmy různých skupin zemědělských výrobců jsou solidární, stranám ochranných cel učení o nutnosti úplného celního sazebníku na ochranu národní práce. Čím více rostly sociálně demokratické strany, tím více v nich sílil vliv odborů, tím více se stávaly odborářským svazem, kde se všechno posuzovalo z hlediska stávkové povinnosti a mzdového hnutí.

Se všemi těmito stranami nemá liberalismus vůbec nic společného. Je pravým opakem všech těchto stran. Nikomu neslibuje zvláštní výhody, žádá ode všech oběti ve prospěch zachování společnosti. Tyto oběti - lépe řečeno zřeknutí se bezprostředně dosažitelných výhod - jsou ovšem jen dočasné; rychle se zaplatí vyššími a trvalými zisky. Ale stejně: **nejprve** to jsou oběti. Tím je liberalismus v soutěži se stranami již předem ve zvláštním postavení. Antiliberální volební kandidát slibuje každé jednotlivé skupině voličů zvláštní výhody: výrobcům vyšší ceny a spotřebitelům nižší ceny, veřejným zaměstnancům vyšší platy a plátcům daní nižší daně; je ochoten slibovat podle přání jakékoliv výdaje na náklad státu nebo bohatých, žádná skupina mu není dost malá, aby si ji nehleděl získat zvláštním dárkem z kapes „veřejnosti“. Liberální kandidát může voličům jen říci, že sledování takových zvláštních přání je antisociální.

5. Stranická propaganda a stranický aparát

Když začaly liberální ideje pronikat ze své západoevropské vlasti do střední a východní Evropy, cítili se dosavadní mocní - panovníci, šlechta a církve - naprosto bezpečně, protože spoléhali na mocenské prostředky, jež měli k dispozici. Nepovažovali za nutné bojovat proti duchu osvícenství a liberalismu duchovními zbraněmi. Potlačování, pronásledování a žalářování nespokojených jim, jak se zdálo, prokazovaly lepší služby. Dovolávali se mocenského a donucovacího aparátu armády a policie. Příliš pozdě si s hrůzou uvědomili, že jim nová ideologie vyrážela tyto zbraně z rukou tím, že dobyla myšlení úředníků a vojáků. Teprve porážka, kterou utrpěl starý systém v boji proti liberalismu, poučila jeho přívržence o pravdě, že na světě není nic mocnějšího než ideologie a ideologové a že je třeba bojovat proti duchu vždy jen duchem. Poznali, že je pošetilé spoléhat na zbraně, protože s ozbrojenci lze nakládat jen tehdy, jsou-li ochotni poslouchat, a že základy veškeré moci a panství mají konec konců ideologickou povahu.

Poznotek o ideologických základech každé moci byl jedním z těch sociologických poznatků, na nichž se vybudovala politická ideologie liberalismu. Liberalismus z tohoto poznatku vyvodil jediný důsledek, že konec konců musí zvítězit přece jen pravda a dobro, protože o jejich vítězství v duchovní oblasti nemůže být pochyb. A co zvítězilo v duchu, musí nakonec uspět i v životě, protože žádné pronásledování není s to je potlačit. Proto je prý zbytečné se zvláště namáhat šířením liberálních idejí; jejich vítězství je beztak jisté.

Odpůrcům liberalismu porozumíme i v tomto bodě opět jen tehdy, když si uvědomíme, že jejich jednání není ničím jiným než protihrou liberalismu, obranou a reakcí proti liberálním idejím. Nebyli schopni postavit proti liberální ideologii ucelené společenské a hospodářské učení, protože takové učení může vždy vést pouze k liberální ideologii. Získat ostatní vrstvy programem, který něco sliboval jen jedné nebo několika vrstvám, bylo však již předem marné. Tak mohlo jít těmto stranám jen o to, aby zřídily instituce, jež by dostaly ty kruhy, na které se obracely, docela pod jejich vliv, a jež by je tam udržely. Musely se postarat předem o to, aby liberální ideje nezískaly přívržence v těch vrstvách, s nimiž počítají. Za tím účelem vytvořily stranické organizace, které každého jednotlivce tak pevně svírají, že nesmí ani pomyslet na vystoupení ze strany. V Německu a Rakousku, kde byl tento systém vyvinut s pedantickou důsledností a ve státech východní Evropy, kde byl napodobován, není dnes již jednotlivec v první řadě občanem státu, ale členem strany. Již jako dítě se o něj stará strana. Sport a společenský život jsou organizovány stranicky. Družstevnictví rolníků, jehož výlučným prostřednictvím dostává rolník svůj podíl na subvencích a výhodách přidělovaných zemědělským producentům, instituce na podporu živnostenského středního stavu a zprostředkovatelny práce a dělnické pokladny jsou spravovány stranickým způsobem. Ve všech záležitostech, o nichž úřady rozhodují podle volné úvahy, potřebuje jednotlivec podporu své strany, aby byl na něho brán ohled. Za takových okolností se stává vlažnost ve věcech strany podezřelou, vystoupení znamená těžkou hospodářskou újmu, ne-li záhubu a společenský bojkot.

Zvláštním způsobem zacházejí strany skupinových zájmů s problémem akademiků. Svobodná povolání advokáta, lékaře, spisovatele a umělce nejsou dost početná, aby bylo myslitelné nechat je vystoupit jako samostatnou zájmovou stranu. Proto jsou zpočátku nedostupná ideologii stavovských privilegií; jejich příslušníci se přidržovali liberalismu nejdéle a nejhrouževnatěji; od hrouževnatého a bezohledného zastávání skupinových zájmů nemohli nic očekávat. To byl stav, který musely považovat strany skupinových zájmů za

velmi povážlivý. Nemohly strpět, aby „intelligence“ zůstala věrná liberalismu, neboť se musely obávat, že liberální ideje, formulovány nově a znovu přednášeny jednotlivými muži z těchto kruhů a souhlasně a chápavě přijímány masou příslušníků těchto kruhů, by mohly nabýt takové síly, že by se ztenčily řady stran skupinových zájmů. Teprve nedávno udělaly zkušenost, jak se takové ideologie mohou stát nebezpečnými stavovským privilegii. Organizace stran skupinových zájmů proto plánovitě usilovaly o to, aby se příslušníci svobodných, „liberálních“ povolání stali na nich závislími. Toho se brzy dosáhlo tím, že byli začleněni do systému stranického aparátu. Lékař, advokát, spisovatel se musí zařadit a podřídit organizaci svých pacientů, klientů, čtenářů a objednavatelů. Kdo to nechce udělat anebo se dokonce otevřeně vzpouzí, je k tomu donucen bojkotem.

Podmanění svobodných povolání bylo doplněno postupem praktikovaným při přijímání do veřejných služeb a učitelských povolání. Tam, kde se buduje stranický systém, zaměstnávají se jen příslušníci stran skupinových zájmů, ať by to byly příslušníci stran, jež jsou právě při moci nebo příslušníci všech stran, a sice v souladu s dohodou, kterou mezi sebou - byť i jen mlčky - uzavřely. A nakonec se také přivede k rozumu nezávislý tisk vyhrůžkou bojkotu.

Stranická organizovanost byla dovršena zakládáním vlastních stranických vojenských oddílů. Jsou organizovány po vzoru státního vojska, mají mobilizační a operační plány, mají zbraně a jsou připraveny udeřit. S kapelami a standartami táhnou ulicemi měst a hlásají světu vypuknutí éry nekonečných zmatků a bojů.

Dvě okolnosti zatím ještě snižují nebezpečí takových poměrů. Předně to, že v některých důležitých státech bylo dosaženo jisté rovnováhy stranických sil. Kde toto chybí, jako v Rusku a Itálii, je vládní moc - bez ohledu na onen zbytek liberálních zásad, jež uznává ostatní svět -, využívána k potlačování a pronásledování příslušníků stran, jež nejsou při moci.

Druhá okolnost, která zatím brání nejhorsímu, je ta, že národy, jež jsou prodchnuty antiliberálním a antikapitalistickým duchem, počítají s přílivem kapitálu z klasických zemí kapitalismu a liberalismu, především ze Spojených států. Bez těchto úvěrů by se byly již mnohem zřetelněji projevil následky jejich politiky spotřebovávání kapitálu. Antikapitalismus se může udržet při životě jen tím, že cizopasí na kapitalismu. Musí proto brát do jisté míry ohledy na veřejné mínění Západu, kde se ještě i dnes uznává liberalismus, i když ve zředěné formě. V okolnosti, že kapitalisté chtějí zpravidla

půjčit jen takovým dlužníkům, u nichž jsou jakési vyhlídky na návrat zapůjčeného, vidí destrukcionistické strany „světovládu kapitálu“, na kterou dští oheň a síru.

6. Strana kapitálu?

Teď lze snadno pochopit, že se liberalismus nemůže postavit do jednoho šiku se stranami skupinových zájmů, aniž by popřel svou podstatu. Je od základu něčím zcela jiným než všechny ostatní strany. Ty chtějí boj a chválí násilí; liberalismus však chce mír a vládu ducha. Proto stojí všechny strany, jakkoliv by jinak byly nejednotné, v **jedné** bojové frontě proti liberalismu.

Protivníci liberalismu jej označili za stranu skupinových zájmů kapitalistů. To je příznačné pro jejich uvažování. Nejsou s to chápat politickou ideologii jinak než jako zastoupení skupinových práv, jež jsou v rozporu s obecným zájmem.

Na liberalismus se nemůžeme dívat jako na stranu skupinových zájmů, skupinových práv a privilegií již proto, že soukromé vlastnictví výrobních prostředků není privilegiem v prospěch vlastníků, nýbrž institucí v zájmu společnosti, tudíž institucí, jež je prospěšná všem. To není jen názor liberálů, ale dokonce do jisté míry i jeho odpůrců. Zastávají-li marxisté názor, že socialismus lze uskutečnit teprve až bude svět pro něj „zralý“, protože společenská formace nikdy nezanikne „než se vyvinou všechny produktivní síly, které může pojmout“, přiznávají alespoň pro přítomnost společenskou nezbytnost instituce soukromého vlastnictví. Dokonce bolševici, kteří ještě nedávno ohněm, mečem a šibenicemi propagovali své pojetí marxismu, totiž že již bylo této „zralosti“ dosaženo, musí nyní připustit, že je ještě příliš brzy. Jestliže však - i kdyby to bylo jen pro tento okamžik - se věci mají tak, že nelze postrádat kapitalismus a jeho právní „nadvahbu“ - soukromé vlastnictví, můžeme potom říkat o ideologii považující soukromé vlastnictví za základ společnosti, že je podporou sobeckých zájmů vlastníků proti zájmům všech ostatních?

Zajisté, když antiliberální ideologie označují - ať již pro tento okamžik nebo provždy - soukromé vlastnictví za nepostradatelné, přece jen se domnívají, že je třeba je vrchnostenskými a podobnými zásahy politické moci řídit a omezovat. Nedoporučují ani liberalismus, ani kapitalismus, nýbrž intervencionismus. Ale politická ekonomie prokázala, že systém intervencionismu je nesmyslný a bezúčelný, že nemůže dosáhnout cíle, jež má dosáhnout podle

záměrů svých stoupců, že je tudíž omylem předpokládat, že vedle socialismu (společenského vlastnictví) a kapitalismu (soukromého vlastnictví) je myslitelný a proveditelný ještě třetí systém uspořádání společenské práce, totiž intervencionismus. Pokusy uskutečnit intervencionismus musí nutně vést k poměrům, jež jsou protichůdné k záměrům jejich autorů a ti jsou potom postaveni před volbu, buďto zanechat všech zásahů - tedy nechat soukromému vlastnictví volné ruce -, anebo nahradit soukromé vlastnictví socialismem.

Toto není jen pouhé tvrzení zastávané pouze liberálními ekonomy; je ostatně též zcela pochybená ona populární představa, že existují různé stranicky orientovaní ekonomové. Také Marx viděl ve všech svých teoretických pracích alternativu socialismus **nebo** kapitalismus, a ironizoval a vysmíval se reformátorům, že jsou v zajetí „maloměšťáckého smýšlení“ a že zavrhnou socialismus, a přitom chtějí přesto všechno přetvořit soukromé vlastnictví. Ekonomie se nikdy ani jen nepokusila ukázat, že by takový systém soukromého vlastnictví, řízeného a omezovaného zásahy vrchnosti, byl proveditelný. Když to chtěli katedroví socialisté za každou cenu dokázat, začali s tím, že popřeli možnost vědeckého poznání v oblasti hospodářství, a skončili prohlášením, že to, co dělá stát, musí patrně být rozumné; jelikož věda prohlašovala politiku, kterou chtěli doporučit, za nesmysl, pokusili se o zrušení vědy a logiky.

Není tomu ostatně jinak ani s důkazem, že socialistický společenský řád je možný a proveditelný. Předmarxističtí socialisté se marně snažili jej podat; nepodařilo se jim to a nebyli schopni vyvrátit závažné námitky, jež vznesli proti proveditelnosti jejich utopií kritikové vyzbrojení vědou. Okolo poloviny 19. století se proto jevila myšlenka socialismu jako překonaná. Tu vystoupil Marx. Nepodal snad důkaz - což nebylo možné -, že lze uskutečnit socialismus, nýbrž pouze prohlašoval - aniž to mohl dokázat - že příchod socialismu je nevyhnutelný. Z tohoto svévolně předpokládaného tvrzení a z axiómu, jenž se mu zdál samozřejmý, že totiž všechno, co v dějinách lidstva přichází později, je pokrokem vůči předešlému, vyvodil závěr, že tedy i socialismus je dokonalejší než kapitalismus a že tudíž není přípustné pochybovat o jeho proveditelnosti. Je proto naprosto nevědecké zabývat se otázkou možnosti socialistického společenského řádu, ba i jen studovat problémy tohoto společenského řádu. Toho, kdo by se o to chtěl pokusit, dali socialisté a jimi ovládané veřejné mínění do klatby. Nehledě na tyto, jistěže jen vnější obtíže, se ekonomie přesto zabývala představou socialistického společenského řádu a podala nevyvratitelný důkaz, že každý druh socialismu je neproveditelný, protože

v socialistické společnosti neexistuje ekonomická kalkulace. Přívrženci socialismu se téměř neodvážili něco proti tomu namítnout a to, co namítli, bylo úplně irelevantní a nic neříkající.

Co dokázala věda v teorii, bylo potvrzeno v životě neúspěchem snad všech socialistických i intervencionistických pokusů.

Je tudíž pouhým heslem vypočítaným na nesoudnost nemyslicích, když se tvrdí, že zastávat se kapitalismu je jen věcí podnikatelů a kapitalistů, jejichž skupinovým zájmem, jež jsou protichůdné zájmům ostatních vrstev, kapitalistický řád napomáhá. „Majetní“ nemají jiný důvod zastávat se instituce soukromého vlastnictví než „nemajetní“. Když jde o jejich bezprostřední **skupinové** zájmy, nejsou ani dost málo liberální. Představa, jakoby majetní mohli vlastnit svůj majetek věčně, jen když zůstane zachován kapitalismus, pochází z nepochopení podstaty kapitalistického hospodářství, kde je vlastnictví vždy na cestě od méně zdatného ke zdatnějšímu podnikateli. V kapitalistické společnosti lze udržet jmění jen tehdy, získává-li se šikovnými investicemi vždy znovu. Bohatí, kteří již mají majetek, nemají zvláštní důvod, aby si přáli zachování stavu neomezené konkurence všech; zvláště nejsou-li prvními nabyvateli bohatství, nýbrž dědici, mohou se soutěže spíše obávat než něco od ní očekávat. Jsou zvláště zainteresováni na intervencionismu, jež vždy působí ve smyslu zachování stávajícího rozdělení statků mezi majetné, nikoliv však na liberalismu, v jehož systému není místa pro ohledy na tradici a na jejího nositele, jímž je staré bohatství.

Podnikatel může prosperovat jen tehdy, dělá-li to, co žádají spotřebitelé. Hoří-li svět bojechtivostí, snaží se liberál vysvětlovat výhody míru; podnikatel však vyrábí děla a kulometry. Zastává-li se dnes veřejné mínění kapitálových investic v Rusku, pak nechť se liberál pokusí vysvětlit, že je stejně moudré investovat kapitál v zemi, jejíž vláda otevřeně prohlašuje za svůj konečný cíl vyvlastnění všech kapitálů, jako potopit statky v moři; podnikatel klidně dodává do Ruska, jen když je v situaci, že může přenést riziko na jiné - ať by to byl „stát“, nebo méně chytrí kapitalisté, kteří se nechávají klamat veřejným míněním zpracovaným ruskými penězi. Liberál bojuje proti obchodně-politickým autarkistickým snahám; ale německý továrník staví ve východním státě, jež se uzavírá německému zboží, továrnu, aby obsluhoval trh této země za využití celní ochrany. Podnikatelé a kapitalisté, kterým to jasně myslí, mohou pohlížet na důsledky antiliberální politiky jako na zhoubné pro celek; jako podnikatelé a kapitalisté však musí hledět, aby se hladce přizpůsobili daným podmínkám.

Neexistuje vrstva, jež by se mohla zastat liberalismu ze sobeckých, celku a ostatním vrstvám škodlivých skupinových zájmů - je to právě proto, že liberalismus neslouží zájmům žádné skupiny. Liberalismus nemůže počítat s pomocí, kterou mají antiliberální strany v tom, že se k nim připojují všichni, kdo chtějí vyzískat zvláštní výhody na úkor ostatních. Když je liberál jako volební agitátor tázán těmi, jejichž hlasy chce získat: „Co vaše strana hodlá udělat pro mne a moji skupinu?“, může jen odvětit: „Liberalismus slouží všem, ale neslouží žádnému skupinovému zájmu.“

Být liberálem znamená poznat, že zvláštní privilegium udělené malé vrstvě na úkor ostatních nelze udržet natrvalo bez boje (občanská válka!), že však na druhé straně nelze privilegovat většinu, protože hodnoty privilegií se pro zvýhodněné vzájemně ruší a výsledkem bude jen snížení společenské produktivity práce.

V. Budoucnost liberalismu

Všechny starší kultury zanikly nebo se jejich vývoj alespoň zastavil dlouho předtím, než dosáhly takového stupně materiálního rozvoje, k jakému dospěla moderní evropská civilizace. Války s vnějšími nepřáteli a občanské války uvnitř země tyto státy zničily; anarchie přivedla dělbu práce k úpadku, města, obchod a živnosti upadaly a duchovní a mravní zjemnělost musely s úpadkem hospodářských základů ustoupit nevzdělanosti a surovosti. Moderním Evropanům se podařilo zhustit společenskou provázanost jednotlivců a národů mnohem více, než tomu bylo kdy předtím v dějinách. To bylo dílo liberální společenské ideologie, která byla od konce 17. století stále zřetelněji a jasněji vypracovávána a získávala stále větší vliv na lidského ducha. Liberalismus a kapitalismus vytvořily základy, na nichž spočívají všechny ty zázračné výtvořiny, jež jsou znakem našeho moderního životního stylu.

Nad naší civilizací nyní vane dech smrti. Diletanti halasně vyvolávají, že všechny kultury, a tak i naše, musí zaniknout, to že je neodvratitelný zákon. Nastala poslední hodinka Evropy, tak učí, a nacházejí víru; všude je cítit podzimní náladu.

Moderní kultura však nezanikne, nevzdá-li se sebe sama. Žádný vnější nepřítel ji nemůže zničit, třeba tak, jako kdysi zničili Španělé kulturu Aztéků, protože se nikdo nemůže vyrovnat nositelům moderní civilizace. Ohrozit ji mohou jen vnitřní nepřátelé; zemřít může jen tehdy, když společnosti nepřátelská antiliberální ideologie vytlačí liberální ideje.

Stále více se prosazuje poznání, že materiální pokrok je možný jen v kapitalistické společnosti. I když antiliberálové tuto tezi výslovně nepřipouštějí, vězí v jejich chvalozpěvu na ideál stacionárního stavu zprostředkovaným způsobem její plně uznání.

Říká se, že materiální pokroky posledních generací byly sice docela pěkné a přinesly značný užitek. Teď že je však toho dost. Spěch a honička moderního kapitalismu prý musí ustoupit klidné pohodě. Lidé musí mít dost času na meditaci, a proto se kapitalismus musí nahradit jiným hospodářským řádem, který nevytváří neustále něco nového. Pohled ekonomického romantika bloudí zpět do středověku, ne do toho středověku, jenž kdysi skutečně byl, ale do výtvořiny jeho fantazie, jenž nikdy neexistoval. Hledí k Orientu, samozřejmě zase ne ke skutečnému Orientu, nýbrž ke snovému výtvořině své fantazie. Jak šťastní byli lidé bez moderní techniky a bez moderního vzdělání! Jak jsme se jen mohli lehkomylně vzdát tohoto ráje!

Kdo káže návrat k jednodušším formám společenského hospodářství, nechť si je vědom toho, že jen náš hospodářský řád nabízí možnost zásobovat takovým způsobem, jak tomu je dnes, ten počet lidí, který dnes obývá Zemi. Návrat do středověku znamená vyhlazení několika stovek miliónů lidí. Tak daleko, říkají přátelé stacionárního stavu, se ani nemusí jít. Stačí držet se dosaženého a zřít se dalšího pokroku.

Kdo vychvaluje stacionární stav hospodářství, zapomíná, že myslícím lidem je vlastní touha po zlepšení jejich materiálního postavení. Tento pud nelze vymýtit; je hybnou silou veškeré lidské činnosti. Zatarasí-li se mu cesta, na níž se může uplatňovat k dobru společnosti větším uspokojováním jejich potřeb, zbyde mu jen **jedno** působiště: obohacovat se útlakem a olupováním spoluobčanů a činit chudé ještě chudšími.

Je pravda, že veškerá snaha a honička za zvýšením blahobytu nečiní lidi šťastnějšími. Je však v povaze člověka, aby stále usiloval o zlepšení svého hmotného postavení. Kladou-li se uspokojování tohoto úsilí překážky, stane se tupým a zesurovím. Masa nechce naslouchat nabádání ke skromnosti; je možné, že se i filosofové, kteří k tomu vyzývají, oddávají těžkému sebeklamu. Řekne-li se lidem, že jejich otcové to měli mnohem horší, odpoví, že nevědí, proč by se neměli mít ještě lépe.

Ať již je to dobré nebo špatné, ať to schválí mravokárce nebo nikoliv, je jisté, že lidé stále usilují a budou usilovat o zlepšení svého postavení. Je osudem lidí, že tomu nemohou uniknout. Neklid moderního člověka je čilost ducha, nervů a smyslů. Lze ho dovést zpět k poklidu minulých období dějin lidstva tak málo, jak málo lze vrátit muži nevinnost dětských let.

Ale především: co se nabízí jako protihodnota za to, že se vzdáme dalšího hmotného pokroku? Šťěstí a spokojenost, vnitřní vyrovnanost a mír se nedostaví jen proto, že se nebude dbát o další zlepšování uspokojování potřeb. Je nesmyslná představa vyvěrající ze závisi zpusťlých literátů, že chudoba a nenáročnost vytvářejí zvlášť příznivé předpoklady pro rozvoj duševních sil. Hovoří-li se o těchto otázkách, nemělo by se nic naznačovat a věci by se měly nazývat svými pravými jmény. Moderní bohatství se projevuje zejména v kultuře těla - v hygieně, čistotě, sportu. Dnes ještě luxus majetných - možná že již nikoliv ve Spojených státech, ale všude jinde - bude zanedlouho, bude-li hospodářský rozvoj pokračovat jako dosud, majetkem všech. Domnívá se snad někdo, že prospěje niternému životu lidí, když se masy vyloučí z dosažení toho stavu pěstování těla, ježž dnes již užívají bohatí? Sídli štěstí v nepěstovaném těle?

Chvalořečníkům středověku lze jen odpovědět, že nic nevíme o tom, zda se středověký člověk cítil lépe než moderní. Ale ti, kdo nám dávají za vzor životní styl orientálců, nechtě nám zodpoví otázku, zda je Asie skutečně tím rájem, jakým jej líčí?

Vychvalování stacionárního hospodářství jako společenského ideálu je poslední možnost, která zbyla odpůrcům liberalismu, aby ospravedlnili svá učení. Připomeňme si přece, že východiskem jejich kritiky bylo, že liberalismus a kapitalismus brzdí rozvoj produktivních sil a že zavinily masovou chudobu. Odpůrci liberalismu předstírali, že usilují o společenský řád, jenž může vytvářet větší bohatství než ten, proti němuž bojují. A teď, když je antikritika ekonomie a sociologie zahrnala do úzkých, musí přiznat, že jen kapitalismus a liberalismus, jen soukromé vlastnictví a svobodné podnikání zaručují nejvyšší produktivitu lidské práce.

Tvrdívá se, že to, co rozděluje nynější politické strany, jsou světonázorové rozpory, které nelze překonat rozumovými argumenty. Diskuse o těchto protikladech prý musí skončit bezvýsledně; každý se bude stále držet svého přesvědčení, protože toto přesvědčení se zakládá na celkovém názoru na věci, který nelze změnit rozumovými úvahami. Konečné cíle, o něž lidé usilují, jsou prý různé; tu je asi zcela vyloučeno, aby se lidé, usilující o různé cíle, mohli sjednotit k společnému postupu.

Nic není absurdnější než toto pojetí. Nepřihlédneme-li k těm několika, kteří se jako důslední asketi snaží zbavit život všech vnějších statků a dojdou nakonec ke vzdání se činnosti a působení vůbec, ba dokonce k sebezničení, shodují se všichni lidé bílé rasy, ať smýšlejí o pozemských věcech jakkoliv, že dají přednost společenskému systému, kde je produktivita práce větší, před takovým, kde je práce méně produktivní. Dokonce ti, kdo se domnívají, že stále rostoucí rozvoj uspokojování potřeb nedělá dobrotu a že by bylo lepší vyrábět méně materiálních statků - těžko říci, zda je počet těch, kdo to myslí upřímně, velký - by si nepřáli, aby stejné množství práce vyprodukovalo méně statků; přejí si nanejvýš, aby se pracovalo méně, a tím aby se méně vyrábělo, nikoliv však, aby stejné množství práce vyrábělo méně.

Dnešní politické protiklady nejsou protiklady světonázorovými, ale protiklady v otázce, kterou cestou a kterými prostředky lze dosáhnout co nejrychleji a s co nejmenšími oběťmi cíle, který je všemi uznáván jako správný. Tímto cílem, k němuž všichni směřují, je lepší uspokojování lidských potřeb, blahobyt a bohatství. To není vše, oč lidé usilují, ale všechno, oč dovedou

usilovat vnějšími prostředky společenskou kooperací. Vnitřní statky - štěstí, klid duše, povznesení - musí každý v sobě hledat sám.

Liberalismus není náboženstvím, není světovým názorem ani stranou skupinových zájmů. Není náboženstvím, protože nevyžaduje ani víru ani odevzdání, protože není obklopen mystičnem a protože nemá dogmata; není světovým názorem, protože nechce vysvětlovat kosmos a protože nám nic neříká, ani nechce říci o smyslu a účelu lidského bytí: není zájmovou stranou, protože ani jedinci, ani skupině neslibuje, nechce opatřit ani neopatřuje jakékoliv zvláštní výhody. Je něčím docela jiným. Je ideologií, učením o souvislosti společenských věcí a zároveň aplikací tohoto učení na chování lidí ve společenských záležitostech. Neslibuje nic, co by přesahovalo to, co ve společnosti a společnostmi vykonat lze. Chce dát lidem jenom jediné: pokojný, nerušený vývoj materiálního blahobytu pro všechny, aby je ušetřil vnějších příčin bolesti a utrpení, pokud to je vůbec v moci společenských institucí. Mírnit utrpení, rozmnožovat radost, to je jeho cíl.

Žádná sekta ani žádná politická strana se nedomnívaly, že se mohou zříci obhajování své věci skrze apel na lidské smysly. Rétorická mnohomluvnost, hudba a zpěv znějí, prapory vlají, květiny a barvy slouží jako symboly a vůdcové se snaží vázat svou družinu na vlastní osobu. Liberalismus to nedělal. Nemá stranickou květinu ani stranickou barvu, ani stranickou hymnu ani stranické modly, ani symboly a ani hesla; to, co mu patří, je věc sama a argumenty. Ty jej musí dovést k vítězství.

Dodatek

1. K literatuře o liberalismu

Musel jsem být stručný, aby se kniha nestala příliš objemnou. Domníval jsem se, že jsem k tomu oprávněn, protože jsem zpracoval všechny základní problémy liberalismu v řadě obsáhlých děl a pojednání.

Pro toho, kdo chce poznat věci důkladněji, následuje seznam nejdůležitější literatury.

Liberalní myšlenky se najdou již u mnohých starších spisovatelů. Systém vytvořili z liberalismu teprve velcí angličtí a skotští myslitelé 18. a počínajícího 19. století. K nim se musí vrátit každý, kdo chce poznat kořeny liberálního myšlení.

David Hume (*Essays Moral, Political and Literary*, 1741 a 1742) a

Adam Smith (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776), zejména ale

Jeremy Bentham (četné spisy počínaje *Defence of Usury*, 1787, až k *Deontology or the Science of Morality* uveřejněné po jeho smrti, 1834; všechny spisy s výjimkou *Deontology* jsou uveřejněny v souborném vydání uspořádaném Bowringem v letech 1838 až 1843); těmto třem myslitelům náleží přednost před všemi ostatními.

John Stuart Mill je již epigonem klasického liberalismu a zejména v pozdějších letech pod vlivem své ženy pln slabošských kompromisů. Sklouzává pomalu k socialismu a je původcem bezmyšlenkovitého směšování liberálních a socialistických idejí, což vedlo k porážce anglického liberalismu a k otřesení blahobytu anglického lidu. Přesto, a možná právě proto je třeba znát Millovy nejdůležitější spisy (*Principles of Political Economy*, poprvé 1848; *On Liberty*, 1859; *Utilitarianism*, 1862). Bez důkladného studia Milla není možné porozumět dějinám posledních dvou generací. Neboť Mill je velkým advokátem socialismu: všechny argumenty, jež by se daly uplatnit ve prospěch socialismu, vypracoval s láskyplnou pečlivostí. Vedle Milla mají všichni ostatní socialističtí spisovatelé - také Marx, Engels a Lassalle - sotva nějaký význam.

Liberalismu nelze porozumět bez politické ekonomie. Neboť liberalismus je aplikovaná ekonomie, je sociální a společenskou politikou na vědeckých

základech. Ze starších autorů se zde musíme, vedle již zmíněných spisů, seznámit především s velkým mistrem politické ekonomie, jímž je

David Ricardo (*Principles of Political Economy and Taxation*, 1817).

Do studia **moderní** vědecké politické ekonomie uvádějí nejlépe:

H. Oswald, *Vorträge über wirtschaftliche Grundbegriffe* (několik vydání) a

C. A. Verrijn Stuart, *Die Grundlagen der Volkswirtschaft* (1923).

Německá mistrovská díla moderní ekonomie jsou

Carl Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (první vydání 1871) a

Eugen von Böhm-Bawerk, *Kapital und Kapitalzins* (první vydání 1884 a 1889).

Oba nejdůležitější příspěvky, jimiž Německo obohatilo liberální literaturu, byly pronásledovány, jako ostatně samotný německý liberalismus, zlým osudem. Spis **Wilhelma von Humboldta** *Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen* (*Ideje k pokusu určit meze účinnosti státu*), byl dokončen již v r. 1792. V témže roce uveřejnil Schiller jejich výňatek v časopise *Neue Thalia*, jiné části vyšly v *Berliner Monatschrift*. Ale protože se Humboldtův nakladatel Göschen zdráhal knihu uveřejnit, zůstala ležet, byla zapomenuta a teprve po smrti autora objevena a uveřejněna.

Spis **Hermannna Heinricha Gossena** *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln* našel sice nakladatele, ale když vyšel v roce 1854, nenašel čtenáře. Dílo a jeho autor zůstali neznámí, až našel Angličan Adamson jeden výtisk.

Z německé klasické poezie vane liberální smýšlení, zejména z děl **Goetheho** a **Schillera**.

Dějiny německého liberalismus jsou krátké a málo úspěšné. Moderní Německo je na hony vzdáleno duchu liberalismu, obránci Výmarské ústavy neméně než její protivníci. V Německu již liberalismus neznají, ale dokáží jej hanit. Nenávist vůči liberalismu je jedině, v čem jsou Němci zajedno. Z novějších německých spisů o liberalismu by se daly uvést práce **Leopolda von Wiesera** (*Der Liberalismus in Vergangenheit und Zukunft*, 1917; *Staatssozialismus*, 1916; *Freie Wirtschaft*, 1918).

K národům východní Evropy se dostal sotva nádech liberálního ducha.

Ale i v západní Evropě a ve Spojených státech je liberální myšlení v úpadku, i když můžeme tyto národy, srovnáme-li je s Němci, nazvat ještě stále liberálními.

Ze starších liberálních autorů se má číst také **Frédéric Bastiat** (*Oeuvres complètes*, Paris 1855). Bastiat byl vynikající stylista, takže četba jeho spisů poskytuje obzvláštní potěšení. Tváří v tvář obrovským pokrokům teoretické ekonomie od doby jeho smrti neudivuje, že jeho názory jsou dnes zastaralé. Jeho kritika všech protekcionistických a podobných snah je i dnes nepřekonaná. Zastánci ochranných cel a intervencionisté nemohli namítnout ani slovo věcné povahy. Jen stále koktají: Bastiat je „povrchní“.

Při četbě novější anglosaské politické literatury nesmíme zapomínat, že výrazem „liberalismus“ se dnes často rozumí umírněný socialismus. Stručný popis liberalismu podávají Angličan

L. T. Hobhouse, *Liberalism* (první vydání 1911) a Američan

Jacob H. Hollander, *Economic Liberalism*, 1925. Ještě lépe nás uvádějí do myšlení anglických liberálů

Hartley Withers, *The Case for Capitalism*, 1920,

Ernest J. P. Benn, *The Confession of a Capitalist*, 1925, *If I were a Labour Leader*, 1926, a *The Letters of an Individualist*, 1927. V posledně uvedené publikaci je na str. 74 an. seznam anglické literatury k základním problémům národního hospodářství.

Kritiku politiky ochranných cel podává **Francis W. Hirst**, *Safeguarding and Protection*, 1926.

Poučný je také zápis veřejné diskuse na téma „*That Capitalism has more to offer to the workers of the United States than has Socialism*“ konané dne 23. ledna 1931 v New Yorku mezi **E. R. A. Seligmannem** a **Scottem Nearingem**.

Do sociologického myšlení nás uvádějí **Jean Izoulet**, *La Cité moderne* (první vydání 1890) a **R. M. Maciver**, *Community*, 1924.

Dějiny ekonomického myšlení podávají **Charles Gide** a **Charles Rist**, *Histoire des Doctrines économiques* (několik vydání);

Albert Schatz, *L'Individualisme économique et social*, 1907;

Paul Barth, *Die Geschichte der Philosophie als Soziologie* (několik vydání).

O teorii politických stran pojednává **Walter Sulzbach**, *Die Grundlagen der politischen Parteibildung*, 1921.

O dějiny německého liberalismu se pokusil **Oskar Klein-Hattingen**, *Geschichte des deutschen Liberalismus*, 1911/1912, 2 svazky.

Nakonec uvádím ještě své vlastní práce, pokud jsou úzce spjaty s problémy liberalismu:

Nation, Staat und Wirtschaft, Beiträge zur Politik und Geschichte der Zeit, (1919), anglicky (1983),

Antimarxismus (Weltwirtschaftliches Archiv, sv. 21, 1925),

Sozialliberalismus (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, sv. 81, 1926),

Kritik des Interventionismus, (1929), anglicky (1977),

Theorie der Preistaxen (Handwörterbuch der Staatswissenschaften, sv. VI., 1925),

Socialism, (1936) spolu s

Planned Chaos, (1951),

Omnipotent Government, (1944),

Human Action, (1949),

The Anti-Capitalistic Mentality, (1956), česky (1994).

2. K termínu „liberalismus“

Kdo zná literaturu, která vyšla v posledních letech o liberalismu a zná dnes běžný jazykový usus, snad namítne, že to, co je v tomto spise nazýváno liberalismem, nesouhlasí s tím, co jako liberalismus označuje současná politická literatura. Jsem dalek toho, abych to popřel. Naopak! Sám jsem výslovně poukázal na to, že se dnes pod liberalismem zejména v Německu chápe něco, co je v rozporu s tím, co dějiny myšlení musí označit jako liberalismus, jelikož tvořil podstatný obsah liberálního programu 18. a 19. století. Téměř všichni, kdo se dnes nazývají liberály, odmítají přiznat se k soukromému vlastnictví výrobních prostředků a doporučují dílem socialistická, dílem protekcionistická opatření. Domnívají se, že to mohou ospravedlnit tvrzením, že podstata liberalismu není ve lpění na soukromém vlastnictví výrobních prostředků, ale v jiných věcech a že tyto jiné věci vyžadují další rozvíjení liberalismu v tom smyslu, že dnes již není třeba se vyslovit pro soukromé vlastnictví, ale buď pro socialismus, anebo pro intervencionismus.

Co má být těmi „jinými věcmi“, nám ovšem pseudoliberálové opomenuli sdělit. Slyšíme mnoho o humanitě, šlechetnosti, opravdové svobodě apod. To jsou jistě krásná slova a každý se pod ně rád podepíše. A skutečně, každá ideologie je podepisuje. Každá ideologie - nehledě na několik cynických směrů - věří, že se zastává humanity, šlechetnosti, opravdové svobody apod. To, co společenské ideologie odlišuje, není tento konečný cíl všeobecného obšťastňování lidí a světa, nýbrž cesta, kterou tohoto cíle chtějí dosáhnout. Pro liberalismus je právě charakteristické, že volí cestu soukromého vlastnictví výrobních prostředků.

Ostatně si můžeme o terminologických otázkách myslet, co chceme. Nerozhodují názvy, ale obsah. Ale i nejzatvrzelejší odpůrci soukromého vlastnictví výrobních prostředků musí přiznat, že je aspoň myslitelné, aby se někdo chtěl zastat tohoto soukromého vlastnictví, a když to přiznají, musí jistě i pro tento směr použít nějaké označení. Těm, kdo se dnes nazývají liberálními, je nutno přitom položit otázku, jak by nazvali směr, který se zastává zachování soukromého vlastnictví výrobních prostředků? Snad odpoví, že chtějí nazvat tento směr manchesterským. Označení „manchesterství“ bylo původně myšleno jako přezdívka a nadávka. Přesto by nic nebránilo, aby se jím označila liberální ideologie, kdyby proti tomu nestál fakt, že se tento výraz doposud používal vždy jen pro ekonomický program, nikoliv však pro obecný program liberalismu.

Snad si může činit nároky na nějaký název i ten směr, jenž se zastává soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Pak ale bude nejlépe zůstat u tradičního názvu. Způsobilo by zmatek, kdybychom chtěli následovat nový zvyk, který dovoluje i zastáncům ochranného cla, socialistům a válečným štváčům, aby se nazývali liberálními, když se jim to právě hodí.

Spíše by se mohla naskytnout otázka, zda by nebylo v zájmu snazší propagace liberálních idejí, aby se liberální ideologii dalo nové jméno, aby se jí nestavěl v cestu obecný předsudek, který se proti liberalismu vypěstoval zejména v Německu. Takový návrh by byl dobře míněn, ale zcela neliberálně myšlen. Stejně jako se musí liberalismus z vnitřní nutnosti vystříhat všech propagandistických triků a všech prostředků obližených k vymáčení obecného souhlasu, musí se také vystříhat toho, aby se vzdal svého starého názvu proto, že je není lidový. Liberalismus si musí podržet slovo **liberální** právě proto, že má v Německu špatný zvuk. Nesmíme nikomu usnadnit cestu k liberálnímu myšlení, protože nezáleží na tom, aby se lidé hlásili k liberalismu, nýbrž aby se stali liberálními a aby liberálně smýšleli a jednali.

Druhá námitka, jež by mohla být vznesena proti terminologii této knihy, je ta, že se zde liberalismus a demokracie nechápu jako protiklady. Dnes se mnohdy chápe v Německu jako liberalismus směr, jehož ideálním zřízením by byla parlamentní monarchie nebo republika. Toto pojetí je i historicky neudržitelné. Liberalismus usiloval o parlamentní, nikoliv o konstituční monarchii. V okolnosti, že se v Německé říši a v Rakousku mohla prosadit jen konstituční monarchie, byla právě jeho porážka v otázce ústavy a triumf antiliberalismu byl v tom, že německý říšský sněm byl tak slabý, že se označoval - sice nezdvořile, ale pádně - jako „žvaníma“ a že konzervativní stranický vůdce mluvil pravdu, když říkal, že jeden poručík a dvanáct mužů by stačilo, aby jej rozpustili.

Liberalismus je širší pojem; značí ideologii, zahrnující celý společenský život. Demokracie značí ideologii týkající se jen dílčí oblasti společenských vztahů - ústavy státu. Proč musí liberalismus ve státě nutně požadovat demokracii, jsme ukázali v první části této knihy. Proč musí být všechny antiliberální směry, tedy i socialismus, antidemokratické, toto ukázat je úkolem analýz, které se důkladně zabývají podstatou těchto směrů. Pokud jde o socialismus, pokusil jsem se o to ve své knize „*Gemeinwirtschaft*“.

Jako Němec by tu člověk snadno podlehl omylu, protože vždy myslí na nacionální liberály a sociální demokraty. Ale nacionální liberálové od počátku nebyli - alespoň ve věcech ústavně právních - liberální stranou. Bylo to

křídlo bývalé liberální strany, které se postavilo na půdu „reálných faktů“, tj. porážky, jež liberalismus utrpěl v pruském ústavním konfliktu od odpůrců „zprava“ (Bismarck) a „zleva“ (lassallovci), a považovalo ji za neměnnou. Sociální demokraté byli demokratičtí jen tak dlouho, jak je demokratickou každá ještě nevládnoucí strana, tj. dokud se ještě necítili dost silní, aby potlačili odpůrce násilím. V okamžiku, kdy se považovali za nejsilnější, přiznali se ihned k diktatuře, jak to jejich literáti také vždy považovali pro tento okamžik za účelné. Teprve když jim příslušníci bojových úderek (Freikorps) pravicových stran uštědřily krvavou porážku, stali se „až na další“ demokraty; jejich straničtí literáti to vyjadřují tím způsobem, že říkají: „V lůně sociálně demokratické strany zvítězilo právě křídlo, které se vyslovuje pro demokracii, nad křídlem, které se zastává diktatury.“

Demokratickou smíme přirozeně nazvat jen stranu, která se za všech okolností - tedy i tehdy, je-li nejsilnější a je-li při moci - zastává demokratických institucí.

Ludwig von Mises a liberalismus

Hans-Hermann Hoppe

(Doslov)

Pád socialismu v bývalém Sovětském svazu a zemích východní Evropy navrátil také jméno Ludwiga von Misesa zpět do obecného povědomí. Společně s Friedrichem A. Hayekem a Miltonem Friedmanem je Ludwig von Mises označován za jednoho z kritiků socialismu, kteří tento kolaps předpověděli. Ve srovnání s Hayekem nebo Friedmanem je patrné, že Mises a jeho dílo je dnes v zemích bývalé Rakousko-uherské monarchie skutečně téměř neznámé. Dnes se o něm v jeho rodném Rakousku ví méně než v USA, kde strávil poslední třetinu svého života. Přitom je Ludwig von Mises jednou ze stěžejních duchovních postav dvacátého století a je jeho jistě nejvýznamnějším ekonomickým a sociálním teoretikem. Friedrich Hayek srovnával jeho význam s významem Voltaira, Montesquieua, Tocquevillu a Johna Stuarta Milla.¹ Ale ani to by jej zcela nevystihovalo, protože Mises vytvořil duchovní monument - vrcholící v jeho magnum opus *Human Action*, jež vyrostlo na základě jeho *Nationalökonomie* - který je co se týče důkladnosti a systematickosti, tematického rozsahu, celistvosti a úplnosti zobrazení, pojmové jasnosti a ostrosti a rovněž nadčasové platnosti v oblasti sociálních věd něčím jedinečným a ve srovnání s nímž vypadají diletantsky i práce jeho nejvýznamnějších předchůdců.

Co potom vedlo k pohrdání, které Ludwig von Mises zažil? Vysvětlení je v jeho životě a díle. Byl to Misesův osud, aby dozrál právě v tomto století - v období socialismu v jeho různých podobách, jako jsou komunismus, fašismus, nacionální socialismus a sociální demokracie - v největšího teoretika liberalismu a kapitalismu.

I

Ludwig von Mises se narodil ve Lvově 29. září 1881 jako nejstarší syn Arthura Edlera von Misesa a jeho manželky Adély, rozené Landauové.² Jeho

---

1 F. A. Hayek, „Einleitung“ zu Erinnerungen von Ludwig von Mises, Stuttgart: Gustav Fischer, 1978, s. XI.

2 Jeho mladší bratr, Richard von Mises, se stal významným matematikem a teoretikem pravděpodobnosti. Vyučoval na Berlínské univerzitě a po několika letech v Istanbulu také na Harvardově univerzitě.

otec, inženýr rakouského Ministerstva železnic, byl v té době umístěn ve Lvově v haličské provincii Rakousko-uherské monarchie. Svá školní léta strávil Ludwig von Mises ve Vídni. V roce 1900 začal na tamní univerzitě studia práv a ekonomických věd, která ukončil v roce 1906 jako doktor práv. Následovalo několik let advokátní činnosti a roku 1909 se stal sekretářem Vídeňské obchodní komory, jímž byl, s výjimkou účasti ve válce, až do roku 1934. Již v roce 1919 se vypracoval na pozici předního ekonoma Rakouska. Paralelně s tím začala jeho činnost učitelská, nejprve na vídeňské dívčí obchodní akademii, po jeho habilitaci, od roku 1913, činnost soukromého docenta a konečně od roku 1918 působil jako neplacený mimořádný profesor na Vídeňské univerzitě.

Kolem roku 1900 byl prakticky každý v německy mluvících zemích etatistou nebo státním socialistou. Kapitalismus a liberalismus byly považovány za zastaralé a překonané. Ani antimarxisté neměli nijakých pochyb o tom, že socialismus má „oprávněné jádro“ a požadovali proto odpovídající rozsah státních „sociálních reforem“. V oblasti duchovního života stál na vrcholu svého úspěchu historismus. Hospodářské dějiny byly moderní vědou. Na klasickou, abstraktně-teoretickou politickou ekonomii se pohlíželo s pohrdáním. Považovalo se za hotovou věc, že neexistují univerzálně platné ekonomické zákony. Teorie, pokud je možná, může být vyvozena pouze ze zkušenosti hospodářských dějin. Gustav von Schmoller (1838-1917) byl považován za velkého mistra „hospodářských státních věd“. Jeho škola, katedroví socialisté, dominovala na univerzitách, především v Německé říši. Věda spočívala ve zveřejňování svazků slepených sbírek materiálu. Lidé „osvícení“ historií se hlásili k relativismu. A jako státní úředníci se pak cítili povolání k tomu, aby přispěli ke zvelkolepění a ospravedlnění státu. Cítili se nejprve jako intelektuální osobní garda sídla Hohenzollernů, pak vládnoucích sociálních demokratů a nakonec Hitlera, kterého chtěl Werner Sombart (1863-1941), nejvýznamnější pokračovatel Schmollerův, velebit jako nositele božího poselství.

Také Mises byl na počátku studia etatistou. Odmítal marxismus, relativismus „historické školy“ mu připadal nesmyslný a glorifikaci pruského státu množstvím malodušných německých historiků považoval za směšnou. Byl ale přesto žhavým „sociálním reformátorem“. Pokud nějaké sociálně-politické opatření nevedlo k žádanému úspěchu, mohlo to být způsobeno pouze tím, že nebylo dostatečně radikální. V liberalismu, který sociální reformu odmítal, viděl pochybnou ideologii, proti které se musí energicky bojovat. Ekonomický historik Carl Grünberg, stoupenec historické školy, byl jeho

prvním učitelem. Podnícen Grünbergem napsal Mises svou první knihu, v níž se ještě nevymanil ze stylu historické školy - dějiny statkářsko-rolnických poměrů v Haliči.³ Začaly se u něj ovšem objevovat první pochybnosti. Průzkum vídeňského trhu s byty dovedl Misesa k závěru, že nepříznivé podmínky bydlení mají svůj původ v daňových zákonech, které znemožňují podnikatelskou činnost v oblasti výstavby domů. Poté si, koncem roku 1903 přečetl *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*⁴ od Carla Mengerova.

Touto knihou se stal Mises ekonomem. V roce 1904 odstoupil Eugen von Böhm-Bawerk ze svého úřadu rakouského ministra financí a převzal řádnou profesuru na Vídeňské univerzitě. Böhm, v letech 1881-1889 profesor v Innsbrucku a stěžejní následovník a pokračovatel Carlem Mengerem založené tradice vídeňské - neboli rakouské - ekonomické školy, se v rámci tohoto následnictví stal Misesovým nejvýznamnějším osobním učitelem. Do roku 1913 Mises pravidelně navštěvoval Böhmův seminář.⁵

---

3 L. v. Mises, *Die Entwicklung des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnissen in Galizien (1772-1848)*, Vídeň: Franz Deuticke, 1902 (*Wiener Staatswissenschaftliche Studien*. 4. svazek, sešit 2).

Carl Grünberg následoval na počátku 20. let nabídku univerzity ve Frankfurtu nad Mohanem a stal se tam prvním vedoucím Institutu sociálního výzkumu, který měl později nabýt na významu pod vedením Maxe Horkheimerova a ve spojení s Theodorem Adornem, Herbertem Marcusem a Jürgenem Habermasem.

4 Carl Menger (1840-1921), zakladatel (společně s W. St. Jevonsem a L. Walrasem, avšak nezávisle na nich) subjektivní teorie hodnoty a neoklasické ekonomie, otec vídeňské školy mezního užítku a účastník „metodologického sporu“ („Methodenstreit“) jakožto obhájce čisté teorie a protivník Gustava Schmollera a historické školy, uvažoval o odchodu z Vídeňské univerzity, kde začal vyučovat v roce 1873, v době kdy tam začínal studovat Mises. K osobnímu seznámení mezi Mengerem a Misesem došlo až po roce 1910.

Mengerův brzký odchod z veřejného života měl svůj původ v jeho stále silícím pesimismu. V odvrácení evropského světa od liberalismu a kapitalismu v průběhu poslední třetiny 19. století - a v Rakousku především od konce 70. let - viděl Menger předzvěst přicházející katastrofy a neviděl žádnou možnost, jak ji odvrátit. Dokonce i na Vídeňské univerzitě byl izolován a čím dál tím více ztrácel vliv. Katedry v Rakousku a Vídni se dostávaly stále více do područí zastánců prusko-německé historické školy. Menger sdělil tento pesimismus mj. svému žáku a příteli arcivévodovi Rudolfovi, následníkovi trůnu. Rudolf spáchal v roce 1889 společně se svojí milou v Mayerlingu sebevraždu.

5 Eugen von Böhm-Bawerk (1851-1914) systematicky rozšířil dílo Mengerovo o teorii úroku a kapitálu. Jeho monumentálním stěžejním dílem je trojdílná práce *Kapital und Kapitalzins*. Tato kritika pracovní teorie hodnoty uštedřila marxovské ekonomii smutelný zásah. Jako ministr financí se zasazoval Böhm, který byl liberál jako Carl Menger, za striktní dodržování zlaté parity rakouské měny a za vyrovnaný státní rozpočet bez zásahů centrální banky.

Předmětem posledních dvou semestrů semináře byl Misesův habilitační spis, doposud nepřekonaná *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*, který byl zveřejněn v roce 1912.

Z této Misesovy první stěžejní práce nebyl zřejmý jen jeho úplný odklon od historické školy a její metody. Mises se současně etabloval jako vůdčí osobnost třetí generace rakouské školy a doplnil Mengerův a Böhm-Bawerkův systém o teorii peněz. Poprvé zde došlo k integraci teorie peněz (v moderním žargonu: makroekonomie) a obecné teorie užitku (mikroekonomie). V systematicky uspořádané, logické, postupné analýze září spousta zásadních postřehů. Mises ukázal mimo jiné, že peníze jako směnný prostředek drženy za účelem opětného prodeje nemohly původně vzniknout jinak než ve formě zbožových peněz (jako např. zlato). Ukázal, že každé množství peněz je stejně „optimální“, a to proto, že zvětšení množství peněz (na rozdíl od zmnožení spotřebního zboží nebo kapitálových statků) nepřináší žádný společenský užitek, nýbrž vede pouze ke ztrátě jejich kupní síly.⁶ Prokázal, že zvýšení množství peněz nevede v žádném případě k současnému a proporcionálnímu zvýšení cen všech druhů zboží, nýbrž ke změně celého systému relativních cen a příjmů. Mises navíc analyzoval státní měnovou politiku a ukázal tak, že se rovněž úplně odklonil i od svého dřívějšího etatismu. Odůvodnil, proč vlády a centrální banky mají tendenci jednat inflačně: protože zvýšené množství peněz neprospěje současně všem lidem stejně. Je to vláda, respektive její centrální banka, která disponuje novými penězi. Od ní plynou peníze jiným osobám a zvyšují tak krok za krokem ceny čím dál širšího okruhu zboží. V průběhu tohoto procesu dojde k systematickému přerozdělení příjmu ve prospěch původních - a dřívějších - majitelů peněz a v neprospěch těch, kteří nové peníze obdrželi buď později či jako poslední nebo je vůbec neobdrželi. Inflace je prostředkem skrytého zdanění a přerozdělení příjmů ve prospěch státu a jím zvýhodněného okruhu osob a podniků. Kromě toho prezentoval Mises poprvé základy své přelomové - později nazývané „rakouské“ - teorie hospodářského cyklu, jež je vybudována na základech pocházejících od Davida Ricarda

---

Ostatními prominentními účastníky Böhmova semináře byli ekonom Joseph Schumpeter, který patřil k lausannské (walrasovské) škole, dále marxo-positivista Otto Neurath a austromarxista a pozdější vůdce sociálně demokratické strany Otto Bauer.

6 Dokud jsou peníze *zbožovými penězi*, které mají i jiné než monetární způsoby využití (v případě zlata například na výrobu šperků), je zvýšení množství peněz samozřejmě užitečné v případě, že *zvysuje nabídku zboží nemonetárního užití - ve formě spotřebního zboží či kapitálových statků*. Pouze pokud se týče *monetárního* použití, je jakékoliv množství peněz stejně „optimální“.

(1772-1823), britské „Currency School“ a švédského ekonomu Knuta Wicksella (1851-1926). Vlády a centrální banky jsou zodpovědné i za hospodářské cykly. Dokud se pouští státem nově „vytvořené“ peníze přes úvěrový trh do ekonomiky, dochází ke snížení úrokové míry pod tržní úroveň určenou skutečnými úsporami. Nízká úroková míra vede ke zvýšené investiční činnosti a větší produkci kapitálových statků. To je fáze boomu. Poněvadž se ale nic nezměnilo na skutečném sklonu ke spotřebě a sklonu k úsporám, musí s určitým časovým zpožděním dojít k následné „korekci“, kdy se míra investic ukáže jako „příliš vysoká“ a dojde k systematické likvidaci špatných investic (Fehlinvestition, malinvestments). Proto po boomu následuje recese. Aby se stát vyhnul inflaci a hospodářským cyklům, musí se podle Misesa stáhnout z peněžnictví. Musí se skoncovat s centrální bankou a státním monopolem na tisk bankovek a na jejich místo musí nastoupit zlatý standard a na něm postavené svobodné, konkurenční bankovníctví.⁷

II

V okamžiku zpracování své teorie peněz byl Mises, jako již před lety Menger, přesvědčen o nevyhnutelnosti katastrofy. První světová válka přinesla rozbití rakousko-uherské říše a zánik habsburské monarchie. V Rusku triumfoval bolševismus. Maďarsko zažilo za Bély Kuna komunistický experiment, třebaže jen krátký. V německé říši došlo na mnoha místech k převzetí moci komunisty než konečně padla vládní moc do rukou menševisticko-reformního

---

7 V pozdějších pracích šel Mises dokonce ještě o krok dále: aby bylo možné hospodářské cykly zcela vyloučit, je nutné, aby bylo zakázáno jakékoliv vydávání (zlatem) nekrytých bankovek. V té míře, v jaké budou komerční banky sloužit jako banky depozitní a budou poskytovat svým vkladatelům právo kdykoli si vyměnit hotovost (oproti jejich funkci spořitelních a zápujčnických bank, kde jsou vkladatelům stanoveny výpovědní lhůty), musí být tyto banky povinny držet 100% rezervy.

Vypracovanou formu své teorie hospodářského cyklu předložil Mises v roce 1928 ve své knize *Geldwerstabilisierung und Konjunkturpolitik*. V anglicky mluvících zemích se tato teorie stala známou prostřednictvím Friedricha A. Hayeka a jím v roce 1936 zveřejněné knihy *Prices and Production*. V roce 1974, rok po Misesově smrti (!), dostal Hayek Nobelovu cenu za ekonomii za svůj přínos k vypracování misesovsko-hayekovské teorie hospodářského cyklu.

Misesova *Theorie des Geldes und der Umlaufmittel* byla v roce 1914 recenzována (*Economic Journal XXIV: 417-419*) Keynesem (1883-1946). Po jisté pochvalě kritizoval Keynes knihu jako „nekonstruktivní“ a „neoriginální“, přičemž Keynes, podle pozdějšího vlastního doznání, nevládl němčinou. Ve svém *Treatise on Money*, zveřejněném v r. 1930, přiznal (svazek I, str. 199, poznámka 2): „Německy rozumím jasně jen tomu, co už vím! - takže mi nové myšlenky kvůli obtížnosti tohoto jazyka zůstávají skryty.“

křídla sociálně demokratické strany. Také ve Vídni hrozil komunistický převrat. Mises přesto zůstal nezlomen. V celonočních diskusích s Otto Bauerem (1881-1938), vůdcem rakouských sociálních demokratů, v té době nejsilnější vládní strany, teoretikem austro-marxismu a studijním kolegou ze seminářů Eugena von Böhm-Bawerka se podařilo Misesovi ušetřit Rakousko komunistického experimentu. Osud Rakouska ležel v Bauerových rukou. Měl podle svého marxistického přesvědčení dát znamení k socialistické revoluci, anebo měl následovat reformní kurs německé sociální demokracie? To Mises věděl ze své působnosti v obchodní komoře a v zimě 1918/19 přesvědčil Bauera, že socialistický převrat musí v krátké době ztroskotat. Rakousko bylo závislé na dovozu potravin, které byly financovány tzv. relief-úvěry, jež poskytovaly bývalé nepřátelské státy. Zásoba potravin ve Vídni stačila nanejvýš na 8-10 dní, a tak Spojenci mohli bolševický režim kdykoliv bez obtíží dostat na kolena zastavením jejich dodávek. Vypukl by hladomor, začalo by drancování a Vídeň by se utopila v krvi. Tváří v tvář tomuto stavu se Bauer rozhodl „zradit“ své ideály a nastoupit umírněnější reformní kurs.⁸ Po tomto úspěchu soustředil Mises veškeré úsilí na zastavení inflace. Nemohl sice zabránit dramatickému znehodnocení rakouské měny, ale přece jen je nutné připisat především jeho vlivu, že koruna byla konečně v roce 1922 stabilizována v kursu 14 000 papírových korun za jednu zlatou korunu a že Rakousko zůstalo ušetřeno tehdejšího osudu Německa, totiž hyperinflatione a úplného zhroutilí měny.⁹

Kromě tohoto prakticko-politického úsilí pokračoval Mises v teoretické práci. V roce 1922 vyšlo jeho druhé stěžejní dílo *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*.¹⁰ Jádro této práce tvořil jeho důkaz poprvé zveřejněný v roce 1920 ve stati „Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen“, že v socialismu je nemožná racionální ekonomická kalkulace. Protože jsou veškeré výrobní faktory včetně půdy ve státním vlastnictví

8 Za tuto zradu byl Bauer svými soudruhy pranýřován a poté namířil svou nenávisť proti Misesovi. Štval proti němu studenty a neúspěšně se pokoušel dosáhnout Misesova odchodu z učitelského sboru Vídeňské univerzity.

9 Směnný poměr mezi americkým dolarem a německou markou byl v červnu 1914 1:4. V listopadu 1923, krátce před markovou důchodovou reformou (Rentenmarkreform) byl 1:4,2 bilionů!

10 Již v roce 1919 vyšla jeho kniha *Nation, Staat und Wirtschaft* ve které na základě množství analýz soudobých dějin zkoumal problémy poválečného uspořádání a především otázku nacionalismu. Podobně jako ve svém pozdějším, zde opětovně vycházejícím *Liberalismu* ukázal, že pouze striktní politika laissez faire, kdy se státy zdrží především jakýchkoli zásahů do školství a vzdělávání, může zajistit harmonické soužití rozdílných národnostních, náboženských a jazykových skupin.

a nemohou být kupovány ani prodávány, neexistují žádné tržní ceny, které by vyjadřovaly jejich vzácnost. Bez tržních cen je však jakákoliv kalkulace - porovnávání nákladů s výnosy - nemožná. Socialismus neznamená „větší míru nebo zkvalitnění plánování“, jak míní jeho příznivci. Naopak, socialismus znamená chaos: absenci jakéhokoliv racionálního, kalkulujícího plánování a jednání, a musí proto nutně vést k soustavně chybné alokaci výrobních faktorů, k mrhání kapitálem a k zániku bohatství společnosti. Kromě toho analyzoval Mises v *Gemeinwirtschaft* fungování veškerých forem státních zásahů do trhu a vyvinul teorii společenské kooperace, která vyšla v roce 1927 v tomto opětovně předkládaném díle *Liberalismus* a byla uzavřena v roce 1929 zveřejněním sbírky statí *Kritik des Interventionismus*. Ústředním prvkem této teorie je průkopnický úsudek o neexistenci „třetí cesty“ (mimo kapitalismus a socialismus). Všechny intervencionistické systémy, ve kterých sice soukromý majetek a podniky formálně zůstávají, ale státu připadá úloha zasahovat do působení trhu a „korigovat“ jej, vedou postupně buď k socialismu nebo zpět ke kapitalismu, poněvadž každý zásah do trhu vyprodukuje větší množství týchž problémů, k jejichž odstranění byl určen. Státní podpora - tj. přerozdělování příjmů v něčí prospěch - určena chudým nebo nezaměstnaným například vede neodvratně k větší chudobě a nezaměstnanosti. Následně pak musí být částky podpor buď zvyšovány, a to do té doby, až dojde k úplnému zániku soukromého majetku, anebo musí být platby zkráceny nebo úplně zastaveny. Setrvat na původně zvolené úrovni zásahu je však nemožné.

III

Již svou *Theorie des Geldes* se Mises etabloval jako nejvýznamnější následovník Mengerovy a Böhm-Bawerkovy tradice. Dílem *Gemeinwirtschaft* se stal známým po celé Evropě. Celá generace mladších ekonomů jako Friedrich Hayek, Wilhelm Röpke, Bertil Ohlin a Lionel (později: lord) Robbins se díky této knize proměnila ze socialistů nebo sociálních reformátorů v zastánce trhu, přičemž její příslušníci prodělali tuto proměnu nezávisle na sobě.

Smrtí Böhm-Bawerka v roce 1914, odchodem Friedricha von Wiesera z univerzity krátce po skončení války¹¹ a odchodem Grünberga do Frankfurtu

---

11 Friedrich von Wieser (1842-1926), po svém švagrovi Böhm-Bawerkovi nejvýznamnější zástupce druhé generace vídeňské školy. Od roku 1903 se stal nástupcem Mengera na katedře a na rozdíl od Mengera a Böhma byl etatista a sociální reformátor. Von Wieser byl zároveň Hayekovým prvním učitelem.

se postupně uvolnily všechny tři národohospodářské katedry na Vídeňské univerzitě. Mnozí očekávali, že jeden z těchto postů získá Mises. A skutečně o žádné jiné povolání Mises nikdy tolik neusiloval jako o povolání univerzitního učitele. I on sám ale brzy rozpoznal, že mu zůstane zapovězeno vůbec kdy dosáhnout řádné profesury v Rakousku nebo Německu. Tři důvody ho vořily proti němu. Mises byl žid a následkem válečné porážky a následným hospodářským zmatkům rostl jak v Rakousku, tak v Německu antisemitismus. Mises byl nadto klasický liberál a zastánce role státu jakožto nočního hlídače, zatímco první světová válka zničila poslední zbytky evropského liberalismu a svět se přiklonil k socialismu, ať už v jeho levicové - marxistické - nebo pravicové - nacionálně-socialistické nebo korporatisticko-fašistické verzi. A konečně, Mises byl zásadový člověk, který kategoricky odmítal uzavírat kompromisy odporující jeho teoretickým názorům, zatímco na republikánských univerzitách byla více než kdy jindy vyžadována flexibilita a oportunismus. Dle retrospektivního soudu jeho tehdejších studentů Friedricha Hayeka a Fritze Machlupa mohl Mises vzhledem ke svým zásluhám dva z těchto defektů snadno překonat - nikoli však všechny tři.¹² Na Vídeňskou univerzitu byli povoláni druhořadí nebo bezvýznamní mužové, kteří ovšem kráčeli s dobou.¹³

12 E. Craver, „*The Emigration of Austrian Economists*“, *History of Political Economy* 18, 1987, str. 5.

Ve skutečnosti hrál antisemitismus nejmenší roli. Hayek ve svém nedokončeném esejí pro *New Palgrave Dictionary* konstatoval, že na Vídeňské univerzitě a zvláště na právnické fakultě, kde sídlily i hospodářské vědy, bylo značné množství židovských profesorů. Povolání některého z židů na univerzitu bylo ale obvykle závislé na souhlasu vídeňské židovské obce. Mises se však této obci velmi znelbil svojí zničující kritikou socialismu. Jeho povolání by proto v neposlední řadě býval zabránil antikapitalismus vídeňského židovstva.

13 Katedry obsadili Othmar Spann, Hans Mayer a Ferdinand hrabě Degenfeld-Schonburg. Spann, kterému bylo teoretické národohospodářství sotva známo, zastánce organicistické společenské vědy („universalismu“) a antisemitista, byl znám jako teoretik nacionálního socialismu. Mayer, Wieserův oblíbený žák a jeho nekritický sterilní následovník, byl mistrem oportunismu. Ve stálém přizpůsobování se měnící se politické realitě byl nejprve etatickým sociálním reformátorem. Po „Anschlusu“ v roce 1938 se ukázal jako nacionální socialista a útočil na Spanna (s nímž byl osobně znepřátelen), že je v nedostatečné míře národním socialistou (Spann byl následně obviněn a mučen). Po obsazení Vídně Sověty byl Mayer člen komunistické strany a poté se stal sociálním demokratem. Degenfeld, následovník Grünberga, byl bezvýznamným ekonomickým historikem. Jeho kvalifikace spočívala v jeho šlechtickém titulu, v zohavujících válečných zraněních a v antisemitismu.

Dvakrát se mluvilo o tom, že by byl Mises povolán na německou vysokou školu (v roce 1925 na Kielskou univerzitu a v roce 1928 na Vysokou školu obchodní v Berlíně). V obou případech byla proti Misesovi okamžitě rozpoutána štvavá kampaň a povolání se nekonalo.

Na živobytí si musel Mises vydělávat až do roku 1934, kdy měl opustit Rakousko, neakademickou prací. Přes den se jako referent obchodní komory zabýval aktuálními otázkami hospodářské politiky, především otázkami finančními, měnovými, úvěrovými a daňovými. Vystavoval a dával podněty k dobrozdáním a zprávám, radil vládě a hospodářským kruhům a byl zástupcem Rakouska v mnoha mezinárodních grémiích, komisích a delegacích doma i v zahraničí. Misesova vědecká práce byla výsledkem jeho volného času.

Tím více bylo zarážející, že jeho práce zahrnovala kromě enormního spisovatelského díla také rozsáhlou a produktivní výuku. Ve funkci soukromého docenta, respektive neplaceného mimořádného profesora Vídeňské univerzity organizoval Mises téměř dvě desetiletí pravidelný ekonomicko-teoretický seminář. Úspěch této výuky rostl rok od roku. Čím úspěšnější byla Misesova výuková činnost, tím více začali vedoucí kateder, především Spann a Mayer, jeho studenty diskriminovat. Kdo se oficiálně zapsal u Misesa, byl při zkouškách znevýhodňován a jeho doktorandi a habilitandi se vystavovali čím dál častějším potížím a šikaně.¹⁴ To však nemohlo Misesa připravit o jeho vliv. Jeho seminář byl stále přeplněn, většina studentů si pouze zvolila status „neoficiálního“ posluchače.

Těžiště Misesovy výukové činnosti bylo ale mimo univerzitu, na jeho „privátním semináři“, který vedl od roku 1920 až do svého odchodu do Ženevy v roce 1934 každý druhý týden ve své kanceláři v obchodní komoře. Ony přibližně dva tucty účastníků, které kolem sebe Mises pravidelně shromažďoval, byli většinou mladší učenci, kteří vzbudili jeho pozornost. Byli mezi nimi zástupci téměř všech vědeckých oborů, rozdílných metodologií a protichůdných politických přesvědčení. Jediný pohled na seznam pravidel-

---

Misesovo mínění o (malo-) německých sociálních vědách, kterým dominovala historická škola a které byly organizovány ve Spolku pro sociální politiku, bylo zničující. Přesto existovala i v německé říši celá řada učenců, kteří se s Misesem přátelili, jmenovitě Max Weber, Max Scheler, Leopold von Wiese, Albert Hahn, Walter Sulzbach, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow, Götz Briefs, Georg Halm, Richard Pasow, Eberhard Gothein a Ludwig Pohle.

- 14 Fritz Machlup byl jediným Misesovým žákem, který se později stal slavným ekonomem, jenž psal svou doktorskou práci pod jeho vedením. Friedrich von Hayek, Gottfried von Haberler a Oskar Morgenstern se stali „oficiálními“ Misesovými žáky teprve po promoci. Jim se také podařilo habilitovat se. Machlupův pokus o habilitaci oproti tomu nevyšel. Potřeboval podporu minimálně jednoho ze tří řádných profesorů. Mayer odmítl, protože Machlup byl Misesovým žákem. Spann a Degenfeld zase odmítli, protože byl - narozdíl od Hayeka, Haberlera a Morgensterna - žid.

ných účastníků osvětlí Misesův význam a význam jeho semináře. Většina účastníků semináře se vzdělávala ve volném čase, tak jako i samotný Mises. Téměř všichni poté udělali úspěšnou kariéru. A mnozí se později stali, většinou daleko od Rakouska, známými a významnými vědci. Friedrich von Hayek, Gottfried von Haberler, Oskar Morgenstern, Paul Rosenstein-Rodan a Richard von Stringl si udělali mj. jméno jako ekonomové v mezinárodním měřítku. Felix Kaufmann, spojovací článek mezi „Misesovým kroužkem“, jak byl Misesův seminář ve Vídni znám, a „Vídeňským kroužkem“, který vedl Moritz Schlick, se stal významným filosofem a metodologem. Alfred Schütz, ovlivněný fenomenologií Edmunda Husserla, se stal mezinárodně známým sociologem. Erich Vögelin se měl stát známým politickým vědcem a historikem a Karl Menger, syn Carla Mengera, významným matematikem. Sotva se zdá nepřiměřené položit s Fritzem Machlupem otázku „zda někdy někde existovala skupina, ze které se tak velká část jejích členů stala mezinárodně uznávanými vzdělanci.“¹⁵

V tomto jedinečném kruhu, často ještě obohaceném o prominentní zahraniční návštěvníky jako John V. Van Sickle (Rockefeller Foundation), Howard S. Ellis (Berkeley), a Lionel Robbins (London School of Economics), byly pod Misesovým vedením nenásilně vysvětlovány všechny ústřední problémy národního hospodářství, sociální filosofie, sociologie, teorie poznání a metodologie věd o lidském jednání. Seminář trval od 7 až do 10 hodin. Následně odcházela většina účastníků s Misesem do „Anchora Verde“ na pozdní večeři a později do „Cafe Künstler“, aby tam pokračovali v diskusích v neformálním kruhu až do ranních hodin.

Mises dále působil ve vídeňské „Národohospodářské společnosti“. Jádrem členů této společnosti tvořili účastníci jeho privátního semináře. Mises byl viceprezidentem a hnací silou společnosti a téměř veškeré funkce byly vykonávány členy jeho kruhu.¹⁶ Přesto byl okruh účastníků této společnosti, která se rovněž scházela každých 14 dní, výrazně větší. V rámci jejích zasedání měli členové spolku nebo zahraniční hosté, ke kterým patřili časem téměř všichni vynikající mezinárodní ekonomové, přednášky, jež byly následně podrobeny diskusi.

---

15 Srovnej M. v. Mises, *My Years with Ludwig von Mises*, Appendix One, s. 203.

16 Pro forma, aby univerzitní profesori nebyli dotčeni, byl předsedou zvolen Hans Mayer. Po Misesově odchodu v roce 1934 činnost společnosti pomalu utichla. V roce 1938 sdělil Hans Mayer Misesovi písemně, že jako neříjec je z této společnosti vyloučen.

IV

Bez ohledu na téměř neúnavné Misesovy aktivity šlo Rakousko dále vstříc propasti. Mises neměl v tomto ohledu žádné iluze. Bylo mu jasné, že on sám může zánik snad pouze poněkud protahovat a ojediněle zabraňovat horšímu, ale že není s to běh událostí zastavit. „Chtěl jsem být reformátorem“, psal ve svých *Erinnerungen*, „ale stal jsem se pouze písařem historie zániku“.

Hned po válce se mu podařilo odvrátit nebezpečí rakouského bolševismu a měl výrazný podíl na stabilizaci měny v roce 1922. Nemohl však zabránit tomu, aby neustále nedocházelo k peněžní a úvěrové expanzi a ani tomu, aby se rakouská vláda ještě rozhodněji nepřiklonila k politice intervencionismu.

Mises věděl na základě svých teoretických výzkumů, že každý zásah státu je kontraproduktivní a vytvoří ještě více těch problémů, které měl původně odstranit, a také to, že důsledně prováděný intervencionismus musí postupně vést k socialismu. Rakouskou politiku identifikoval jako základ vlekle postupujícího pohlcování kapitálu. Kromě toho věděl ze své teorie hospodářského cyklu, že rozšíření úvěrů nad úroveň skutečných úspor - zvýhodnění úrokové míry oproti tržní úrovni dané úsporami - vede nejprve k investičnímu boomu, který končí následnou opravnou kontrakcí, recesí. Misesovi byly jako prominentnímu odborníkovi z oblasti peněžnictví a bankovníctví opakovaně předkládány nabídky rozličných velkých bank, aby vstoupil do jejich představenstev. Před rokem 1921 tyto nabídky odmítal, poněvadž na straně jeho partnerů scházela ochota zajistit, že jeho rady budou uposlechnuty. Poté už dosáhly úvěry takového objemu, že považoval všechny banky za beznadějně insolventní. Podle Fritze Machlupa předpověděl Mises již v roce 1924 úpadek Bodenkreditanstalt v roce 1929 a Creditanstalt, v té době jedné z největších evropských bank, na jaře roku 1931. Na počátku roku 1927 založil Mises „Rakouský institut výzkumu hospodářského cyklu“ a jmenoval do jeho čela Friedricha Hayeka a po jeho odchodu do Anglie v roce 1931 Oskara Morgensterna. Výzkumy prováděné z Misesova podnětu von Hayekem, Morgensterem a Haberlerem objasnily rozsah a mezinárodní dimenze problému úvěrové expanze a pohlcování kapitálu. Zatímco se téměř všichni doboví ekonomové nechali oklamat zdánlivou prosperitou fáze boomu a podobně jako Irving Fisher, nejprominentnější americký ekonom té doby, očekávali stálý a nezadržitelný hospodářský vzestup, předpovídali Mises s Hayekem bezprostřední blízkost světové hospodářské krize, která skutečně v roce 1929 vypukla.

Na základě chápání neblahého hospodářského vývoje byl Mises od roku 1927 rovněž přesvědčen o nastávajícím zániku Rakouska. Od roku 1922 vládla v Rakousku koalice křesťanských sociálů a přívrženců velkoněmectví, zatímco sociální demokraté byli v opozici. Tíha politické moci však spočívala v rukách zemských vlád. V nejdůležitější spolkové zemi, ve městě Vídni, byli sociální demokraté neomezenými vládci, a v Dolních Rakousích a Štýrsku, druhých dvou nejvýznamnějších zemích, byli členy koaličních vlád. Sociálně demokratická strana ovládla odbory, spolkové dráhy, poštu a správu telefonů. Disponovala stranickou armádou, obranným svazkem, který byl vyzbrojen kulometry a lehkým dělostřelectvem a oproti řádným vládním jednotkám měl více než trojnásobnou sílu mužstva, tedy rozsáhlým aparátem teroru, a mimo veškerou diskusi požadovala, aby o právu rozhodovala ulice („Recht auf die Straße“). Jak předpovídal Mises, v reakci na sociálně demokratický teror by došlo k vzestupu a následnému převzetí moci nacionálními socialisty. V okruhu svých studentů proto opakovaně varoval, že přede všemi stojí brzký osud emigrantů.

Sociálně demokratická strana byla skutečně na počátku roku 1934 v otevřené občanské válce poražena domobranou a její vůdcové byli vyhnáni ze země. V červenci téhož roku byl během neúspěšného nacionálně-socialistického puče zavražděn Engelbert Dollfuß, vůdčí politik křesťansko-sociální strany a od roku 1932 rakouský spolkový kancléř. Dollfuß, jenž byl po převzetí moci nacionálními socialisty v Německu vybaven mimořádnými mocenskými oprávněními, která používal po porážce sociální demokracie k vybudování stavovského státního ústavního zřízení, se pokoušel s podporou Mussoliniho zabránit připojení k Německu. Přesto v březnu roku 1938, poté, co byla rozbita rakousko-italská aliance, anektoval Hitler Rakousko. Večer při vpádu do Vídně vnikli nacionální socialisté do Misesova vídeňského bytu a zabavili jeho knihovnu a veškeré spisy a rukopisy. Mises sám ale Rakousko již opustil. Mnozí z jeho studentů, Misesem včas varováni, se také již odstěhovali.¹⁷ Po připojení Rakouska pak byli skutečně téměř všichni členové Misesova kruhu emigranty.

---

17 Hayek opustil Rakousko v roce 1931, aby převzal profesuru na London School of Economics; Machlup emigroval v roce 1933 do Spojených států; Haberler odešel v roce 1934 do Ženevy a v roce 1936 do USA; Morgenstern se vystěhoval v roce 1937 do Spojených států.

V

Na jaře roku 1934, v okamžiku rozhodujících pouličních bojů mezi domobranou a obranným svazkem, obdržel Mises pozvání, aby převzal katedru mezinárodních hospodářských vztahů na ženevském Institut Universitaire des Hautes Etudes Internationales ve školním roce 1934/35. Mises přijal pozvání bez váhání. Zůstal ve spojení s Vídeňskou obchodní komorou a často jezdil do Vídně vyřizovat služební záležitosti. Pro jeho žáky a přátele přesto znamenal tento žalostný odchod do Ženevy rozloučení s Rakouskem navždy. Jeho pověření přednáškami bylo prodlouženo a Mises zůstal až do roku 1940 v Ženevě, aby nakonec emigroval do Spojených států. Ježto byl do velké míry ušetřen každodenních starostí, byla léta strávená v Ženevě Misesovým nejšťastnějším a nejproduktivnějším obdobím. V kruhu kongeniálních vzdělavců, jako byli William Rappard a Paul Mantoux, oba vedoucí Institutu, Wilhelm Röpke, Louis Baudin, Guglielmo Ferrero a jeho od mládí dobrý přítel Hans Kelsen, se mohl Mises nerušeně věnovat vědecké práci.

Ještě před svým odchodem do Švýcarska Mises dokončil v roce 1933 své průkopnické teoretické dílo řadou sebraných statí s názvem *Grundprobleme der Nationalökonomie*. Systematicky zde zkoumal předmět, ke kterému se znovu a znovu vracel i později - především v *Theory and History* z roku 1957, svým mistrovským filozofickým díle, a v *The Ultimate Foundation of Economic Science* z roku 1962, což byla jeho poslední kniha, totiž otázku logických a epistemologických základů ekonomických tvrzení a zákonů a vztahu ekonomické teorie a dějin.

Historismus a institucionalismus popíral jakoukoli existenci ekonomických zákonů. Pro ně existovaly pouze dějiny. Kromě toho představoval výzvu i vznik pozitivismu a s ním úzce spřízněného tzv. „kritického racionalismu“ Karla Poppera. Mises byl od začátku s touto výzvou důkladně obeznámen. Baštou pozitivistů byl „Vídeňský“ neboli „Schlickův kruh“. Jeho bratr Richard, vůdčí člen tohoto kruhu, a Felix Kaufmann, člen obou kruhů, přiváděli často Schlickovy příznivce jako hosty na Misesův privátní seminář. Schlickův kruh byl menší než Misesův a pozitivistická škola byla zpočátku téměř bez vlivu. Ovšem po emigraci většiny jeho členů do anglosaské ciziny se pozitivismus nakonec stal na desetiletí až do dnešních dnů dominující filozofií západního světa.¹⁸ Pozitivisté na-

---

18 Dalšími členy Vídeňského kruhu byli Otto Neurath, Rudolf Carnap, Carl G. Hempel, Herbert Feigl, Victor Kraft, Fritz Waismann a Gustav Bergmann. Ludwig Wittgenstein a Karl Popper patřili k jeho širšímu okruhu.

rozdíl od historistů zcela nepopírali možnost existence ekonomických zákonů. Tvrdili ale, že existují pouze dvě formy výpovědí o zákonech. Buď se jedná o libovolná terminologická určení - analytické výroky - a jejich tautologickou úpravu. Tyto výroky jsou nehypoteticky (a priori) pravdivé, ale nemají údajně žádný empirický obsah. Nebo se jedná o empirické výroky vztahované k realitě, potom však údajně mají pouze hypotetickou platnost a musí být neustále verifikovány a testovány na základě skutečností. [Pod vlivem pozitivismu se ekonomické vědy od té doby staly buď bezvýznamnými a nepoužitelnými matematickými hrátkami, nebo „empirickým hospodářským výzkumem“ a „sociálním inženýrstvím“ či „technologii“, pro něž - a v tom byly spřízněny s historismem - neexistoval žádný systematický rozdíl mezi ekonomickou teorií a hospodářskými dějinami: dějiny jsou více méně živnou a testovací půdou pro všechny teorie a jejich nezbytným základem.]

Mises odmítá, podobně jako převážná většina ekonomických klasiků před ním, historistickou a především pozitivistickou resp. falsifikacionistickou teorii poznání a metodologii jako nevhodnou pro ekonomické vědy, a tedy chybnou.

Cokoliv si můžeme myslet o přiměřenosti pozitivisticko-falsifikacionistické metodologie v oblasti přírodních věd, její používání v ekonomii svědčí o kompletním nepochopení této vědy (ne náhodou byli téměř všichni vedoucí pozitivisté včetně Poppera vzděláním matematici nebo přírodní vědci). Byly sledovány pouze některé typické základní ekonomické výroky: každý upřednostňuje vždy větší množství zboží před menším. Nebo: každá svobodná směna je - ex ante - oboustranně výhodná (jinak by se neuskutečnila); hodnota směňovaných zboží nebo služeb musí být oběma účastníky směny hodnocena jako „nestejná“ (získané zboží bude vždy upřednostňováno před zbožím, kterého se vzdáváme); a oba účastníci musí mít opačné pořadí preferencí (zboží, které je jedním považováno za relativně hodnotnější, musí být naopak druhým považováno za relativně méně hodnotné). Nebo: zvýšení

Vztah obou bratrů Misesových byl po dlouhou dobu napjatý. Zlepšil se v době americké emigrace, ale nikdy nebyl úzký. Richardova kniha „Positivismus“ byla podle Ludwiga mínění od začátku až do konce špatná. Naproti tomu Ludwig akceptoval Richardem vyvinutou „objektivní interpretaci četnosti“ v teorii pravděpodobnosti. V „Nationalökonomie“ vypracoval (zřídka povšimnuté) rozhodující vylepšení teorie Richarda von Misesa tím, že vytvořil bezespornou (necyklickou) definici pojmu nahodilosti resp. nepravidlosti.

Naprostý průlom pozitivistické filozofie do ekonomie nastal zveřejněním článku Miltona Friedmana v roce 1953 „The Methodology of Positive Economics.“ (Tato studie byla v roce 1997 vydaná Liberálním institutem v českém překladu. - pozn. překl.)

množství peněz vede, *ceteris paribus*, ke ztrátě kupní síly peněz (a k přerodělování příjmů). Nebo: každé stanovení minimální mzdy nad úroveň tržní mzdy vede k nedobrovolné nezaměstnanosti. Pro pozitivisty popperovského typu se v tomto případě musí jednat buď o bezobsažné tautologie (analytické výroky) nebo o obsažné - empiricky verifikovatelné, resp. falsifikovatelné - hypotézy. Zjevně ale nejsou ani jedním ani druhým. Výroky mají jednoznačný vztah k realitě (nejsou pouhými libovolnými terminologickými tvrzeními a nejsou proto pouze „analytické“). A jsou **ne**-hypoteticky pravdivé (nemusí se zkoušet a „testovat“, zda minimální mzdy vedou k vyššímu společenskému blahobytu nebo k nezaměstnanosti a relativnímu zvýšení chudoby; víme, že prvně zmíněný výsledek je kategoricky **nemožný** a posledně zmíněný **nutný**.) Výroky reprezentují přesně to, co pozitivisté a popperovci považují za nemožné nebo nevědecké: ne-hypotetické poznání reality nebo v Kantově terminologii pravé **syntetické soudy a priori**.

Mises se ale nespokojil s tímto vysvětlením, nýbrž pokročil o rozhodující krok dále. Rekonstruoval ekonomii jako axiomaticko-deduktivní vědu. Východiskem všech (pravdivých) ekonomických teorémů je axióm, že lidé jednají: záměrně sledují cíle a volí mezi vyššími a nižšími cíli (vyjadřují preference), aby maximalizovali svůj subjektivní užitek (blahobyt). Tento axióm je nepochybně pravdivý: kdo by jej chtěl popřít nebo vyvrátit, musel by při tom sám jednat. A proto, je-li axióm ne-hypoteticky - a priori - pravdivý, jsou pravdivé také veškeré výroky, které z něj lze přímo nebo nepřímo - za pomoci dalších empirických nebo empiricky přezkoumatelných předpokladů - odvodit. Například teorém mezního užitku, jeden ze základních ekonomických zákonů, vyplývá logicky z nepopíratelně platného výroku, že každý jednající člověk upřednostňuje v každém okamžiku to, co jej subjektivně více uspokojuje, před tím, co jej uspokojuje méně, a též z předpokladu, že zásoba zboží, jehož jednotky jsou zaměnitelné (se stejnými vlastnostmi, homogenní), se zvýší o dodatečnou jednotku. Z toho vyplývá, že tato dodatečná jednotka zboží může být použita k uspokojení jen takové potřeby, která je na preferenční škále umístěna níže než všechny předcházející (předtím než došlo ke zvýšení zásob) potřeby, které byly uspokojeny jednotkou stejného zboží (zákon klesajícího mezního užitku). Myslet si, že tento zákon je hypotetický a je třeba jej empiricky dokazovat, je absurdní a je dokladem intelektuální konfuze. Tento zákon je spíše apodikticky pravdivý; a **není** úlohou hospodářských a sociálních dějin tento teorém „testovat“, nýbrž pouze - daleko skromněji - jeho účinky „ilustrovat“ na konkrétních historických příkladech.¹⁹

Za příznivých okolností v Ženevě, zatěžován pouze dvouhodinovou vyučovací povinností týdně, napsal Mises v roce 1940 své hlavní dílo, které vyšlo pod názvem *Nationalökonomie. Theorie des Handelns und Wirtschaftens*. V návaznosti na své epistemologické výzkumy rekonstruoval Mises - tím způsobem, že vycházel z axiómu jednání a postupně zahrnoval a rozšiřoval své dřívější práce týkající se teorie peněz a hospodářského cyklu a teorie společenského řádu - celý systém teoretické ekonomie.

VI

A přece *Nationalökonomie*, vyvrcholení a korunovace všech jeho dosavadních vědeckých prací, nejprve téměř beze stopy zapadla - nepovšimnutá a bez jakéhokoli vlivu. Teprve o téměř jedno desetiletí později - po zveřejnění *Human Action. A Treatise on Economics* v roce 1949, což je její rozšířená anglická vydání - se její vliv začal rozvíjet.

Od roku 1939 byla Evropa ve válce. Na jaře roku 1940, v okamžiku, kdy vyšla *Nationalökonomie*, vstoupila Hitlerova vojska do Francie. 14. června byla obsazena Paříž a o dva dny později kapitulovala francouzská vláda. Mises se ocitl doslova v obklíčení nepřátelských států: Rakouska, Německa, Itálie a nyní také, přímo před branami Ženevy, Francie. V této situaci se rozhodl na naléhání své ženy Margit, ovdovělé herečky, kterou si vzal po mnoha letech v roce 1938 v Ženevě, opustit Ženevu a Evropu.

Skrze spřízeného profesora Benjaminu Andersona, v té době vedoucího ekonoma newyorské Chase Manhattan Bank, získal Mises pro sebe a svou ženu neomezené vstupní vízum do Spojených států. Začátkem června 1940 vyrazili Misesovi z Ženevy: nejprve autobusem s množstvím ostatních uprchlíků dobrodružnými oklikami, aby se vyhnuli postupujícím německým jednotkám, přes jižní Francii do Španělska, odtud do Lisabonu a nakonec do New Yorku.

---

19 Aby zdůraznil charakter ekonomie jako ne-hypotetické, apriorní vědy o realitě, zvolil pro ni Mises původně označení „sociologie“ a později - protože tento termín mezi tím získal naprosto odlišný význam - „praxeologie“ (logika jednání).

V anglicky mluvících zemích byly Misesovy výzkumy základů ekonomických věd popularizovány především jeho žákem Lionelem (lordem) Robbinsem. V jeho knize *The Nature and Significance of Economic Science*, která vyšla v roce 1932, zastával Robbins v poněkud rozvláčné podobě stejnou metodologickou pozici a teorii poznání jako Mises. Robbinsova kniha byla po přibližně dvě desetiletí - až do průlomu pozitivistů a popperovců začátkem 50. let - základním metodologickým dílem a metodologickým vodítkem.

Misesovi bylo téměř 60 let, když začátkem srpna 1940 dorazil do Spojených států. Byl mezinárodní vědeckou kapacitou. Jeho *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* a jeho *Gemeinwirtschaft* byly od poloviny 30. let dostupné v angličtině (jako *Theory of Money and Credit* a *Socialism*). Zatímco každý evropský marxista nebo „marxovec“ třetí kategorie v této době bez obtíží nalezl slušné akademické postavení, ukázaly Misesovi, největšímu teoretikovi liberalismu a kapitalismu, v samotném centru kapitalismu americké univerzity i inteligence nelíčeně a nestydatě záda.

Podobně jako státy západní Evropy se také Spojené státy od konce 19. století přiklíněly stále více k politice intervencionistického sociálního státu. Od roku 1913 existovala v USA - do té doby neznámá - federální daň z příjmu a také - se zřízením Federálního rezervního systému (FEDu) - státní centrální banka a státní peněžní monopol. 20. léta zažila bezpříkladnou FEDem inscenovanou peněžní a úvěrovou expanzi, která nakonec skončila Velkou depresí: míra nezaměstnanosti vzrostla ze 3% v roce 1929 na více než 10% v roce následujícím. V reakci na tuto krizi, za prezidenta Herberta Hoovera a ještě více za Franklina Delano Roosevelta byla Amerika - proto-keynesovskou - předlohou fašistické Itálie a nacionálně socialistického Německa: zrušení zlatého standardu (zákaz vlastnění zlata), obnovená inflace papírových peněz a úvěrová expanze, státní kontrola cen a úvěrů, politika ochrany cel, opatření na podporu zaměstnanosti, zvyšování daní a veřejné zadlužování. Nepozorujíc zjevný neúspěch této politiky - míra nezaměstnanosti stoupla na 25 % v roce 1933 a neklesla do vstupu Spojených států do 2. světové války pod 15 % - stáli John Maynard Keynes a keynesiánství, kteří těmto opatřením dali (dodatečně) vědecké ospravedlnění, na vrcholu své akademické moci.²⁰ Kdo se - jako bývalí Misesovi žáci Gottfried von Haberler, Fritz Machlup a Oskar Morgenstern - přizpůsobil duchu doby, klaněl se před dominujícím keynesiánstvím a uzavíral

---

20 Skutečnost, že se J. M. Keynes identifikoval s nacionálně socialistickou hospodářskou politikou a legitimoval ji svou autoritou, je keynesiánci z pochopitelných důvodů ráda potlačována. Ve skutečnosti napsal Keynes v úvodu svého německého překladu *Obecné teorie*, který vyšel na konci roku 1936, jednoznačně a nezpochybnitelně (s. 8): „Ortodoxní tradice, která vládla v Anglii 19. století, neměla nikdy tak silný vliv na německé myšlení. V Německu byly vždy důležité ekonomické školy, které silně zpochybňovaly dostatečnost klasické teorie pro analýzu soudobých událostí. ...Mohu proto možná očekávat, že u německých čtenářů narazím na menší odpor než u čtenářů anglických, když jim předložím ucelenou teorii zaměstnanosti a výroby, která se v důležitých vztazích bude odlišovat od ortodoxní teorie. ...Ucelená teorie výroby může být daleko jednodušeji přizpůsobena podmínkám totálního státu než teorie výroby a rozdělování dané produkce vyrobené za podmínek svobodné soutěže a velké míry *laissez-faire*.“

s ním kompromisy, tomu byly všechny akademické brány otevřené. Haberler se stal profesorem Harvardovy univerzity, Machlup profesorem na Univerzitě Johna Hopkinse a později na Princetonské univerzitě a Morgenstern skončil rovněž v Princetonu. Mises, který naopak nebyl připraven k žádným ústupkům vůči tzv. „new economics“ a který považoval keynesiánskou doktrínu pouze za nové vydání staletých inflacionistických pseudověd, připadal „elitním“ americkým univerzitám nepřijatelný.

Mises se octl na dně, ale síla jeho vůle a jeho intelektuální odvaha zůstaly nezlomeny. V době, kdy žil ze svých úspor v nejbídnějších bytových poměrech, napsal pohnuté, nelíčeně otevřené *Erinnerungen*, které vyšly až pět let po jeho smrti. Na počátku roku 1941 se začaly podmínky o něco zlepšovat. Prostřednictvím svého bývalého žáka Johna Van Sickla z Rockefeller Foundation obdržel Mises malé roční stipendium, které mu bylo prodlouženo do konce roku 1944. Výsledkem byly dvě knihy. *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War* a *Bureaucracy*. V prvně zmíněné Mises zkoumal vzestup etatismu a etatistických ideologií v Německu, rozpracoval strukturální - antikapitalistické - podobnosti socialismu nacistů a socialismu německých sociálních demokratů a zdůraznil především kontinuitu sociálního nacionalismu v německé tradici etatismu. Misesova kniha byla prvním útokem na diskreditovanou, ale v této době vládnoucí tezi německého marxisty Franze Neumanna (tehdejšího profesora na newyorské Columbia University), v jejímž důsledku nacionální socialismus představoval poslední pochybný pokus německého velkého průmyslu zachránit kapitalismus před socialistickými masami. V *Bureaucracy* vysvětlil Mises kategorický rozdíl mezi byrokracií v soukromém sektoru - byrokratickým managementem firem orientovaných na zisk, kterým zároveň hrozí ztráta - na jedné straně, a státní byrokracií - managementem výroby zboží nebo služeb financovaným z daní - na straně druhé.

Ve stejné době Henry Hazlitt, prominentní americký ekonomický žurnalista a v tehdejší době hospodářsko-politický „editorial writer“ *New York Times*,²¹ zprostředkoval, aby Misesovi zveřejnili v tomto periodiku celou

---

21 Henry Hazlitt je autorem mnoha knih k ekonomicko-teoretickým politickým a filosofickým tématům. Jeho nejznámější a nejlivnější kniha - přeložená do více než tučtu jazyků a do dnešních dní skutečný bestseller - je *Economics in One Lesson* (na sklonku roku 1998 vyjde zásluhou Liberálního institutu český překlad této knihy - pozn. překl.).

Hazlitt recenzoval anglický překlad Misesovy *Gemeinwirtschaft* a stal se Misesovým ctitel a později jedním z jeho nejbližších osobních přátel.

řadu článků ke světovým hospodářským problémům. Tyto články vedly k tomu, že *National Association of Manufactures* pozvala Misesa, aby se stal členem jejich správní rady. V rámci této činnosti, která trvala od roku 1943 do roku 1954, potkal Mises množství vedoucích, tržně orientovaných podnikatelů. V roce 1945 byla Misesovi nabídnuta pozice hostujícího profesora na částečný úvazek na New York University (NYU) a začal opět vyučovat. Od roku 1949 - až do roku 1969, kdy v 87 letech odešel na odpočinek jako nejstarší aktivní profesor v USA - se stalo z této pozice konečně místo stálého hostujícího profesora. Je však charakteristické, že to ovšem nebyla univerzita, kdo v této době platil Misesovi mzdu. Jeho mzda byla zajišťována privátní nadací William Volker Fund (a po jejím rozpuštění v roce 1962 konsorciem obchodníků) - a NYU zacházela s Misesem přesto (nebo možná právě proto) vždy jen jako s profesorem druhé třídy.

VII

V roce 1949 vyšla téměř tisícistránková *Human Action*, završení Misesova vědeckého díla. „*Human Action*“, napsal Henry Hazlitt v jedné recenzi pro *Newsweek*, „je, stručně řečeno, současně nejnekompromisnější a nejrigoróznější obranou kapitalismu, která kdy vyšla. Jestliže může jediná kniha obrátit ideologický příliv posledních let, který se děje ve směru etatismu, socialismu a totalitarismu, pak je tou knihou *Human Action*.“ Předchůdce *Human Action*, *Nationalökonomie*, byla tváří v tvář časovým okolnostem pro německý knižní trh téměř úplně ztracena, padla na neúrodnou půdu a její švýcarský nakladatel krátce po jejím zveřejnění následkem válečných zmatků zbankrotoval. *Human Action* byla navzdory tomu, že se jednalo o čistě teoretickou knihu nejvyššího intelektuálního stupně obtížnosti, jedinečným vydavatelským úspěchem. Nechyběly sice rozlícené útoky a odsuzování ze strany socialistické a keynesiánské inteligence, která dominovala elitním americkým univerzitám (např. ze strany Johna Kennetha Galbraitha). Přesto to nemohlo zabránit tomu, aby *Human Action* do dnešního dne získávala stále rostoucí okruh čtenářů. Prodejní úspěch této knihy byl natolik trvalý, že uběhlo téměř 40 let než nakladatel vydal kromě vázaného také brožované vydání.

Významnější ovšem je, že Mises jasně rozpoznal, že akademická elita v Americe podobně jako v Evropě je v převážné většině antikapitalistická. Byli financováni daněmi nebo subvencováni, a proto byli zpravidla etatisty. Jestliže se potom kdy mělo podařit zadržet nebo dokonce obrátit zdánlivě nezadržitelný trend směrem k etatismu, mohlo se to stát pouze tak, že bychom

byli s to oslovit širokou veřejnost přímo bez zprostředkování a filtrování přes univerzitní interprety. *Human Action* dosáhla tohoto cíle svou jazykovou čistotou, systematickou výstavbou a specificky misesovskou praxeologickou metodou axiomaticko-deduktivní, krok za krokem postupující logické argumentace. Okruh čtenářů *Human Action* a okruh těch, kteří se jejím studiem stali misesovci, zahrnoval a zahrnuje osoby téměř všech vrstev a postavení: vzdělance, studenty, podnikatele, kněze, novináře, advokáty, lékaře, inženýry i ženy v domácnosti. Následovaly překlady této knihy do italštiny, francouzštiny, španělštiny, čínštiny a japonštiny - a z národního intelektuálního hnutí se stalo hnutí mezinárodní - spojené Misesem a *Human Action* - hnutí „Rakušanů“ a „rakouské ekonomie“.

Úspěch *Human Action* vedl na počátku 50. let k rozšířeným novým vydáním *Socialism a Theory of Money and Credit*. V roce 1957 vyšla *Theory and History. An Interpretation of Social and Economic Evolution*, po *Human Action* Misesovo osobně nejoblíbenější dílo. V něm vysvětlil ještě jednou základní vztah mezi ekonomikou a ekonomickými zákony - tj. mezi deduktivní vědou a apriorně pravdivými výroky a apodiktickými předpověďmi na jedné straně - a na druhé straně historií, sociologií a psychologií a jejich vysvětleními, které jakožto disciplíny spočívající v „rozumění“ (v pojetí W. Diltheye a M. Webera) smyslu jednání mohou formulovat vždy „jen“ aposteriorně pravdivé výroky a „pouze“ spekulativní předpovědi, a podrobil systematické - drtivé - kritice především marxismus a historismus. Na počátku 60. let vyšly *Liberalismus a Grundprobleme der Nationalökonomie* v americkém překladu a roku 1962, kdy bylo Misesovi přes 80. let, vyšla *The Ultimate Foundation of Economic Science*, Misesovo závěrečné filosofické zúčtování s pozitivismem a popperovstvím.

Paralelně s touto spisovatelskou prací začal Mises také čile vyučovat a přednášet. V roce 1948 obnovil tradici svých vídeňských privátních seminářů a organizoval více než dvě desetiletí, až do roku 1969, týdenní „Seminar on Economic Theory“ na NYU. Účastníci tohoto semináře byli jednak řádní studenti a jednak - jako neoficiální posluchači - misesovci z okolí New Yorku: teenageři a penzisté, podnikatelé a ženy v domácnosti, novináři a právníci, etablovaní i začínající vzdělanci. Podobně jako z vídeňského, tak také z newyorského semináře vyšla celá řada později významných vědců - jmenovitě Israel Kirzner, dnes profesor ekonomie na New York University²²,

---

22 Na podzim 1998 vydává Liberální institut jeho knihu *Jak fungují trhy*. (pozn. překl.)

a vynikající Murray N. Rothbard, jenž do své smrti v roce 1995 působil jako S. J. Hall Distinguished Professor of Economics na University of Nevada, Las Vegas, a jenž byl nástupcem Misesa v čele „Austrian School“. Historik profesor Ralph Raico, který se dostal k Misesovu semináři jako gymnazista a později promoval u F. A. Hayeka na University of Chicago, popisoval kouzlo, které z Misesa vyzařovalo: „Misesova nesmírná učenost..., karteziánská jasnost jeho prezentací (je zapotřebí mistrovského umění, aby byl tak komplexní předmět představen srozumitelně); jeho respekt před rozumem zřejmý z každého gesta a každého pohledu; jeho zdvořilost, přátelskost a porozumění, i vůči začátečníkům; jeho intelektuální vtip, o němž se říká, že prospívá pouze ve velkých městech podobně jako vtip Berlíňanů nebo Pařížanů nebo obyvatel New Yorku - avšak Misesův vtip byl výlučně vídeňský, a tudíž jemnější... nechte mě říci jen toto: Kdo v mládí poznal velkého Misesa, tomu se v duši vytvoří životní standard toho, jak má vypadat ideální intelektuál. Jsou to ony standardy, kterých ostatní vzdělanci, které potkáváme, nikdy nedosáhnou, a měřeno standardy průměrných profesorů - v Chicagu, Princetону nebo Harvardu - jsou jednoduše vtípem (bylo by ale nefair měřit je tímto měřítkem; jedná se zde o dva naprosto odlišné druhy lidí.)“²³

Kromě toho byl Mises jedním z otců zakladatelů Mont Pèlerin Society, mezinárodní společnosti tržně orientovaných ekonomů a společenských vědců, kterou v roce 1947 založili F. A. Hayek a W. Röpke. Až do počátku 60. let se Mises pravidelně účastnil výročních zasedání této společnosti, která se konala v různých zemích, a pozoroval se zadostiučiněním, jak někteří žáci a přátelé z tohoto okruhu v poválečné Evropě zaujímali nejvyšší pozice: Ludwig Erhard jako německý ministr hospodářství a Alfred Müller-Armac a Wilhelm Röpke jako jeho poradci; Luigi Einaudi jako první prezident italské republiky; a Jack Quesrueff jako poradce pro ekonomiku a politiku prezidenta Charlese de Gaulla. Přesto časem v souvislosti se stále rostoucím vlivem tzv. „Chicago School“ uvnitř Mont Pèlerin Society v něm rostlo zklamání nad čím dál tím etatističtější kurzem Společnosti a její čím dál silněji projevující se připravenosti k intelektuálnímu kompromisu. Milton Friedman byl například fanatickým obráncem státního peněžního monopolu a nekrytých papírových peněz; přimlouval se za státem garantovaný minimální příjem („negativní důchodovou daň“) a akceptoval tím bez připomínek základní princip státu blahobytu; plédoval za progresivní daň z příjmu jako nástroj egalitářského přerozdělování

---

23 R. Raico, „The Legacy of Ludwig von Mises“, *The Libertarian Review*, září 1981.

příjmů.²⁴ Misesovo mínění o Friedmanovi a jeho chicagských stoupencích bylo zničující a neváhal veřejně říci: Jste jedna horda socialistů.²⁵

Kromě toho byl Mises od jejího založení v roce 1946 spjat s Foundation for Economic Education (FEE), jednou z nadací, které jsou financovány soukromými zdroji a věnují se šíření myšlenek volného trhu. V sídle FEE v Irvington-on-Hudson, vzdáleném asi hodinu jízdy autem z jeho bytu na Manhattanu, Mises přednášel a vedl semináře pravidelně po více než dvě desetiletí pro studenty, vzdělance a odbornou veřejnost ze všech oblastí. Jeho spojení s National Association of Manufactures a William Volker Fund vedlo kromě toho ke stálému proudu přednášek v nadacích, sdruženích, spolicích a univerzitách ve všech částech Spojených států. Pozvánky a pocty z celého světa vedly k opakovaným rozsáhlým přednáškovým cestám po Evropě a střední a jižní Americe.

Na konci roku 1969 ukončil Mises, po léta nedoslýchavý, svou činnost na univerzitě. Během posledních dvou let jeho života ho opouštěly síly a 10. října 1973, krátce po návratu z prázdninového pobytu ve švýcarských Alpách, Ludwig von Mises zemřel v New Yorku ve věku 92 let.

24 Srovnej např. M. Friedman, „A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability“, *American Economic Review*, červen 1948.

Kromě toho byl Friedman jako úředník amerického ministerstva financí za druhé světové války z velké míry zodpovědný za zavedení automatického zálohového placení daní („withholding tax“) - které prováděli zaměstnavatelé - a osobně tak přispěl k dramatickému růstu daňových příjmů a moci států.

25 Je charakteristické pro protiklad „Austrians“ a „Chicagoites“, že se katedra ekonomie na University of Chicago (kde působil Friedman) bránila nabídnout F. A. Hayekovi místo, když se počátkem 50. let přestěhoval z Anglie do USA: Hayek se stal „Professor of Social and Moral Sciences“ na University of Chicago v „Committee on Social Thought“; také Hayekova mzda nebyla placena univerzitou, nýbrž ji rovněž hradil - jako v případě Misesově - William Volker Fund.

Přestože měl Mises s Hayekem až do konce srdečný a úzký vztah a s pýchou hleděl na svého bývalého žáka a asistenta, byl přece jen smutný, když se Hayek během svého pobytu na London School of Economics ocital čím dál více pod vlivem svého tamějšího kolegy a přítele z Vídně Karla Poppera a jeho metodologických pseudověd, a že také Hayek ve svých pozdějších pracích o politické filosofii - jmenovitě ve *Verfassung der Freiheit* - podlehli, podobně jako Friedman, omylu, že je možné sjednotit stát blahobytu a svobodu. K protikladu Misesa a Hayeka srovnej J. Salerno, „Ludwig von Mises as Social Rationalist“, *Review of Austrian Economics*, Vol. 4, 1990; J. Herbener, „Ludwig von Mises and the Austrian School of Economics“, *Review of Austrian Economics*, Vol. 5, 2, 1991; M. N. Rothbard, „The Present State of Austrian Economics“, Working Paper Auburn, Al.: Ludwig von Mises Institute, 1992; H. H. Hoppe, „F. A. Hayek on Government and Social Evolution. A Critique“, *Review of Austrian Economics*, Vol. 7, 2, 1993.

VIII

I v jeho druhé vlasti, Spojených státech, zůstalo Misesovi zapovězeno zásadně změnit orientaci politiky. Transformace americké společnosti směrem ke státu blahobytu pokračovala po válce beze změn, rychleji za demokratů a pomaleji - ale stále ve stejném směru - za republikánů. Na rozdíl od Rakouska (a Německa) se ale Misesovi ve Spojených státech podařilo ukotvit „Austrian Economics“ jako domácí ideologické hnutí, zahrnující akademiky i neakademiky, a proto do velké míry nedotčené neustálým střídáním intelektuální módy. V okamžiku své smrti byl Rakušan Ludwig von Mises uznáván všemi, přáteli i nepřáteli, jako jedna z vynikajících intelektuálních vůdčích osobností radikálního anti-etatistického, libertariánsko-konzervativního hnutí a kultury - navazující na staro-americkou tradici „Old Right“²⁶, kterou svedla dohromady opozice proti Rooseveltovu „New Dealu“.²⁷

Po Misesově smrti prožilo jím obhajované ideologické hnutí mnoho výkyvů. Počátkem 70. let se v USA poprvé (jako ve většině zemí západní Evropy) objevil fenomén stagflace - inflační (místo dříve obvyklé: deflační) recese. Podle Keynesů by tato událost měla být považována za „nemožnou“; podle jeho učení je právě inflace prostředkem, jak z recese vybědnout! Americkým univerzitám do té doby neomezeně vládnoucí keynesiánský byl tímto otřesen ve svých teoretických základech a dostalo se do krize, ze které se dodnes nezotavilo. V roce 1974, rok po Misesově smrti, pak obdržel Hayek - jako první ne-keynesiánc - Nobelovu cenu za ekonomii za svůj příspěvek k vývoji misesovsko-hayekovské teorie hospodářského cyklu. Výsledkem spolupůsobení obou událostí byl silnější zájem o „Austrian Economics“. V akademických kruzích bylo opět úctyhodné studovat „rakouskou školu“, která byla během vrcholného keynesiánský ignorována nebo zapomenuta. Mnohé nadace začaly vysloveně zahrnovat „Austrian Economics“ do svých programů, které podporovaly. Konference a knihy k tématu „Austrianism“ se hromadily a prominentní ex-misesovští keynesovci jako Fritz Machlup a Gottfried von Haberler se zase hlásili k „Austrians“.

---

26 Vlivnými reprezentanty amerických „Old Right“ ve dvacátých a třicátých letech byli například novináři a spisovatelé Henry L. Mencken, Albert Jay Nock, Rose Wilder Lane a Garet Garrett.

27 V USA znamená „liberální“ totéž co v Evropě „sociálně demokratický“. Klasičtí liberálové jako Mises si proto zvolili pro označení své pozice výraz „libertariánský“ (libertarian).

Koncem 70. let a především s nástupem Reagana do prezidentského úřadu začal tento zájem opět opadat. „Chicago School“, hospodářským vědám dominující škola, keynesiánce zatím vypudila. Aby mohli vstoupit do Reaganovy administrativy, začala se celá řada někdejších podporovatelů a podporovaných distancovat od tvrdého - misesovského - jádra praxeologické metody rakouské školy: Hayek - jako zastánce „mírného“ státu blahobytu, popperovců a anti-racionalistů - platil za přijatelného; ovšem Mises byl údajně příliš „extrémní“, „dogmatický“ a „racionalistický“ a musel být jako „reakcionář“ z tohoto hnutí vyloučen.²⁸

Od počátku 80. let vzniklo jako odpověď na tyto odsunovací manévry odvetné ideologické hnutí vedené dlouholetým Misesovým žákem Murray N. Rothbardem. Rothbard se ještě za Misesova života svou knihou *Man, Economy and State* pasoval na jeho intelektuálního dědice. Mises toto rozsáhlé dílo recenzoval a obdařil nejvyšší chválou. Od té doby se množstvím zásadních knih²⁹ a nespočetných statí stal rodem rovným Jeho Eminenci Misesovi. Ve spolupráci s Rothbardem založil novinář a Misesův obdivovatel Llewellyn H. Rockwell v roce 1982 na Auburn University v Auburnu, státě Alabama, Ludwig von Mises Institute, financovaný výhradně ze soukromých darů. Činností institutu - vědeckými konferencemi, semináři, stipendii, knihami vědeckými i populárními časopisy a magazíny - je od té doby opět, s charakteristickou nekompromisností, věnována pozornost myšlence liberální společnosti, kterou vysvětlil Mises v tomto po více než 70 letech znovu vycházejícím nadčasově aktuálním *Liberalismu* nesporně jasně a stručně: soukromé vlastnictví a na dělbě práce postavená výhodná směna jako základ morálky a ekonomického blahobytu; vláda, jejíž výlučnou funkcí je zajištění a prosazování těchto soukromých vlastnických práv a z toho vycházejícího tržního hospodářství - a která nezasahuje „korekčně“ ani do osobního rozdělení příjmů a majetku v důsledku tržních procesů, ani do výchovy a vzdělávání, a která je neustále konfrontována s neomezeným právem menších jednotek oddělit se od větších; volný obchod a mezinárodní zlatý standard.

---

28 Tato tendence byla - ať úmyslně či neúmyslně - Hayekem podporována. Před Misesovou smrtí a udělením Nobelovy ceny uznával Mises téměř neomezeně jako „velkého mistra“. Potom - právě v předmluvě k Misesovým dílům (*Erinnerungen* /1978/ a *Socialism* /1981/) a zaobaleně v obecných pochvalách - pravidelně na Misesa útočil kvůli jeho „excesivnímu racionalismu“, jeho „apodikci“ a jeho „apriorismu“.

29 Např. *America's Great Depression* (1963); *Power and Market* (1970); *For A New Liberty* (1973); *The Ethics of Liberty* (1982).

V důsledku tohoto působení je Misesem založené ideologické hnutí dnes populárnější a vlivnější než kdy předtím. Vyšly všechny Misesovy knihy a přibýly k nim nové (sbírky článků). Misesovci dnes vyučují na mnoha amerických univerzitách a existuje celá řada ekonomicko-vědních oborů s vysloveně rakouským zaměřením. Zájem studentů o Misesem reprezentovanou „Austrian Economics“ rychle rostl. Rakouský - Misesův - hlas představuje v americkém veřejném mínění nadále viditelnou a nepodceňovanou intelektuální sílu. Misesem předpovězený kolaps socialismu ve východní Evropě propůjčil tomuto hlasu mezinárodní váhu.

Přece však ani dnes, na konci dvacátého století - přesto, že Misesem předpovězená krize státu blahobytu ve Spojených státech a západní Evropě nabývá ostřejší podoby - není triumf misesovských idejí úplný a je nutno se obávat, že bude nadále platit to, co napsal Mises v roce 1962 do předmluvy k americkému překladu *Liberalismu*: „Když jsem se před třiceti pěti lety snažil podat souhrn idejí a principů oné sociální filosofie, která byla kdysi známa pod jménem liberalismus, neliboval jsem si v marné naději, že by můj souhrn zamezil hrozícím katastrofám, k nimž politika prováděná evropskými národy tak manifestačně směřovala. Všechno, čeho jsem chtěl dosáhnout, bylo nabídnout malé menšině myslících lidí příležitost, aby se dozvěděla něco o cílech klasického liberalismu a o jeho výtobytcích, a tímto způsobem připravit půdu pro znovuzkřížení ducha svobody teprve **poté**, co dojde k nastávajícímu debaklu.“

Skupina PPF

působí v oblasti kolektivního investování, správy strategických a portfoliových investic, obchodování s cennými papíry a správy nemovitostí.

Skupina PPF

je jednou z nejvýznamnějších finančních skupin v České republice.

Kniha vyšla díky finanční podpoře Skupiny PPF

Dokud budou existovat ochranná cla a zákazy migrace, povinné školy a povinné vyučování, intervencionismus a etatismus, budou stále znovu vznikat konflikty vedoucí k válečným zápletkám.

Ludwig von Mises, Liberalismus

Mises je jedním z velkých myslitelů tohoto století... Ze svého studia věděl, že socialismus v moderním světě „není možný“, protože postrádá cenový systém, který by přinášel informace potřebné pro ekonomickou kalkulaci... Je-li intervencionismus neudržitelný a socialismus není možný, pak je jedinou logicky možnou politikou pro moderní společnost liberalismus laissez-faire. ...Vědom si tohoto, sepsal Mises svůj „Liberalismus“.

Murray N. Rothbard
profesor ekonomie a přední představitel rakouské školy 2. poloviny 20. století

Ludwig von Mises je nepochybně v české ekonomické obci znám jako obhájce principu liberalismu. Myslím, že pro všechny transformující se ekonomiky je třeba zmínit i jednu jeho myšlenku, kterou publikoval již v roce 1951: „Efektivní reforma socialistického ekonomického systému spočívá v návratu ke kapitalismu“.

Ivan Kočárník
předseda představenstva České pojišťovny a. s.

„Program liberalismu shrnut do jediného slova by tedy měl znít: vlastnictví, tzn. soukromé vlastnictví výrobních prostředků (neboť pro spotřební statky je soukromé vlastnictví samozřejmostí a není popíráno ani socialisty a komunisty)“. To je jedno z mnoha silných stanovisek obsažených v mimořádně zdařilém a stále aktuálním díle Ludwiga von Misesa „Liberalismus“.

Jiří Schwarz
prezident Liberálního institutu

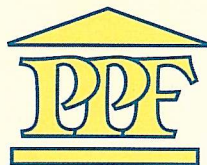
Způsob, jímž Ludwig von Mises ve svém „Liberalismu“ rozvíjí striktně vědeckou obhajobu liberálních principů vlastnictví, svobody a míru, lze nejuvýstižněji charakterizovat německým slovem „sonnenklar“, které se obvykle překládá jako „nad slunce jasnější“. Toto dílo, jehož všechny výtisky byly v totalitním Německu „na vyšší příkaz“ zničeny, poskytuje čtenáři shrnutí myšlenkového dědictví klasického liberalismu v neobyčejně koncizní, ale přesto přístupné a srozumitelné formě.

Ján Pavlík
ředitel Centra liberálních studií

ČESKÁ POJIŠŤOVNA

hlavní sponzor

hlavní sponzor